ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอน "กำเนิดพระสังข์"

สารนิพนธ์

ของ

นางสาวชรินทร ก้อนแก้ว

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย
พฤษภาคม 2547

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

895.911
ธ636ก.
ธ.3

ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอน "กำเนิดพระสังข์"

22 ก.ย. 2547

บทคัดย่อ

ของ

นางสาวชุรินทร ก้อนแก้ว

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย
พฤษภาคม 2547

h 251874

ชุรินทร ก้อนแก้ว. (2546). *ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอน "กำเนิดพระสังข์".* สารนิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ้น .

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาภูมิปัญญาทุกด้านที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอน "กำเนิดพระสังข์" พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยศึกษาวิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม พฤติกรรมของตัวละครทุกตัว และบริบทต่างๆ ที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง เสนอผลงานการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอน "กำเนิดพระสังข์" พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีสองด้านคือ ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ เป็นภูมิปัญญาที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เป็นความสามารถในการพึ่งพาตนเองและพึ่งพาธรรมชาติ ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย และภูมิปัญญาด้านการส่งข่าวสาร อีกด้านหนึ่งคือ ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยม เป็นภูมิปัญญาในการประพฤติปฏิบัติตนตามที่ทุกคนอยากเป็น ใฝ่ฝันจะเป็น ได้แก่ การปฏิบัติตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อที่เชื่อต่อๆกันมา ความเชื่อทางวรรณคดี ความจงรักภักดีต่อสามี การเลี้ยงดูบุตร ความมีกตัญญูกตเวที การยกย่องผู้มีอำนาจ การติดสินบนและเห็นแก่สินบน และการซ้ำเติมผู้ทำผิดพลาด

ภูมิปัญญาทั้งสองด้านนี้ เป็นภูมิปัญญาที่มีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของตัวละครในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอน "กำเนิดพระสังข์" พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความสำคัญดังกล่าวทำให้สังคมไทยปัจจุบันเกิดความตระหนักในคุณค่าและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาไทย แล้วนำไปเป็นแนวทางพัฒนาคน พัฒนาสังคม สิ่งแวดล้อม และเป็นแนวทางในการปลูกฝังภูมิปัญญาของประเทศ

THE ANALYSIS OF WISDOM FROM THE LITERATURE SUNG THONG IN THE PART OF "KAM NERD PRA SUNG"

AN ABSTRACT

BY

MISS CHURINTHON KONKAEW

Presented in partial fulfillment of the requirements

For the Master of Education degree in Thai

at Srinakharinwirot University

May 2004

Churintorn Konkaew.(2003).***The Wisdom Appearing in the Literature "Sung Thong" in the Part of "Kam Nerd Phra Sung".*** Master Projet,Master of Education (Thai). Bangkok : Graduate School Srinakharinwirot University, Advisor : Ms. Wiroonrat Chanaingoon.

This master project is aimed at studying the wisdom appeared in Sung Thong (Thai classical literature) in the part of "Kam Nerd Phra Sung," written by King Buddha Lertla Naphalai (Rama II) by studying the ways of living, ideas, beliefs, values and behaviors of all the actors.

The result of the study was found that the wisdom appeared in this Thai classical literature is grouped into 2 parts. First group, the wisdom on the way of living, that is important for living, they are :- ability to depend on self and depending on nature. It also includes the wisdom on Thai medicine, livelihood on sufficient economics, the wisdom on building of dwellings, and the wisdom on transmission. The other group of wisdom is beliefs and values :- believing in the doctrines of Buddhism, inherited beliefs, loyalty to husband, being gratitude, worshipping the authority, offering the bribery and corruption and repeated punishments for the perpetrators.

The two groups of wisdom appeared in Sung Thong are essential in having in Thai society. These essences raised the realization of the present society. They can be used as a guideline to develop people, society and the environment. These wisdom can be developed and inculcate to the new generations.

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

(อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ้น)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

คณะกรรมการสอบ

(อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ้น) ประธาน

(รองศาสตราจารย์ไพบูลย์ ดวงจันทร์) กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ผกาศรี เย็นบุตร) กรรมการ

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ) คณบดีคณะมนุษยศาสตร์

วันที่ ๒๕ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2547

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยความกรุณาอย่างสูงจาก อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนงุ้น อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ผู้ให้ทั้งความรู้ คำแนะนำ และความเอาใจใส่ด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและสำนึกในพระคุณเป็นอย่างสูง ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ผกาศรี เย็นบุตร และรองศาสตราจารย์ไพบูลย์ ดวงจันทร์ ซึ่งได้เสียสละเวลาเป็นกรรมการสอบปากเปล่าสารนิพนธ์ ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงสารนิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์ ถูกต้องยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ นิสิตปริญญาโท สาขาภาษาไทย ทุกท่านที่เป็นกำลังใจในการทำสารนิพนธ์ครั้งนี้

ขอขอบคุณอาจารย์ประภาศรี ลีลานิพนธ์ และคุณลักขณา นกต่อ ฝ่ายแผนงานสารสนเทศ โรงเรียนพิบูลประชาสรรค์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ ในด้านการจัดพิมพ์ด้วยดีเสมอมา

ความสำเร็จด้านการศึกษาครั้งนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากขาดกำลังใจจากบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัวของผู้วิจัย ซึ่งได้แก่คุณพ่อ คุณแม่ และน้องๆ ทำให้ผู้วิจัยมีความมานะพากเพียรในการทำสารนิพนธ์จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

หากสารนิพนธ์เรื่องนี้สร้างคุณประโยชน์แก่สังคมด้วยประการใดก็ตาม ผู้วิจัยขอยกความดีนั้นให้แก่ผู้มีพระคุณทุกท่านที่กล่าวถึงและไม่ได้กล่าวถึงไว้ ณ ที่นี้ ด้วยความขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ชุรินทร ก้อนแก้ว

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	**บทนำ**	1
	ภูมิหลัง	1
	จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	3
	ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า	3
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	3
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	3
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	3
2	**ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**	
	สภาพสถาบันด้านครอบครัว	6
	สภาพสถาบันด้านการเมืองการปกครอง	9
	สภาพสถาบันเศรษฐกิจ	9
	สภาพสถาบันศาสนา	10
	ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง	10 11
	ผู้แต่ง	11
	ความเป็นมาและจุดมุ่งหมาย	12
	จุดมุ่งหมายในการแต่ง	13
	รูปแบบการแต่งหรือลักษณะคำประพันธ์	13
	เรื่องย่อ	14
3	**วิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง**	18
	ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่	21
	ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย	21
	ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง	31 32
	ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย	34
	ภูมิปัญญาด้านการส่งข่าวสาร	36
	ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยม	38

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
	ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ.....	38
	ความเชื่อทางพุทธศาสนา.....	39
	ความเชื่อที่เชื่อต่อ ๆกันมา.....	42
	ความเชื่อทางวรรณคดี.....	48
	ภูมิปัญญาด้านค่านิยม.....	51
	การมีภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี.....	51 52
	การเลี้ยงดูบุตร.....	54
	ความกตัญญูกตเวที.....	55
	การยกย่องผู้มีอำนาจ.....	56
	การติดสินบนและเห็นแก่สินบน.....	58
	การซ้ำเติมเมื่อผิดพลาด.....	61
4	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	63
	บรรณานุกรม.....	68
	ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์.....	69

บทที่ 1
บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีไทยเป็นมรดกสำคัญของชาติไทย——เป็นสมบัติอันล้ำค่าที่คนไทยควรอนุรักษ์ไว้ วรรณคดีไทยนอกจากจะบ่งชี้ถึงความสามารถในการประพันธ์ของกวีแล้ว ยังช่วยถ่ายทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา สภาพแวดล้อมของสังคม และวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้วรรณคดียังช่วยให้คนในยุคปัจจุบันได้เข้าใจและรู้เห็นถึงภูมิปัญญาอันน่าภาคภูมิใจของบรรพบุรุษไทยด้านต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดี ดังที่ วิภา กงกะนันท์ (2540 : 151) ได้กล่าวว่า โดยทั่วไปวรรณคดีไทยทุกเรื่องได้บันทึกหรือสะท้อนภูมิปัญญาไว้ในด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านเสมอมากบ้าง น้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับเหตุ-ปัจจัยหลายประการ เช่น เจตนารมณ์ของผู้แต่ง ประสบการณ์และภูมิปัญญาทั้งของผู้แต่งและผู้อ่าน ความสั้น-ยาวของเนื้อหา ฯลฯ ฉะนั้น การศึกษาวรรณคดีทำให้สามารถรู้ถึงภูมิปัญญาได้ พัชรี สายสิทธิ์ (2542 : 207-222) กล่าวไว้ว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนในชาติจะปรากฏอยู่ในวรรณคดีของชนชาตินั้นเสมอ เนื่องจากวรรณคดีได้สะท้อนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ ได้ตรงตามสภาพที่เป็นจริง

วรรณคดีไทยหลายเรื่องได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสังคมไทยว่า เป็นสังคมของคนที่มีภูมิปัญญา ซึ่งสามารถศึกษาได้จากวิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของตัวละคร และบริบทต่างๆ ที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง ภูมิปัญญาที่ปรากฏนั้นอาจแสดง ให้เห็นอย่างชัดเจนหรืออาจแฝงมากับความคิดและพฤติกรรมของตัวละคร หรือเป็นสัญลักษณ์ที่ต้องอาศัยการตีความเพื่อให้รู้ถึงภูมิปัญญานั้น

วรรณคดีเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ปรากฏภูมิปัญญาไทยอยู่เป็นอันมาก เช่น

1. ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ เป็นภูมิปัญญาที่เน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าทางวัตถุธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว มีความยุติธรรม และร่วมกันรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ สาธารณสมบัติ และทรัพยากรธรรมชาติ

คนไทยนับถือพุทธศาสนากันมาช้านาน พุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยถึงการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งเป็นการสร้างความหวังให้กับผู้ที่ทำความดี ความเชื่อเรื่องทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง เช่น ความเชื่อเรื่องบุญกรรม ซึ่งวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ได้กล่าวถึงเรื่องบุญกรรมว่า คนมีบุญจะได้รับความช่วยเหลือคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดา คนที่ทำกรรมชั่วไว้ก็ต้องได้รับกรรมชั่ว ดังเช่น นางจันท์เทวีเป็นคนที่มีบุญจึงได้รับความช่วยเหลือจากเทวดา ในขณะเดียวกันก็เป็นคนที่มีกรรมเก่าด้วย จึงต้องได้รับความทุกข์ยากลำบากจนกว่าจะใช้หนี้กรรมเก่าให้หมดไป ซึ่งจะเห็นได้จากคำพูดของท้าวยศวิมลในตอนนางจันท์เทวีถูก

ขับไล่ออกจากวังว่า นางจันท์เทวีเคยทำกรรมโดยการพรากคู่ของสัตว์มาก่อน ดังนั้น เวรกรรมจึงตามทัน ทำให้นางจันท์เทวีต้องพรากจากท้าวยศวิมลเป็นการชดใช้กรรม ดังบทประพันธ์ว่า

"พินิจพิศพักตร์อัคเรศ
จะออกปากก็คับอับใจ
ครั้นจะมิให้เจ้าไปเล่า
บ่ายเบือนเยื้อนออกวาจา
เจ้าเคยพรากสัตว์ให้พลัดคู่
แม้นมีกรรมไม่ไปใช้กรรม
มิใช่พี่ไม่รักน้อง
ไม่ยับดับสูญบุญมี
คลอเนตรสะท้อนถอนใจใหญ่
ด้วยความรักใคร่ซายา
ร้อนเร่าด้วยคำจันทาว่า
เจ้าแก้วตาของพี่ผู้มีกรรม
เวรมาชูชุบอุปถัมภ์
ไพร่ฟ้ามันจะทำย่ำยี
ร่วมห้องอกสั่นกันแสงศรี
เคราะห์ดีสิ้นกรรมจะเห็นกัน"
(สังข์ทอง.2540 : 45)

2. ภูมิปัญญาด้านการดำรงชีวิตและการทำมาหากิน เป็นภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม รู้จักใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ รู้จักการประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ วรรณคดีเรื่องสังข์ทองได้ปรากฏภูมิปัญญาด้านการดำรงชีวิตและการทำมาหากินหลายด้าน ดังคำประพันธ์ ตอนนางจันท์เทวีถูกขับไล่ออกจากวังไปอยู่กับตายายที่ป่า นางจันท์เทวีได้พึ่งตนเองและพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิตอยู่ในป่า ด้วยการเก็บผักหักฟืนจากป่าไปขายเลี้ยงชีพ และพยายามปรับวิถีชีวิตของตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ดังบทประพันธ์ว่า

"เมื่อนั้น
อยู่ด้วยยายตาได้ห้าปี
ครั้นค่ำตักน้ำตำข้าว
เก็บผักเที่ยวหักฟืนมา
โฉมจันท์กัลยามารศรี
ยากแค้นแสนทวีทุกเวลา
ครั้นรุ่งเช้าเจ้าเข้าป่า
กัลยาค้าขายได้เลี้ยงตัว"
(สังข์ทอง.2540 : 50)

คำประพันธ์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตที่ไม่ซับซ้อน สภาพเศรษฐกิจเป็นไปในลักษณะเพียงพอ และรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

วรรณคดีเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นวรรณคดีที่แสดงถึงภูมิปัญญาอย่างหลากหลาย โดยผ่านตัวละคร และปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น ภูมิปัญญาที่ปรากฏมีทั้งภูมิปัญญาที่เป็นถ้อยคำและไม่เป็นถ้อยคำ หรือที่เป็นสัญลักษณ์ซึ่งต้องอาศัยการตีความให้กว้างขวาง เป็นภูมิปัญญาที่ซ่อนเร้นอยู่ในการกระทำนั้นๆ ของตัวละคร ด้วยเหตุที่วรรณคดีเรื่องสังข์ทองมีความน่าสนใจในเรื่องภูมิปัญญาอยู่มาก อีกทั้งยังไม่เคยมีผู้ใดศึกษามาก่อน ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอน "กำเนิดพระสังข์" พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ประโยชน์ของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาสามารถนำไปเป็นแนวทางการศึกษาและวิเคราะห์ภูมิปัญญาในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ และนำภูมิปัญญาบางเรื่องมาปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง เฉพาะตอน "กำเนิดพระสังข์" เท่านั้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

1. รวบรวมและศึกษาข้อมูล
   1.1 รวบรวมและศึกษาข้อมลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภมิปัญญา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง
   1.2 รวบรวมและศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาจากวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง
2. วิเคราะห์ข้อมูลภูมิปัญญาและจัดประเภทภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง
3. เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครเรื่องสังข์ทอง ดังต่อไปนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภมิปัญญา

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 40-41) ประเวศ วะสี (2534 : 82-83) และ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 6) ได้กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาไว้คล้ายๆกัน ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ในการปรับตัวระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดและการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ ส่วนการแบ่งประเภทของภูมิปัญญา อังกูล สมคะเนย์ (2535 : 37-38) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญามี 4 ประเภท ได้แก่

1. เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

2. เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

3. เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

4. เป็นเรื่องของแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน

อีกลักษณะหนึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536 : 56) และเสรี พงศ์พิศ (2529 : 147) ได้จำแนกภูมิปัญญาออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้เพียง 2 ประเภทคือ

1. ภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ได้แก่ โลกทัศน์ ความเชื่อ ความคิดเห็น แนวทางการดำเนินชีวิต การแก้ไขปัญหา รวมทั้งการสร้างความสงบสุขให้กับชีวิตมนุษย์ในสังคม

2. ภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุการเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี

ด้วยความสำคัญและความหลากหลายของภูมิปัญญาจึงมีผู้สนใจศึกษาภูมิปัญญาในลักษณะต่างๆ ดังนี้

ทรงศิริ สาประเสริฐ (2542) ได้ศึกษา "ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน" พบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนโดยใช้วิธีการบอก ทำให้ดูและปฏิบัติด้วยตนเอง วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ใช้เป็นประจำคือ การบอก เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ถาม และมีความเห็นว่าวิธีการที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้คือ การให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง การได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคม คือสิ่งที่ภูมิปัญญาชาวบ้านภูมิใจมากที่สุดในชีวิต และเป็นเหตุจูงใจให้ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน

นวลจันทร์ กระเหิมหาญ (2540) ได้ศึกษา "ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาผู้ป่วยกระดูกหัก กรณีศึกษาการรักษากระดูกหักของหมอพระวัดยุคลราษฎร์สามัคคี ตำบลเกาะลอย อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี" พบว่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาผู้ป่วยกระดูกหักของหมอพระสามารถรักษาผู้ป่วยให้หายเป็นปกติและสามารถปฏิบัติงานได้ร้อยละ 92.86 การรักษาลักษณะนี้ผู้ป่วยมีความพึงพอใจมาก ส่วนเหตุผลที่ทำให้ผู้ป่วยตัดสินใจมารับการรักษาเนื่องมาจากความเชื่อ ความศรัทธา และค่าใช้จ่ายน้อย

ธัญวัฒน์ นันท์ธนะวานิช (2538) ได้ศึกษา "การพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น" พบว่าสาเหตุหลักที่นำไปสู่พฤติกรรมชุมชนที่ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากร ป่าไม้ ดิน น้ำ นั้นมาจากสาเหตุที่บุคคลขาดภูมิปัญญาที่สำคัญ 3 ประการคือ ขาดความสำนึกโดยเฉพาะความสำนึกความเป็นชุมชน ขาดความรู้เกี่ยวกับบริหารจัดการชุมชนที่มีประสิทธิภาพ และขาดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม ดังนั้นจึงควรสร้างจิตสำนึกและการพัฒนาภูมิปัญญาของประชากรเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ศิริพร บุณยะกาญจน (2542) ได้ศึกษา "การผลิตหัตถกรรมไม้ไผ่ของชาวผู้ไท บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่ากระบวนการผลิตหัตถกรรมจากไม้ไผ่เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยใช้เวลาหลังการทำนาในแต่ละปี การผลิต

หัตถกรรมเป็นการผลิตเพื่อจำหน่ายและใช้สอยในครอบครัว วัสดุที่ใช้ ได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย สีย้อม กาว ผลิตภัณฑ์ที่นิยมสาน ได้แก่ กระติบข้าว ข้อง กระบุง มวยนึ่งข้าว กระชอน และกระเป๋าลายขิด สำหรับรายได้ของผู้ผลิตจะได้มากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับปริมาณ การผลิตและแรงงานที่ใช้ในการผลิต

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทละครเรื่องสังข์ทอง

บทละครเรื่องสังข์ทองที่ศึกษาครั้งนี้เป็นบทละครนอกที่มีผู้สนใจศึกษาไว้หลายท่าน ดังปรากฏเอกสารและงานวิจัยอยู่หลายเรื่อง เช่น เบญจวรรณ ฉัตระเนตร (2518) ได้ศึกษา "พระราชนิพนธ์ละครในรัชกาลที่ 2 : การศึกษาเชิงวิจารณ์" พบว่าแก่นเรื่องจากบทละครนอกมุ่งเสนอแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิต การใช้สัญลักษณ์ช่วยให้เกิดคุณค่าหลายประการ คือ ทำให้เกิดภาพพจน์ ท้าทายให้เกิดความคิด ช่วยขยายแก่นเรื่องให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ชวนอ่าน การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่วนความเปรียบได้เสนอความเปรียบในเชิงความคิด และในเชิงภาษา ความเปรียบทำให้เข้าใจเรื่องง่ายขึ้น ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีความรู้สึกร่วมกับกวี คล้อยตามให้รสชาติทางภาษาทั้งรสคำและรสความ ส่วนความคิดเห็นของ พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ (2527) ได้ศึกษา "ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" พบว่าลักษณะความขัดแย้งได้สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมไทยที่มีความสัมพันธ์กับต่างชาติ มีการถือชั้นวรรณะไม่เปิดโอกาสให้บุคคลที่มาจากตระกูลต่ำได่เต้าเข้าไปสู่ตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงได้ กวีชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นเพียงฐานันดรที่สังคมกำหนดขึ้น ยกย่องเทิดทูนเสมือนหนึ่งเจ้าชีวิต ความอิจฉาริษยามักทำให้เกิดความแตกแยก ความโลภ และความหลง ทำให้ปราศจากความสุขที่แท้จริง ลักษณะขัดแย้งในบทละครนอกมีพื้นฐานมาจากความเป็นจริงในสังคม และจากประสบการณ์ที่สร้างสมไว้ในความคิดหรือจิตใจของกวีเอง ในอีกลักษณะหนึ่ง ยุรฉัตร บุญสนิท (2522) ได้ศึกษา "พระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวิเคราะห์ในด้านระบบครอบครัวและการสมรส" พบว่าการเลือกคู่ครอง นอกจากฝ่ายชายหรือหญิงเป็นผู้เลือกเองแล้ว สื่อสัมพันธ์ ผู้ปกครอง และอำนาจเหนือธรรมชาติอาจเข้ามามีบทบาทสำคัญด้วย ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวผสม ฝ่ายชายมีภรรยาหลายคน มอบความเป็นใหญ่ให้ฝ่ายชายซึ่งมีผลต่อการมอบมรดกที่นิยมให้บุตรชายหรือบุตรเขยที่มีความสามารถ มีความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติอย่างใกล้ชิด อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีผลต่อลักษณะครอบครัว อำนาจเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ ค่านิยมมีผลต่อตัวละครและบุคลิกภาพของตัวละครขึ้นอยู่กับภูมิหลังของครอบครัวเป็นสำคัญ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภูมิปัญญาจากวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ โดยการวิเคราะห์ ภูมิปัญญาทั้งประเภทที่มีลักษณะเป็นนามธรรมและที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาไว้

บทที่ 2
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง

ผู้วิจัยได้ศึกษาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง เพื่อเป็นการปูพื้นให้ผู้อ่านเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอน "กำเนิดพระสังข์" ได้ดียิ่งขึ้น โดยศึกษาสภาพสังคมตามสถาบันต่างๆ ดังนี้

สภาพสถาบันด้านครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญ และมีบทบาทมากที่สุดต่อการปลูกฝัง และถ่ายทอดค่านิยมวัฒนธรรม และประเพณีได้เป็นอย่างดี แต่ครอบครัวของทุกสังคมย่อมมีแตกต่างกันไปตามลักษณะของครอบครัวของตนเอง ลักษณะของครอบครัวไทยที่ปรากฏ มีลักษณะดังนี้

1. ประเภทของครอบครัว

วรรณดี น้ำฟ้า (2543 : 13) ได้สรุปประเภทของครอบครัวไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งออกเป็น 3 แบบ คือ

1.1 ครอบครัวเดี่ยว หรือครอบครัวแรกเริ่ม (Nuclear Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สมาชิกในครอบครัวได้แก่ สามี ภรรยา และบุตร

1.2 ครอบครัวผสม (Compound Family) ครอบครัวแบบนี้ สามีจะมีภรรยาหลายคนอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันพร้อมด้วยบุตรที่เกิดจากภรรยาแต่ละคน สมาชิกทุกคนของครอบครัวจะให้ความร่วมมือในกิจกรรมของบ้าน พ่อมีอำนาจสูงสุด รองลงมาคือภรรยาหลวง

1.3 ครอบครัวขยาย (Extended Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยญาติพี่น้องอาศัยอยู่รวมกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา สมาชิกที่มีอายุสูงสุด และมีศักดิ์เป็นญาติผู้ใหญ่ของสมาชิกคนอื่นๆ จะเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด นับเป็นศูนย์รวมของความเกรงใจ และเคารพนับถือของทุกคน

2. ลักษณะของครอบครัวไทย

อุทัย สินธุสาร (2532 : 418 – 419) ได้กล่าวถึงลักษณะของครอบครัวไทย ดังนี้

1. ถือการสมรสเป็นการเริ่มต้นสร้างฐานะเป็นหลัก จึงมักคำนึงถึงทรัพย์ ความรู้ความประพฤติเป็นสำคัญ

2. คู่สมรสอยู่ใกล้บิดามารดาฝ่ายหญิง เพื่อให้มารดาดูแลบุตรสาวให้เป็นแม่บ้านที่ดี

3. นับถือเชื้อสายลงมาทั้งทางบิดา และมารดาเท่าเทียมกัน เรียกว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ทั้งทางฝ่ายบิดาและมารดา

4. บุตรใช้สัญลักษณ์หรือตราของตระกูลของฝ่ายบิดาเพียงฝ่ายเดียว

5. มีการแบ่งอำนาจหน้าที่กันระหว่างสามี ภรรยา ปกติสามีเป็นผู้นำของครอบครัว กำหนดนโยบายสำคัญๆ วินิจฉัย และปฏิบัติการในเรื่องนอกบ้าน เรื่องภายในบ้านเป็นธุระของภรรยา

6. นับเป็นญาติกันหมดไม่ว่าจะห่างไกลเพียงใด เมื่อสมาชิกครอบครัวแต่งงานไปกับอีกครอบครัวหนึ่ง ก็เท่ากับเชื่อมโยงครอบครัวทั้งสองเข้าด้วยกัน ญาติทั้งสองฝ่ายจึงกลายเป็นญาติกันด้วย เป็นการขยายครอบครัวของไทยอย่างหนึ่ง

3. ระบบเครือญาติ

อดิน ระพีพัฒน์ (2521 : 25)ได้กล่าวถึงระบบเครือญาติในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า ระบบเครือญาติในสังคมไทยเป็นการนับญาติทั้งฝ่ายบิดา มารดา การแต่งงานจะทำให้ระบบเครือญาติขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ถือว่าเป็นการเพิ่มแรงงานให้กับวงศ์ตระกูลที่สำคัญวิธีหนึ่ง ความสัมพันธ์ทางด้านเครือญาติมักจะคำนึงถึงความแตกต่างทางวัยและอายุ การเคารพและการเชื่อฟัง นับว่าเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในครอบครัว บิดามารดาเป็นผู้ที่บุตรให้ความเคารพอย่างสูง ความแตกต่างระหว่างผู้ที่มีอายุมากกว่าและน้อยกว่าในหมู่ญาติที่อยู่ในวัยเดียวกัน ผู้ที่มีอายุน้อยจะต้องเคารพและเชื่อฟังผู้ที่มีอายุมากกว่าในครอบครัว สามีผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวตามกฎหมายจะเป็นผู้คุมอำนาจเหนือสมาชิกในครอบครัวภรรยาและบุตร เป็นทรัพย์สินของสามี ฉะนั้นสามีจึงมีอำนาจในการที่จะขายบุตร ภรรยาของตนเป็นทาสได้

4. ระบบการสมรส

สังคมไทยโบราณ นิยมให้ฝ่ายหญิงมีสามีเพียงคนเดียว แต่ฝ่ายชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน เพราะการมีภรรยามากถือว่าเป็นผู้มีบุญวาสนาสูง หรือเป็นการแสดงบุญบารมีของฝ่ายชาย ในบรรดาภรรยาเหล่านั้นจะยกคนหนึ่งขึ้นเป็นภรรยาหลวงหรือเมียหลวง นอกนั้นเรียกว่าเมียน้อย ซึ่งเป็นภรรยาที่สามีไถ่ตัวจากการเคยเป็นทาสมา แต่ก็เป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายทุกคน ถึงอย่างไรก็ตามเหล่าอนุภรรยาก็ต้องอยู่ใต้บังคับ และการดูแลของภรรยาหลวง

5. ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

กนก จันทร์ขจร (2543 : 174 – 180) ได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1. โครงสร้างของสังคม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีโครงสร้างครอบครัวแบบที่เรียกว่า“ครอบครัวขยาย” ซึ่งประกอบด้วยญาติพี่น้องหลายๆ ครอบครัวอยู่รวมในบ้านเดียวกัน หรือปลูกบ้านอยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน โดยมีหัวหน้าครอบครัวซึ่งมีอาวุโสสูงสุดเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด คือเป็นผู้จัดการตัดสินชี้ขาดเรื่องต่างๆ สมาชิกผู้ใดมีรายได้ก็จะแบ่งส่วนหนึ่งมาใช้เป็นค่าใช้จ่ายใน

ครอบครัว ความสัมพันธ์ของครอบครัวจึงแน่นแฟ้นเพราะต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน แม้จะขาดเสรีภาพส่วนบุคคลไปบ้าง

2. สถานภาพของชายและหญิง

สังคมไทยให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในครอบครัว ผู้ชายในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับราชการ ภรรยาเป็นแม่บ้านที่ดี สืบเนื่องมาจากสภาพบ้านเมืองยังมีสงครามอยู่เนืองๆ ผู้ชายต้องมีหน้าที่รับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหาร ผู้หญิงจึงต้องเป็นหลักให้ครอบครัวในยามที่ไม่อยู่ ด้วยเหตุนี้สังคมจึงต้องการให้สตรีมีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นภรรยาที่ดี เป็นแม่บ้านที่ดี ซื่อสัตย์ต่อสามี เชื่อฟังสามี และปรนนิบัติให้สามีมีความสุข ทั้งนี้เพื่อให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคง สามีจะได้หมดกังวลเกี่ยวกับครอบครัว และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการได้อย่างเต็มที่

3. ความผูกพันทางสายโลหิต

วรรณดี น้ำฟ้า (2543 : 20)ได้กล่าวถึงเรื่องความผูกพันทางสายโลหิตของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดากับบุตร คือบิดามารดาต้องให้ความรัก ความอบอุ่น ความคุ้มครอง อบรมเลี้ยงดู ปลูกฝังกิริยามารยาทและคุณธรรม เนื่องจากธรรมชาติที่ผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร จึงมีน้ำนมเลี้ยงทารก ผู้หญิงจึงต้องเป็นฝ่ายอยู่บ้านเลี้ยงทารก น้ำนมมารดาจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพราะสมัยก่อนยังไม่มีนมผงหรืออาหารเสริมเหมือนปัจจุบัน การได้อยู่ใกล้ชิดกับบุตรตั้งแต่เล็กจะทำให้เข้าใจบุตรได้ดี หน้าที่การอบรมสั่งสอนบุตรจึงเป็นหน้าที่ของมารดาเพราะบิดาออกไปทำงานนอกบ้าน ส่วนลูกก็ต้องให้ความเคารพ กตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา

6. การตั้งที่อยู่อาศัย

วรรณดี น้ำฟ้า (2543 : 18)อ้างจาก ศิริกุล สันติสมบัติ เรื่องการสร้างที่อยู่อาศัยของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า มีการสร้างที่อยู่อาศัยบนพื้นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง จะปลูกเป็นโรงติดกับพื้นดิน ใช้พื้นดินแทนพื้นเรือน ทำแคร่ไม้เป็นที่นั่งที่นอน และสร้างที่อยู่อาศัยหรือปลูกเรือนบนพื้นที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากหรือฤดูฝน จะปลูกเรือนใต้ถุนสูงมาก เพราะต้องการยกพื้นเรือนให้พ้นน้ำท่วม และกันสัตว์ร้ายต่างๆ ขึ้นบนเรือนได้ และเพราะอากาศค่อนข้างร้อน เรือนไทยจึงทำเป็นทรงล้ม คือ ปลายฝาเรือนด้านบนสอบเข้าในเรือน เพื่อรับลมตามความลาดชันของฝาเรือนเข้าไปในเพดาน ทางช่องใต้ชายคาเรือน ทำให้ภายในตัวเรือนเกิดอากาศถ่ายและไม่ร้อน ส่วนในตัวเรือนก็จะกั้นห้องเพียงห้องเดียว เพื่อเป็นที่หลับนอนหรือเก็บทรัพย์สิน ส่วนที่เหลือปล่อยให้โล่ง ให้อากาศผ่านเข้าได้ มีระเบียงและนอกชานไว้รับลม รูปแบบของหลังคาจะทำเป็นทรงจั่วลาดชันมาก เพื่อถ่ายเทน้ำฝนจากหลังคาโดยเร็ว ทำให้น้ำไม่รั่วซึมเข้าไปภายในเรือน และมีชายคายื่นออกห่างเสาเรือนเพื่อกันน้ำฝนกระเด็นถูกเสาเรือน ซึ่งจะทำให้เกิดการผุกร่อนง่าย เพราะสร้างด้วยวัสดุประเภทไม้ ถ้าเป็นบ้านของผู้มีฐานะดีมักจะใช้ไม้เนื้อแข็ง ในการปลูกสร้าง

บ้านแทนไม้ไผ่ หากเป็นครอบครัวขยายก็จะปลูกเรือนภายหลังเป็นลักษณะกลุ่มเรือนมีนอกชานเชื่อมต่อกัน การตกแต่งฝาเรือนจะละเอียด ประณีต เพื่อความมีหน้ามีตาทางสังคม

สภาพสถาบันการเมืองการปกครอง

ลักษณะการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจทรงเป็นประมุขผู้พระราชทานความพิทักษ์รักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัย และปกครองราษฎรให้มีความสุข รองลงมาจากพระมหากษัตริย์ก็เป็นบุคคล 4 ประเภท คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส ระเบียบการปกครองในสมัยนี้แยกออกเป็นฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน ทั้งสองฝ่ายนี้จะได้รับการอบรมและฝึกให้อยู่ในระเบียบแบบเดียวกัน โดยยึดระเบียบทางทหารเป็นสำคัญ หากบ้านเมืองเกิดสงครามขึ้นเมื่อใดทั้งทหาร และพลเรือนก็สามารถช่วยบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

การจัดระบบของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการดำเนินการตามแบบสมัยอยุธยา โดยใช้ระบบ "ศักดินา" เป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดระบบสังคม

รูปแบบการบริหารในการปกครอง มีการแบ่งส่วนการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. แบ่งส่วนการปกครองในราชธานี ใช้แบบการปกครองที่เรียกว่า จตุสดมภ์ คือ เวียง ทำหน้าที่ดูแลความเป็นไปของเมือง วัง ทำหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนักและตัดสินความ คลัง ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเงินผลประโยชน์ต่างๆ การต่างประเทศ และติดต่อค้าขาย นา ทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องที่นา ที่สวน รวมทั้งเก็บภาษีอากรจากที่นาและที่สวน

2. การปกครองส่วนภูมิภาค มีการจัดระบบการปกครองโดยแบ่งการบริหารไปตามหัวเมืองต่างๆ หัวเมืองชั้นใน คือ หัวเมืองที่อยู่ใกล้กับเมืองหลวง เจ้าเมืองควบคุมอย่างใกล้ชิดและส่งผู้ปกครองไปโดยตรง หัวเมืองชั้นนอกมีหน้าที่ดูแลเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราชมีหน้าที่ส่งบรรณาการให้กับเมืองหลวง และส่งกองทัพมาช่วยเมืองหลวงเมื่อมีศึกสงคราม

สภาพสถาบันเศรษฐกิจ

วรรณดี น้ำฟ้า (2543 : 25) อ้างจาก ประสาท หลักศิลา เรื่องสถาบันเศรษฐกิจว่า หมายถึง พฤติกรรมต่างๆทางสังคมของคนเราซึ่งเป็นวิธีการจัดให้มีสิ่งของและบริการต่างๆสำหรับคนในสังคมหนึ่งให้มีกิน มีใช้ตามด้านต่างๆดังนี้

1. การประกอบอาชีพ

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (2542 : 8 - 9) ได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าพลเมืองมีอาชีพในทางการเกษตรเป็นหลัก พืชผลสำคัญคือข้าว กสิกรรมในครอบครัวอย่างอื่นมีฝ้าย ยาสูบ อ้อย ผัก ผลไม้ มีการหัตถกรรมและอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่ทำด้วยมือ เช่น ทอผ้า เครื่องปั้นดินเผา ทำน้ำตาล กระเบื้อง อิฐ เป็นต้น เมื่อได้ผลผลิตก็นำมาแลกเปลี่ยนกันเป็นพื้น

2. การทำเครื่องใช้ เครื่องใช้ล้วนทำมาจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ หวาย การทำมักจะคำนึงถึงประโยชน์และความคุ้มค่าในการใช้

3.การจัดหาอาหาร มักบริโภคพืชผักที่ปลูกไว้ในที่ของตนหรือเก็บจากป่าหรือจากแลกเปลี่ยนกัน

4. ด้านความเป็นอยู่ คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้วิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย พอมีพอกิน พึ่งพาตนเองและธรรมชาติ

5. ด้านการรักษาพยาบาล เนื่องจากความเจริญทางการแพทย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่ทันสมัย พลเมืองจึงมีการรักษากันเองตามความรู้ความสามารถและความเชื่อในเรื่องผีสางเทวดา ทำให้การรักษาทางไสยศาสตร์เข้ามามีบทบาทควบคู่ไปกับการรักษาทางสมุนไพร

สภาพสถาบันศาสนา

ศาสนา หมายถึง ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลักคือแสดงกำเนิด และความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมัตถ์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้นๆ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 1100)

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (2524 : 5-6) ได้กล่าวถึงสภาพทางศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า ศาสนาเป็นหลักของสังคมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมไทย เมืองไทยเป็นเมืองพุทธศาสนามาแต่สมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นพระราชภารกิจที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง สถาบันกษัตริย์ และสถาบันศาสนาในเมืองไทยมีความสัมพันธ์กันอย่างมาก สถาบันกษัตริย์จะดำรงอยู่ได้ก็เมื่อกษัตริย์ทรงปกครองโดยธรรม สมัยที่ประเทศมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช พระมหากษัตริย์อาศัยทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการปกครอง ศาสนามิได้เป็นเพียงหลักของสังคมเท่านั้น แต่เป็นหัวใจของวัฒนธรรมในสังคมอีกด้วย พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยและความเป็นอยู่ของคนไทยทั้งโดยทรงตรงและทางอ้อม องค์กรที่สำคัญในการดำเนินการต่างๆ ในพระพุทธศาสนานั้นคือวัดและพระสงฆ์ ทั้งสองสถาบันนี้จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในสังคม

สภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้ง 4 ด้าน ที่ได้กล่าวมาแล้วคือ ด้านระบบครอบครัว ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านศาสนา สภาพสังคมในแต่ละด้านล้วนมีความสัมพันธ์กับการวิเคราะห์ภูมิปัญญาในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ เพราะแต่ละด้านสามารถมองเห็นภาพรวมของสภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง

วรรณคดีเรื่องสังข์ทอง เป็นวรรณคดีที่มีลักษณะเด่นหลายประการ อาทิ อ่านเข้าใจง่าย มีตัวละครเด่น เนื้อเรื่องมีความสนุกสนาน มีคุณค่าทางวรรณคดี คนทั่วไปนิยมนำมาเล่นละคร ทำเป็นภาพยนตร์ เล่าเป็นนิทาน ตลอดจนกำหนดให้นำบางตอนมาเป็นบทเรียน เหล่านี้จึงทำให้วรรณคดีเรื่องสังข์ทองเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย ด้วยลักษณะเด่นของเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยจึงศึกษาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็นคุณค่าของวรรณคดี และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในเรื่องตอนที่ศึกษา โดยศึกษาประวัติผู้แต่ง ความเป็นมา จุดมุ่งหมายในการแต่ง รูปแบบการแต่งและเรื่องย่อ

ผู้แต่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงมีพระนามเดิมว่า ฉิม ทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2310 ณ ตำบลอัมพวา เมืองสมุทรสาคร ในขณะนั้นพระราชบิดายังทรงดำรงพระยศเป็นหลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี ต่อมาพระราชบิดาได้เข้ามารับราชการสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระเจ้าตากสิน แห่งกรุงธนบุรี จึงได้ย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ ณ บริเวณด้านใต้ของวัดระฆังโฆษิตาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โดยเสด็จพระราชบิดาไปราชการสงครามด้วยเมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระราชบิดาได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ พระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก" จึงได้รับการสถาปนาพระยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร เมื่อพระชนมายุครบ 22 พรรษา ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง และเสด็จไปจำพรรษาที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ทรงจำพรรษาอยู่นาน 3 เดือน (1 พรรษา) จึงทรงลาผนวช

ต่อมาได้ทรงรับสถาปนาเลื่อนยศขึ้นเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อปี พ.ศ.2349 หลังจากนั้นอีกเพียง 2 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต กรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งในขณะนั้นมีพระชนมายุได้ 42 พรรษา จึงได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี ทรงมีพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ.2352

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจฟื้นฟูบูรณะประเทศและราชธานี สืบต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถทุกด้านทุกทาง ปรากฏพระอัจฉริยะพิเศษคือทางศิลปะ ทั้งในด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณคดี ดนตรี และนาฏศิลป์

ด้านวรรณคดี อาจกล่าวได้ว่า รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นยุคทองของวรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ละครรำรุ่งเรืองถึงขีดสุด ด้วยพระองค์ทรงเป็นกวีเอก ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้หลายเล่ม เป็นต้นว่า รามเกียรติ์ตอนลักสีดาจนถึงวานรถวายพล ตอนพิเภกสวามิภักดิ์ ตอนนางสีดาลุยไฟ ได้ทรงปรับปรุงจากความเดิมให้มีความไพเราะเหมาะ

สำหรับการแสดงโขน และได้ทรงพระราชนิพนธ์บทพากย์โขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอนนางลอย ตอนศึกอินทรชิตหักคอช้างเอราวัณ เป็นต้น บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายแก้วพบนางพิม ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นยอดของกลอนบทละครรำ ด้วยเป็นเรื่องที่ดีทั้งเนื้อความและทำนองกลอน ส่วนบทละครนอกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ 5 เรื่อง ได้แก่ ไชยเชษฐ์ สังข์ทอง มณีพิชัย ไกรทอง และคาวี

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทเห่เรือเรื่องกาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน ซึ่งมีความไพเราะและแปลกใหม่ไม่ซ้ำแบบกวีท่านใด

ด้วยพระอัจฉริยะพิเศษดังกล่าว องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติจึงได้ยกย่องพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่าทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก เนื่องด้วยทรงสร้างสรรค์วรรณคดีที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมไว้เป็นมรดกของชาติจำนวนมาก และรวมถึงทรงปกครองบ้านเมืองให้ราษฎรได้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต พ.ศ.2367 สิริพระชนมายุ 58 พรรษา ดำรงราชสมบัติอยู่ 16 พรรษา

ความเป็นมาและจุดมุ่งหมาย

กรมศิลปากร. (2497 : 1) ได้กล่าวถึงเรื่องสังข์ทองว่าเป็นเรื่องโบราณ มีผู้แต่งไว้เป็นนิทานชาดกภาษาบาลี เรียกชื่อเรื่องว่า สุวัณณสังขชาดก รวมอยู่ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกคัมภีร์นิบาต ปรากฏเป็นนิทานที่เล่ากันแพร่หลายมาก โดยเฉพาะในหมู่ชนชาวอาเซียอาคเนย์ ได้เคยพบเรื่องนิทานคล้ายกันนี้ของพวกไทยใหญ่ในแคว้นฉาน ซึ่งฝรั่งนำมาแปลไว้เรียกชื่อว่า Silver Oyster เป็นเรื่องกษัตริย์มีลูกสาวมากแล้วให้โอกาสเลือกสวามีได้เองตามใจชอบ แต่ดำเนินท้องเรื่องแผกเพี้ยนกันไปบ้าง อาจเป็นนิทานที่เล่ากันมาในท้องถิ่นนั้นๆ ก่อนที่จะนำเอาไปแต่งเป็นชาดก หรือผู้แต่งนิทานชาดกนำมาจากถิ่นอื่นแล้วจึงแพร่หลายต่อมาก็ได้ แต่ประเพณีให้ลูกสาวเลือกคู่ให้เองตามใจชอบนั้น จะมีเป็นประเพณีของไทยในสมัยโบราณหรือไม่ไม่ทราบ นิทานเรื่องสังข์ทองนี้ดูเหมือนแต่ก่อนจะมีประชาชนบางท้องถิ่นพากันเชื่อว่าเป็นเรื่องเกิดขึ้นในประเทศไทย เพราะมีสถานที่หลายแห่งที่มีเรื่องราวกล่าวอ้างถึงเรื่องสังข์ทอง เช่น ทางจังหวัดภาคเหนือ มีซากโบราณสถานศิลาแลงอยู่แห่งหนึ่ง ในจังหวัดอุตรดิตถ์ เรียกกันว่า เวียงเจ้าเงาะ และบางท่านก็อ้างว่าเป็นสนามคลีของพระสังข์ และเมืองทุ่งยั้ง (เมืองเก่าในจังหวัดอุตรดิตถ์) ก็อ้างว่าเป็นเมืองท้าวสามนต์ ที่ผนังภายในพระวิหารหลวง วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง เมืองอุตรดิตถ์ นั้น มีภาพจิตรกรรมเรื่องสังข์ทอง ว่าเป็นฝีมือช่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่เขาหน่อ อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ก็มีเรื่องเล่ากันมาว่าเป็นเขาที่นางพันธุรัตตามมาพบพระสังข์ และมีถ้ำอยู่แห่งหนึ่งอ้างว่าเป็นถ้ำนางพันธุรัต ณ เขานั้นมีแท่นศิลาแท่นหนึ่งตั้งอยู่ริมลำรางน้ำ อ้างกันว่า เป็นแท่นที่พระสังข์มานั่งเรียกปลา ยังมีคำจารึกมหาจินดามนตร์สำหรับเรียกปลาเรียกเนื้อ ซึ่งนางพันธุรัต

มอบให้แก่พระสังข์ จารึกอยู่ตรงหน้าแท่น ปรากฏเป็นเส้นลายขยุกขยิก จะเป็นตัวหนังสือและมีผู้อ่านออกได้ความว่ากระไรไม่ทราบ และว่าในคราวหาปลาแข่งกับหกเขยนั้นพระสังข์ได้มาตัดจมูกหกเขยที่นั่น กล่าวกันว่า ณ ลำรางหน้าแท่นศิลานั้นในฤดูน้ำมีปลาชุมมาก และที่บริเวณเขาตาคลี อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ก็ว่ากันว่าเป็นสถานที่ที่พระสังข์ตีคลีชนะพระอินทร์เขาลูกนั้นจึงพลอยได้ชื่อเช่นนั้น แต่ภายหลังมาพากันเรียกเพี้ยนไป เมืองตะกั่วป่า ทางปักษ์ใต้ก็มีอ้างว่าเป็นเมืองท้าวสามนต์ มีภูเขาลูกหนึ่งเรียกกันว่าเขาขมังม้า อธิบายกันว่า เมื่อพระสังข์ตีคลีชนะแล้วได้ขี่ม้าเหาะข้ามภูเขานั้นไป

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ได้มีผู้กล่าวทำนองว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ย่อมจะทรงถนัดแต่แต่งบทละครใน ซึ่งใช้ถ้อยคำอย่างผู้ดีในราชสำนัก ถ้าเป็นบทละครนอกซึ่งต้องใช้ถ้อยคำสำนวนอย่างสามัญชนที่ชาวบ้านร้านตลาดเขาพูดกันก็คงไม่ถนัด และแต่งได้ไม่ดี ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองขึ้นซึ่งถ้อยคำสำนวนที่ทรงนำมาใช้ในบทพระราชนิพนธ์ก็เป็นสำนวนอย่างชาวบ้านร้านตลาด ซึ่งทรงเลือกสรรค์มาทรงนิพนธ์ขึ้นได้อย่างไพเราะ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงปรับปรุงแก้ไขของเดิม และทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ ตั้งแต่ตอนพระสังข์หนีนางพันธุรัต บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ที่เป็นที่นิยมของคนทั่วไป คือ ตอนเลือกคู่ ตอนหาปลาหาเนื้อ และตอนตีคลี ดังที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า วรรณคดีเรื่องสังข์ทองเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมาจนกระทั่งทุกวันนี้

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองขึ้นเพื่อให้เล่นละคร

รูปแบบการแต่งหรือลักษณะคำประพันธ์

วรรณคดีเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่งเป็นกลอนบทละครซึ่งมีลักษณะต่อไปนี้

1. ลักษณะกลอน มีลักษณะเหมือนกลอนสุภาพทั้งการวางรูป และการบังคับสัมผัส จำนวนคำในแต่ละวรรคไม่กำหนดแน่นอนแต่นิยมใช้คำในวรรคประมาณ 6-7 คำ และมี 8-9 คำบ้างแต่เป็นส่วนน้อย ลักษณะการรับและส่งสัมผัสมักเน้นเรื่องความไพเราะ

2. คำขึ้นต้นบท คำขึ้นต้นบทในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง มี 5 แบบดังนี้

2.1 ใช้คำว่า "เมื่อนั้น" สำหรับตัวละครสำคัญหรือตัวละครที่มียศสูง เช่น พระเจ้าแผ่นดิน มเหสี พระโอรส เป็นต้น

2.2 ใช้คำว่า "บัดนั้น" สำหรับตัวละครที่ไม่มียศศักดิ์หรือเป็นตัวละครที่ไม่สำคัญ เช่น เสนา อำมาตย์ ทหาร ประชาชน ฯลฯ

2.3 ใช้ข้อความ "มาจะกล่าวบทไป" เมื่อเริ่มเรื่องหรือขึ้นต้นเมื่อเป็นตอนใหม่เปลี่ยนฉากใหม่หรือกล่าวถึงเทวดา

2.4 มีการขึ้นต้นแบบบทดอกสร้อย คือขึ้นต้นด้วยคำ 4-5 คำ คล้ายบทดอกสร้อย คือ คำที่ 2 ใช้คำว่าเอย เช่น ได้เอยได้ฟัง กรณีนี้มักจะใช้เมื่อขึ้นต้นบทเกี่ยวกับการแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เช่น โกรธ ดีใจ น้อยใจ ฯลฯ

2.5 มีการขึ้นต้นด้วยคำเพียง 2 หรือ 3 คำ เช่น ฟังตรัส ฟังสาร ฯลฯ กรณีนี้มักเป็นการขึ้นต้นบทที่ข้อความจะต้องต่อจากบทที่มาก่อนหน้านั้น เป็นการบรรยายความดำเนินเรื่องตามปกติ

เรื่องย่อสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์

ผู้วิจัยเห็นว่าการวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดี จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรู้เรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆในเรื่องอย่างละเอียดเพราะจะช่วยให้เห็นสภาพสังคม วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของตัวละคร และภูมิปัญญาที่ปรากฏในเรื่องได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจึงศึกษาวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์อย่างละเอียดดังนี้

ท้าวยศวิมลมีพระมเหสีสององค์ พระมเหสีฝ่ายขวาทรงพระนามว่า จันท์เทวี พระมเหสีฝ่ายซ้ายทรงพระนามว่า จันทา ท้าวยศวิมลมีพระสนมกำนัลนางอีกมากมาย ท้าวยศวิมลมีความสุขในราชสมบัติแต่หาเป็นสุขครบถ้วนบริบูรณ์ไม่ เพราะท้าวยศวิมลไม่มีโอรสหรือธิดาแม้แต่พระองค์เดียว ท้าวยศวิมลไม่สบายพระทัยเลยไม่ว่าจะเสด็จไปไหนก็ได้ยินแต่เสียงราษฎรร่ำร้องให้หาพระโอรส เสียงร่ำร้องของราษฎรทำให้ท้าวยศวิมลกลุ้มพระทัยยิ่งขึ้น ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรดีจึงนำความมาปรึกษากับนางจันท์เทวีถึงวิธีการที่จะทำให้มีพระโอรส ท้าวยศวิมลตัดสินใจบนบานบวงสรวงเทวาอารักษ์และรักษาศีล พร้อมกันนั้นในขณะที่ทำการบวงสรวงขอให้นางในทุกคนเตรียมเครื่องบวงสรวงให้พร้อม เวลานอนก็ให้มานอนรวมกันเพื่อดูแลเครื่องบวงสรวงมิให้ขาดตกบกพร่อง ในการนี้หากพระโอรสเกิดแก่นางใดก็จะมอบสมบัติให้ครอบครอง

นางจันท์เทวีได้ฟังท้าวยศวิมลแล้ว ก็มิได้มีจิตคิดอิจฉาริษยาแต่อย่างใด ไม่ว่าท้าวยศวิมลจะได้โอรสหรือธิดาจากสนมกรมนางใด นางก็ยินดีด้วย เพราะเป็นกุศลของผู้นั้น ส่วนตัวนางขอฝากชีวิตและขอพึ่งบารมีของท้าวยศวิมลตลอดไป ท้าวยศวิมลฟังนางจันท์เทวีทูลดังนั้นก็ดีพระทัยยิ่งตรัสสั่งบรรดานางในให้ จัดแต่งข้าวของเครื่องบูชา พอพลบค่ำบรรดานางในเหล่านั้นก็จัดเตรียมข้าวของมายังที่ประทับของท้าวยศวิมลเพื่อบวงสรวงเทวดา ท้าวยศวิมลตรัสให้นางในเฝ้า ดูแลเครื่องบูชาอยู่ตลอดมิให้ขาด

ท้าวยศวิมล พระมเหสีและพระสนม พร้อมกันกระทำพิธีบวงสรวงเทวาสุธารักษ์ด้วยธูปเทียนประทีปแก้ว ท้าวยศวิมลบวงสรวงอย่างตั้งใจแน่วแน่ อธิษฐานขอโอรสแก่พระเสื้อเมืองพระทรงเมืองคู่กับการรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทำบาป มีความเมตตากรุณา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีความเที่ยงธรรมให้กับประชาชนเพื่อหวังให้เป็นเครื่องหนุนให้การทำพิธีประสบผล

ณ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเทพบุตรองค์หนึ่งถึงผลของการจะสิ้นพระชนม์ จึงบังเกิดอัศจรรย์เร่าร้อน ทั้งรัศมีอันเคยสุกใสก็หม่นหมอง วิมานทองที่เคยอยู่ก็มัวมืด ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นการบอกถึงลักษณะของเทวดาจะจุติไปสู่โลกมนุษย์เป็นแน่ เทพบุตรจึงตรึกตรองส่องเนตรดูว่า

มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นจึงได้เป็นเช่นนี้ ต่อมาเทพบุตรก็ได้รู้ว่าจะต้องจุติเพราะท้าวยศวิมลต้องการโอรสไปครองเมือง เทพบุตรจึงตัดสินใจจุติเสียก่อนที่จะให้เทวดามานิมนต์ไปที่อื่น เทพบุตรตั้งใจว่าเมื่อจุติลงไปในโลกมนุษย์แล้วจะประกอบแต่กุศล ซึ่งจะทำให้เป็นผลดีในภายหน้า เมื่อดำริดังนั้น เทพบุตรก็กลั้นใจวายชนม์ แล้วลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของนางจันท์เทวี ในคืนที่เทพบุตรจุติลงสู่ครรภ์นางจันท์เทวีนั้น ท้าวยศวิมลฝันว่ามีอาทิตย์ดวงใหญ่สุกสว่างตกลงที่ตรงพระพักตร์ข้างทิศทักษิณ และมีดาวดวงน้อยลอยลงมาอีก ท้าวยศวิมลคว้าไว้ได้ทั้งพระอาทิตย์และดวงดาว แต่พระอาทิตย์กลับหายไป พระองค์เสียพระทัยมาก ร่ำไห้อยู่เป็นนานจึงได้พระอาทิตย์คืนมา ท้าวยศวิมลสะดุ้งตื่นขึ้นมาพระทัยยังหายวาบอยู่ เมื่อท้าวยศวิมลออกสู่ท้องพระโรงในเวลาเช้าจึงตรัสเล่าความฝันให้โหรฟัง เพื่อให้โหรทำนายฝัน

โหรได้ฟังก็ให้คำทำนายความฝันว่า พระมเหสีฝ่ายขวาจะได้พระโอรส ทรงบุญญาธิการมาก ส่วนพระนิมิตที่ว่าพระอาทิตย์หายไปจากพระหัตถ์นั้นหมายความว่าพระโอรสจะพลัดพรากไปจากวัง ภายหลังจึงจะกลับคืนมา สำหรับดวงดาวที่ทรงคว้าได้คือพระบุตรีอันจะเกิดจากสนมองค์ใดองค์หนึ่ง ส่วนที่ฝันว่าทรงโศกเศร้าร่ำไห้นั้น หมายความว่าจะทรงเกษมสันต์ที่ได้ชื่นชมพระโอรสและพระธิดา

ท้าวยศวิมลได้ฟังก็ดีพระทัยยิ่ง แย้มพระโอษฐ์และตรัสแก่โหรว่า ถ้าเป็นจริงอย่างที่โหรทำนาย ก็จะให้รางวัล

ต่อมานางจันท์เทวีก็ตั้งครรภ์ นางมีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งทาทอง พระเต้าคล้ำมัวทั้งสองข้าง มีเส้นพาดพระอุระ ท้าวยศวิมลดีพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ทรงถนอมนางจันท์เทวีอย่างดีที่สุด จัดเลือกสาวที่รูปร่างดี หน้าตาสวยงามมาดูแลปรนนิบัตินางจันท์เทวี พร้อมกับประกาศเรื่องการมีครรภ์ให้ทุกคนทราบด้วยความดีพระทัย ทำให้นางจันทาไม่พอใจเป็นอย่างมาก นางอิจฉานางจันท์เทวีที่จะมีโอรสและได้รับการยกย่องให้มียศศักดิ์สูงขึ้น นางจึงลาท้าวยศวิมลกลับห้องแล้วเรียกสาวใช้คนสนิทมาปรึกษาหาวิธีการกำจัดนางจันท์เทวีและโอรส สาวใช้ให้นางจันทาติดสินบนโหร นางจันทาจึงให้สาวใช้นำทองคำสามชั่งกับหนังสือไปให้โหรที่บ้าน สาวใช้ได้แหวนเป็นสิ่งตอบแทนในการทำงาน และหากงานสำเร็จก็จะมีสิ่งตอบแทนอีก สาวใช้รีบไปบ้านโหรพร้อมกับส่งทองคำสามชั่งและหนังสือติดสินบนให้แก่โหร

โหรรับทองคำสามชั่งและหนังสือจากสาวใช้ อ่านรู้ความในหนังสือจึงรับปากทำตามความต้องการของนางจันทา แต่เมื่องานเสร็จแล้วต้องจ่ายเงินให้อีกห้าชั่ง

ฝ่ายนางจันท์เทวีเฝ้าทะนุถนอมพระองค์มาจนครบสิบเดือน เมื่อถึงเวลาใกล้โอรสประสูติลมกัมมัชวาตก็พัดปั่นป่วน นางเจ็บครรภ์มาก เจ็บอยู่นาน สาวสนมกรมนางต่างวิ่งกันให้วุ่น บ้างไปตามหาหมอ บ้างไปทูลท้าวยศวิมล ท้าวยศวิมลดีพระทัยยิ่ง ตรัสสั่งฝ่ายในให้เตรียมประโคมดนตรี หมอตำแยช่วยฝืนท้องให้นางจันท์เทวีอยู่นานแต่ก็ไม่เป็นผล ท้าวยศวิมลเห็นดังนั้นจึงตรงเข้าไปประคองนางจันท์เทวี พร้อมตรัสปลอบขวัญและให้กำลังใจแก่นาง ให้นางอดทนเพราะจะได้เห็นลูกแล้ว นางเจ็บครรภ์กระสับกระส่ายอยู่ครู่ใหญ่ก็คลอดโอรสออกมาเป็นหอยสังข์ ท้าวยศวิมลตก

พระทัยและเสียพระทัยมาก น้ำพระเนตรคลอทั้งสองข้าง ตรัสขับไล่สาวสนมกรมนางออกไปเสียให้พ้น เพราะอับอายเหลือเกิน

ฝ่ายนางจันทา ผู้มีใจอิจฉานางจันท์เทวีอยู่แล้ว จึงฉวยโอกาสนี้ทูลให้ท้าวยศวิมลลองเรียกโหรมาถามเพื่อให้ทราบความแน่ชัด ท้าวยศวิมลเห็นชอบด้วยกับนางจันทา จึงเสด็จออกจากห้องนางจันท์เทวีแล้วเรียกโหรมาตรัสถามและให้ตรวจสอบดวงชะตาดูใหม่ โหรได้ทีเปลี่ยนคำทำนายใหม่ไปในทางร้ายว่า ถ้าโอรสเป็นมนุษย์จึงจะมีบุญญาธิการมาก แต่นี่เป็นหอยสังข์ถือว่าเป็นกาลกิณีจะนำความหายนะมาสู่บ้านเมือง ทางแก้คือต้องขับไล่นางจันท์เทวีและโอรสหอยสังข์ออกไปจากวัง แล้วบ้านเมืองจะร่มเย็นเป็นสุข ท้าวยศวิมลตกพระทัยมากในคำทำนายมาก ท้าวยศวิมลเชื่อในคำทำนายตัดสินใจไล่นางจันท์เทวีออกจากวัง แต่จะให้ไปหลังจากที่นางอยู่ไฟ พักฟื้นร่างกายให้แข็งแรงดีก่อน ท้าวยศวิมลตรัสเล่าคำทำนายให้นางจันท์เทวีฟัง ท้าวยศวิมลปลอบนางจันท์เทวีว่าคงเป็นกรรมที่เคยทำไว้ แต่นางจันท์เทวีคิดว่าน่าจะมีสิ่งแอบแฝงอยู่ นางจันท์เทวีรู้สึกสับสน กังวล และเหนื่อยล้า นางเป็นลมหมดสติ ท้าวยศวิมลเห็นเช่นนั้นคิดว่านางตาย ด้วยความรัก ความสงสารที่มีต่อนาง ความสับสนวุ่นวาย และความกังวลใจทำให้ท้าวยศวิมลเป็นลมหมดสติด้วย

นางจันทาเห็นทั้งสองพระองค์เป็นลมสลบลงพร้อมกันเช่นนั้น ก็รินน้ำกุหลาบหอมมาชโลมทั้งสองพระองค์ ครู่หนึ่งก็ฟื้นคืนสติขึ้นมา นางจันทาจึงทูลกับท้าวยศวิมลถึงเรื่องของนางจันท์เทวีว่าเป็นเรื่องของกรรม โทษใครไม่ได้ เพราะฉะนั้นนางจันเทวีควรออกไปเสียจากวังเพื่อชดใช้กรรม เพื่อให้คนอยู่เย็นเป็นสุข และเคราะห์ที่มีอยู่จะได้เบาบางลง พอหมดเคราะห์แล้วจะไปรับกลับมา ท้าวยศวิมลเห็นจริงตามถ้อยคำของนางจันทา โดยไม่มีข้อระแวงสงสัยแม้แต่น้อย มอบหมายให้นางจันทาช่วยดูแลจัดแจงข้าวของให้นางจันท์เทวี จัดให้เสนาไปส่งนอกเมือง นางจันทาหาทำไม่กลับให้สาวใช้นำเงินไปใช้ให้เสนาฆ่านางจันท์เทวีเสีย นางจันทาแกล้งทูลท้าวยศวิมลว่ามีพวกชาวเมืองพังประดูเข้ามา ขอให้ไล่นางจันท์เทวีไปโดยเร็ว ท้าวยศวิมลเชื่อ ดังนั้นจึงไล่นางจันท์เทวีออกไป แม้นางจันท์เทวีจะขออยู่ไฟสักเจ็ดวันก่อนก็มิยอมฟัง ก่อนออกจากวังนางจันท์เทวีได้กล่าวขอสมาในสิ่งที่พลาดพลั้งต่อท้าวยศวิมล ขอให้ท้าวยศวิมลมีพระชนมายุยืนยาว อย่ามีโรคภัยมาเบียดเบียน นอกจากนี้นางยังได้กล่าวขออภัยข้าทาสบริวารที่เคยเรียกใช้หรือล่วงเกินก็ขออภัยด้วย อย่าให้มีเวรต่อกัน ส่วนเสนาที่พานางไปส่งเห็นว่านางจันท์เทวีหมดอำนาจวาสนาจึงทำโอหัง ก้าวร้าว เร่งให้ลงเรือ เมื่อพ้นเขตแดนก็จะฆ่านาง เสนาดีที่ไปด้วยพูดให้เสนาชั่วคิดถึงบาปกรรมที่จะตามติดตัว เสนาชั่วจึงปล่อยนางจันท์เทวีไป

นางจันท์เทวีอุ้มลูกน้อยหอยสังข์เดินทางอยู่กลางป่า พร่ำพรรณนาถึงกรรมหรือเหตุที่ทำให้นางต้องจากเมืองมา นางเดินเรื่อยไปจนกระทั่งพบกระท่อมหลังเล็กๆ หลังหนึ่งตั้งอยู่ เป็นกระท่อมของสองตายายมีอาชีพปลูกถั่วปลูกงา นางเดินเข้าไปยกมือไหว้ตายาย สองตายายสงสารจึงให้นางพักอาศัยอยู่ด้วย

นางจันท์เทวีช่วยตายายตักน้ำ ตำข้าว เก็บผัก หักฟืนมาขายเลี้ยงชีพไปตามประสายาก เวลาผ่านไป 5 ปี นางก็ยังคงเลี้ยงลูกน้อยหอยสังข์ไปตามยถากรรมไม่เคยคิดรังเกียจเดียดฉันท์ แม้ว่าลูกจะเป็นหอยสังข์ก็ยังอุ้มชูเชยชมอยู่เป็นนิตย์ นางหวังจะได้เห็นหน้าลูกและได้ลูกมาเป็น

เพื่อนยามยาก พอรุ่งเช้าก่อนที่จะออกไปเก็บผัก หักฟืน นางจันท์เทวีลากแผงออกมาวางที่กลางดินแล้วเอาข้าวออกมาตาก แล้วก็หาบสาแหรกออกจากบ้านไป

ฝ่ายเทวดาที่สถิตอยู่ต้นไม้ใหญ่ใกล้กระท่อมนางจันท์เทวีและตายาย สงสารนางจันท์เทวีที่ได้รับความลำบาก ทั้งที่ลูกเป็นผู้มีบุญญาธิการแต่ก็ยังมีกรรมอยู่ เทวดาจึงมีใจเมตตาจะช่วยให้นางสมหวัง เทวดาบันดาลตนเป็นไก่ป่าหลายตัวมากินข้าวที่นางตากไว้

พระสังข์ซ่อนตัวอยู่ในหอยสังข์ รู้ทุกอย่างว่านางจันท์เทวีไปป่า เก็บผัก หักฟืน ทุกวัน สงสารแม่ก็สงสาร เพราะเหนื่อยยากลำบากกายเหลือประมาณ ครั้นจะปรากฏตัวให้แม่เห็นก็กลัวพระสังข์เห็นไก่ป่ากินข้าวที่นางจันท์เทวีตากไว้ ตีกัน คุ้ยเขี่ยข้าวกระจัดกระจาย พระสังข์จึงออกจากหอยสังข์ไปไล่ไก่ และเก็บข้าวที่หกตกดินเรียบร้อยแล้วเข้าไปหุงข้าว ถูบ้านไว้ให้นางจันท์เทวี

นางจันท์เทวีเก็บผัก หักฟืนได้พอสมควรแล้วรู้สึกคิดถึงลูกน้อยหอยสังข์จึงกลับบ้าน พอมาถึงก็เห็นพระสังข์ไวๆ นั่งเล่นอยู่ที่ประตูเรือน พระสังข์เห็นนางจันท์เทวีมาก็วิ่งหนีเข้าไปในหอยสังข์ตามเดิม นางจันท์เทวีรีบตามมาดู เปิดห้องมองหาก็ไม่พบใคร นางคิดว่าคงเป็นผีเรือนมาแกล้งหลอกหลอนจึงปรากฏกายแล้วหายไป เมื่อไปดูข้าวที่ตากไว้ก็เก็บเรียบร้อย เข้าไปดูในครัวข้าวปลาอาหารก็จัดไว้เรียบร้อย ไปถามตายายก็ไม่รู้เรื่อง ทำให้นางเกิดความสงสัยยิ่งนัก ครั้นรุ่งเช้านางจันท์เทวีทำเป็นไปหาบสาแหรกลงจากกระท่อมไปเหมือนเช่นทุกวัน นางจันท์เทวีแอบอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ใกล้บ้านคอยดูว่าใครกันแน่ที่ตนเห็นเมื่อวานนี้

ฝ่ายพระสังข์เห็นนางจันท์เทวีหาบสาแหรกไปแล้ว เห็นเงียบสงัดไม่มีคนจึงออกจากหอยสังข์มานั่งเล่นที่นอกชานอย่างสบายใจ เก็บกรวดทรายเล่นอยู่คนเดียว นางจันท์เทวีเห็นดังนั้นก็ย่อง เข้าไปมิให้พระสังข์รู้ตัว พอมาถึงกระท่อมก็หยิบไม้ต่อยหอยสังข์แตกป่นไป พระสังข์ตกใจกอดนางจันท์เทวีซบหน้าร้องไห้ เมื่อสองตายายรู้เรื่องก็ขึ้นไปดูพระสังข์บนกระท่อมนางจันท์เทวี สองตายายเห็นรูปร่างหน้าตาของพระสังข์แล้วต่างชื่นชมว่าเป็นลักษณะของผู้มีบุญญาธิการ

การศึกษาเรื่องโดยละเอียดนี้นอกจากจะเป็นประโยชนต่อการวิเคราะห์แล้ว ยังเป็นประโยชน์สำหรับผู้อ่านที่นิยมอ่านวรรณคดีสำนวนร้อยแก้วได้เป็นอย่างดี ซึ่งนับว่าเป็นการส่งเสริมการอ่านวรรณคดีได้อีกทางหนึ่ง

บทที่ 3
วิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในบทละครนอก เรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์

ปัจจุบันภูมิปัญญาถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาการศึกษา และการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางเจตคติ ความเชื่อ ค่านิยม และการประสบกับภาวะวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง เหล่านี้เป็นสาเหตุที่ทำให้ รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำเอาภูมิปัญญามาเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะให้คนไทยมีจิตสำนึกที่ดี เห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม มีความมัธยัสถ์อดออม และสามารถพึ่งพาตนเองได้ในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญานี้นับว่าเป็นการพัฒนาที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทย ดังที่ นิคม ชมภูหลง (2545 : 1) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญากับการพัฒนาประเทศว่า

> ภูมิปัญญาซึ่งเป็นองค์ความรู้สำคัญส่วนหนึ่ง ที่ต้องปลูกฝังให้กับเด็กและเยาวชนในชาติได้เรียนรู้ถึงความยิ่งใหญ่ และควรค่าแห่งความภาคภูมิใจ เป็นฐานของวิธีคิดและจุดร่วมของจิตสำนึกในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ จึงจำเป็นต้องนำเข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการฟื้นฟู สืบสานต่ออย่างยั่งยืน จากการทบทวนบทเรียนของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ข้อสรุปว่าการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมไทยเท่าที่ควรทำให้เกิดปัญหา และภาวะวิกฤตนานาประการ การพัฒนาคนหรือการศึกษาโดยรวมก็เป็นไปตามแนวทางของตะวันตกเป็นสำคัญ ฉะนั้นเพื่อให้การพัฒนาประเทศต่อแต่นี้ไปได้รับการแก้ไขให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมไทย การนำเอาภูมิปัญญาที่สะสมไว้ในบ้านเมืองมาใช้เป็นพื้นฐานสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาคน จึงมีความจำเป็นและสำคัญยิ่งที่จะต้องนำมิติทางวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนา

ด้วยเหตุที่ประเทศไทยประสบกับภาวะวิกฤติทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง สิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยให้ภูมิปัญญาของบรรพชนไทยในอดีตกลับมาสู่สังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง เพราะความสำคัญของภูมิปัญญารัฐบาลจึงส่งเสริมภูมิปัญญาไทย ดังที่หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้ดำเนินการไปแล้ว รวมทั้งส่งเสริมให้มีการนำเอาภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษา เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนตระหนักและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาไทย ดังจะเห็นได้จากบทความและงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้ไม่ว่าจะศึกษาจากสภาพความเป็นจริงทางสังคม การจัดการศึกษา นโยบายและแผนงานการพัฒนาประเทศหรือจากวรรณกรรมประเภทต่างๆ รวมทั้งวรรณคดีซึ่งนับว่าเป็นวรรณกรรมงานเขียนอีกรูปแบบหนึ่งที่ได้บันทึกและสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม วิถีการดำเนินชีวิต และภูมิปัญญาของคนไทยในสมัยต่างๆ ไว้ เช่นกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีหลายเรื่องที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของคนไทยในสมัยก่อนอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการศึกษาวรรณคดีประเภทบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์

ณรงค์ เส็งประชา (2544 : 256)ได้กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาที่นักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ในลักษณะต่างๆดังนี้

ธวัช ปุณโณทก กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบต่อกันมา

สามารถ จันทร์สูรย์ กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่และนำภูมิปัญญามาใช้แก้ปัญหา การดำเนินชีวิตได้อย่างสมสมัย

ยิ่งยง เทาประเสริฐ กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ ภูมิปัญญาจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

พัชรา อุยตระกูล กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง เรื่องที่สั่งสมมาแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่าง ให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้

เมื่อพิจารณาความหมายของภูมิปัญญาแล้ว สามารถสรุปความหมายของภูมิปัญญาได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของชาวบ้านที่มีการเรียนรู้ โดยการสืบทอดต่อกันมา และโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงในชีวิตที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แล้วนำความรอบรู้นั้น มาใช้แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสังคมและสภาพที่เป็นอยู่

นิคม ชมภูหลง (2545 : 29-30) อ้างจาก สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดประเภทของภูมิปัญญาที่มีคุณค่าในปัจจุบันไว้ 9 ด้าน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองใน สภาวการณ์ต่างๆ

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ในการแปรรูป ผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคน โดยเน้นให้สามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัย เช่น ยาสมุนไพร การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน

4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในด้านการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ
เช่นจิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา เช่นภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่างๆ เป็นต้น

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับหลักคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางสังคมและเศรษฐกิจ

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาการณ์ต่างๆ

จากประเภทของภูมิปัญญาที่มีผู้ให้ความสนใจดังกล่าว นับว่ามีประโยชน์ต่อการนำมาเป็นแนวทางการวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้วิจัยจึงพิจารณาภูมิปัญญาด้านต่างๆในเรื่องตอนที่ศึกษา ซึ่งสามารถแยกวิเคราะห์ได้เป็น 2 ด้าน คือ

1. ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม สามารถจับต้องได้ เป็นภูมิปัญญาที่เน้นความสำคัญของวัตถุสิ่งของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ การพึ่งพาตนเอง พึ่งพาธรรมชาติ และการรู้จักนำเอาสิ่งของต่างๆที่มีอยู่ใกล้ตัว หรือที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า เพื่อความอยู่รอดของชีวิต ซึ่งความสามารถเหล่านี้มีปรากฏอยู่ใน ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย และภูมิปัญญาด้านการส่งข่าวสาร

2. ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยม เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องได้ด้วยเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดและจิตใจ เป็นภูมิปัญญาที่รู้จักนำเอาหลักคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ มาประยุกต์ใช้ประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ภูมิปัญญาด้านนี้ ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อที่เชื่อต่อๆกันมา ความเชื่อทางวรรณคดี ความจงรักภักดีต่อสามี การเลี้ยงบุตร ความกตัญญูกตเวที การยกย่องผู้มีอำนาจ การติดสินบนและเห็นแก่สินบน และการซ้ำเติมผู้ทำผิดพลาด

ในการศึกษาภูมิปัญญาผู้ศึกษาได้ศึกษาภูมิปัญญาทุกด้านที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ ภูมิปัญญาที่ปรากฏนั้นจะสะท้อนให้เห็นลักษณะของสังคมไทย วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อได้อย่างชัดเจน การเรียนรู้ภูมิปัญญาของคนไทยในสมัยก่อน จะช่วยให้คนในปัจจุบันตระหนักในคุณค่าและภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรมของไทย และร่วมกันสืบสานสิ่งที่ดีงามเหล่านั้นไว้ อันจะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นทั้งแก่ประชาชนและประเทศชาติ ทั้งสามารถนำมาปรับปรุง เสริมสร้างวิถีการดำรงชีวิต การประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ในสภาพที่สังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

1. ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่

1.1 ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยเป็นภูมิปัญญาการพึ่งพาตนเองของบรรพบุรุษไทย ในการใช้ความรู้ความสามารถ เมื่อเกิดการเจ็บป่วย จะมีการวินิจฉัยสาเหตุของการเกิดโรคด้วยวิธีการซักถามอาการจากผู้ป่วย อายุ สภาพภูมิอากาศ สถานที่เกิด ลักษณะที่อยู่อาศัย และการกะทำก่อนเจ็บป่วย ทั้งนี้เพราะผู้ทำหน้าที่รักษานั้นยังมีความเชื่อว่า สาเหตุของการเจ็บป่วยนั้นอาจเกิดมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติด้วย ยาที่ใช้ในการรักษาใช้พืชสมุนไพรมาปรุงเป็นยาในรูปแบบต่างๆ เช่นยาต้ม ยาชง ยาผง ยาดอง ยาเม็ด ยาลูกกลอน ยาทา ยากว่าด เป็นต้น บางชนิดอาจนำมาบรรจุในภาชนะอื่นเพื่อใช้รักษาอาการปวดเมื่อย การนวด การประคบ การรักษากระดูกหักโดยดึงกระดูกให้เข้าที่แล้วทาน้ำมันและเข้าเฝือกไม้ไผ่ และใช้ถลวิธีในการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน โดยการนำอาหารจากธรรมชาติ อาทิ พืช ผัก ผลไม้ สัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายในการรักษาสุขภาพ ด้วยการนำมาใช้เป็นอาหารเสริมหรือนำมาประกอบอาหารและปรุงให้มีรสชาติต่างๆ ตามที่ต้องการ โดยไม่ต้องใช้วัสดุสังเคราะห์ เช่น หากต้องการให้อาหารมีรสเปรี้ยว จะใช้มะขาม มะนาว มะดัน เป็นต้น

ในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ แสดงภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย 2 เรื่อง คือ เรื่องการเกิดและการปฐมพยาบาล

1.1.1 การเกิด

การเกิด เป็นช่วงระยะที่สำคัญและอันตรายที่สุดของหญิงมีครรภ์ เพราะสมัยก่อนวิทยาการด้านการแพทย์ยังไม่เจริญ ไม่มีวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้เหมือนทุกวันนี้ ไม่มีแพทย์แผนปัจจุบัน มีแต่หมอตำแย ซึ่งก็ยังหาไม่ได้ง่ายนัก ส่วนมากมักพึ่งพาตนเอง เคยทำ เคยรักษากันสืบมาอย่างไรก็ทำกันไปอย่างนั้น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดของคนไทยสมัยก่อน จึงมีขั้นตอนมากมาย ดังนี้ คือ

สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2530 : 124-149)ได้กล่าวถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดของคนไทยสมัยก่อนในระยะต่างๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ท 151874 ร 3

ก่อนตั้งครรภ์หรือเมื่อเริ่มตั้งครรภ์ใหม่ๆหญิงมีครรภ์หรือสามี อาจจะฝันแปลกๆ เป็นการบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าบุตรในครรภ์จะเป็นหญิงหรือเป็นชาย มีลักษณะหรือนิสัย ใจคอดีชั่วประการใด เมื่อโตขึ้นจะเป็นคนเช่นใด

ตอนตั้งครรภ์ ในระยะเริ่มแรกของการตั้งครรภ์ หญิงมีครรภ์จะมีอาการแพ้ท้อง อยากกินของเปรี้ยว บางรายอยากกินของแปลกๆ เช่น กินดิน มีอาการคลื่นไส้อาเจียน มีอาการอ่อนเพลีย หน้ามืด เป็นลม และเมื่ออายุครรภ์มากขึ้น ร่างกายของหญิงมีครรภ์จะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อเตรียมรับการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์ การเปลี่ยนแปลงนั้น ได้แก่ ครรภ์จะขยายใหญ่ขึ้น มีเส้นสีดำกลางหน้าท้อง หัวนมและฐานของหัวนมมีสีเข้มขึ้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้หญิง มีครรภ์เกิดความวิตกกังวล และกลัว ดังนั้นคนในบ้านและผู้ใกล้ชิดหญิงมีครรภ์จะดูแลหญิงมีครรภ์มากเป็นพิเศษ บางคนนำเครื่องรางของขลังมาให้หญิงมีครรภ์ผูกที่ข้อมือหรือคล้องเฉวียงบ่าไว้ป้องกันตัว เพราะเชื่อว่าสามารถปกป้องผี และช่วยให้คลายจากความกลัว หรือ ให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติตนตามข้อห้ามต่างๆ ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ยังมีหลงเหลืออยู่บ้างบางประการ การให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติตามข้อห้ามนั้น ก็เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้นแก่หญิงมีครรภ์ เพื่อให้หญิงมีครรภ์มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตดี และเพื่อให้คลอดง่าย ข้อที่ให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติมีหลายประการ เช่น ห้ามตกปลาหรือฆ่าสัตว์และกล่าวคำเท็จ เพราะต้องการให้หญิงมีครรภ์มีใจบริสุทธิ์ จะได้มีผิวพรรณผุดผ่องและสบายใจ เวลานอนต้องนอนตะแคงข้าง ห้ามนอนหงายเพราะมีความเชื่อว่าเด็กจะเบ่งให้ท้องแตก แต่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการนอนหงายนั้นอาจจะทำให้หญิงมีครรภ์รู้สึกอึดอัดไม่สบาย ห้ามนั่ง นอน หรือยืน ค้างคาประตู จะทำให้คลอดยากแต่เหตุผลก็คือ หญิงมีครรภ์อาจเกิดอุบัติเหตุได้ เช่น ตกบันได ห้ามเอื้อมมือสุดแขนทารกในครรภ์จะดูดอาหารจากสายสะดือได้ไม่สะดวก เพราะสายรกจะขึ้นไปสูง ข้อห้ามนี้ปัจจุบันยังคงปฏิบัติกัน หากไม่ปฏิบัติอาจเป็นอันตรายแก่ทารกได้ เช่น การคลอดก่อนกำหนดหรือแท้ง หญิงมีครรภ์ต้องทำงานออกกำลังเพื่อให้ท้องหลวม และไม่ให้ทารกในครรภ์อ้วนมากหรือโตเกินไปจะคลอดยาก ข้อปฏิบัตินี้การแพทย์แผนปัจจุบันได้นำไปประยุกต์ให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติคือการออกกำลังกายเบาๆ ก่อนคลอด หญิงมีครรภ์ต้องนอนหลับพักผ่อนให้เต็มที่ และบริโภคอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย มีธาตุอาหารครบถ้วน เช่น จำพวกเนื้อสัตว์ ผักสด ผลไม้ น้ำ ฯลฯ เพราะจะได้ช่วยเสริมสร้างส่วนต่างๆ ของลูกที่กำลังเจริญเติบโต หญิงมีครรภ์ควรงดรับประทานอาหารรสจัด ของหมักดอง เพราะอาหารไม่สะอาดอาจทำให้ท้องเสียและเป็นอันตรายต่อทารกได้

ระหว่างตั้งครรภ์ หญิงมีครรภ์จะต้องประคับประคองบำรุงรักษาลูกในท้อง จะนั่งนอนหรือเดินไปมาก็ต้องระวังอย่าให้หกล้มหรือกระทบกระเทือนจนเกินไป ทั้งนี้เพื่อให้ลูกในครรภ์ไม่เจ็บป่วยเป็นอันตรายด้วยเหตุต่างๆ หญิงมีครรภ์ต้องฝากท้องกับหมอตำแย โดยเสียเงินค่าฝากท้องเป็นทำนองเงินค่าทำขวัญมากน้อยแล้วแต่ฐานะของผู้ฝากในแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะสังคมในสมัยก่อนยังขอแรงกันได้ ไม่เหมือนปัจจุบันที่ต้องมีการจ้างกัน เมื่อฝากท้องแล้วหมอตำแยจะคอยดูแลโดยช่วยแต่งท้องหรือฝืนท้องให้ คือ หมอตำแยจะเอามือช้อนท้องเพื่อฝืนเด็กไม่ให้ลงต่ำ เพราะ จะทำให้หญิงมีครรภ์เดินไม่สะดวก ด้วยเด็กลงมาถ่วงต่ำอยู่ในช่องเชิงกราน แต่หญิงมีครรภ์ในปัจจุบัน

จะฝากครรภ์กับแพทย์ทางด้านสูตินารีเวช แพทย์ที่รับฝากครรภ์จะดูแลโดยนัดตรวจ สุขภาพของหญิงมีครรภ์เป็นระยะ ๆ

ก่อนคลอด เมื่อถึงเวลาใกล้คลอดในช่วงเดือนที่ 7 - 8 หนังท้องรอบสะดือของหญิงมีครรภ์จะยืดและง้ำปิดรูสะดือ ถ้าง้ำบนเรียกว่า สะดือคว่ำ ถ้าง้ำล่างเรียกว่า สะดือหงาย ระยะนี้อาจทายเพศของบุตรในครรภ์ได้ว่า ถ้าหญิงใดมีสะดือหงายบุตรในครรภ์จะเป็นเพศชาย ถ้าสะดือคว่ำเด็กจะเป็นเพศหญิง แต่ในปัจจุบันถ้าใคร่ทราบเพศของบุตรในครรภ์ แพทย์จะใช้เครื่องมือตรวจซึ่งเรียกว่า การอัลตร้าซาวด์ ส่วนลักษณะของครรภ์ในระยะนี้ ครรภ์จะยื่นโย้ออก หน้าท้องตึงมาก เพราะร่างกายเด็กในครรภ์เติบโตขึ้น ถ่วงหนังท้องดึงจนดรากทำให้หนังท้องแตกมีลายขาวเป็นทางๆ ยาที่ใช้เพื่อกันท้องดราก ในสมัยโบราณใช้เปลือกลูกมะดูมแห้งฝนกับน้ำปูนใส ในฝาละมี แต่หญิงมีครรภ์ในปัจจุบันจะใช้เครื่องสำอางสำเร็จรูป เช่น ครีม โลชั่น แทน เพราะ หาซื้อได้ง่าย สะดวก และเป็นที่นิยม

ในช่วงใกล้คลอดนี้หญิงมีครรภ์ คนในบ้าน และผู้ดูแลจะเตรียมการคลอดไว้ล่วงหน้า โดยจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ที่ต้องใช้สำหรับทำคลอด เตรียมอุปกรณ์สำหรับแม่และเตรียมอุปกรณ์สำหรับลูก การเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ที่ต้องใช้สำหรับคลอด ได้แก่ เตรียมห้องที่ใช้ทำคลอด เตรียมอุปกรณ์การอยู่ไฟ มีแคร่หรือกระดานไฟและเตาไฟ เตรียมฟืนอยู่ไฟ โดยให้สามีเป็นผู้ไปตัดด้วยตนเอง เพราะเป็นการแสดงน้ำใจต่อภรรยาหรือทำให้ภรรยาสบายใจขึ้น ฟืนที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นฟืนไม้แสม ไม้สะแกและไม้มะขาม เพราะให้ความร้อนสูง มีขี้เถ้าน้อย เตรียมเชือกแขวนขื่อไว้สำหรับให้หญิงที่จะคลอดใช้เหนี่ยวเวลาคลอด เตรียมกระด้งไว้สำหรับใส่เด็ก พร้อมเบาะผ้าอ้อม และผ้าคลุมตัวเด็ก เตรียมหม้อดิน 1 ใบ พร้อมเกลือจำนวนมากไว้สำหรับใส่รกเด็ก เตรียมเกลือตัวผู้โดยเลือกที่มีแง่คมเพื่อใช้กรีดปากมดลูก ที่ต้องใช้เกลือเพราะเกลือมีความเค็มและอาจมีเชื้อโรคติดอยู่น้อยกว่าสิ่งอื่น เตรียมอุปกรณ์ในการตัดสายสะดือ มีผิวไม้ไผ่สำหรับใช้ตัดสายสะดือ ก้อนดินและแง่งไพลใช้รองรับสายสะดือด่างเขียง ด้ายดิบหรือเชือกสำหรับผูกสายสะดือ เตรียมเหล็กนาบรก เหล็กนี้จะใช้ในกรณีที่เด็กไม่ส่งเสียงร้องเท่านั้น เตรียมกาต้มน้ำร้อน การจัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับแม่ ได้แก่ เตรียมขมิ้นกับไพลสดไว้ทาท้องหลังคลอด เตรียมมะขามเปียกกับเกลือเพื่อนำมาคั้นแล้วใช้ดื่มขับโลหิตที่คั่งค้างอยู่ และขับถ่ายของเสียต่างๆ ออกจากร่างกาย เตรียมผ้าเตี่ยวสำหรับนุ่งตอนอยู่ไฟ เตรียมเหล้าสำหรับล้างแผล ที่ใช้เหล้าเพราะเหล้ามีแอลกอฮอล์ถือว่ามีความสะอาดพอที่จะนำมาล้างแผลได้ การจัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับลูก ได้แก่ เตรียมผ้าห่อเด็กเพื่อให้เด็กอบอุ่น เหมือนอยู่ในท้องแม่ เพราะหากเด็กผิดอากาศได้รับอากาศเย็นอาจไม่สบายได้ เตรียมขมิ้นสำหรับทาตัวเด็ก เตรียมขมิ้นผงกับดินสอพองโรยที่สะดือเพื่อให้สะดือแห้ง เตรียมสมุด ดินสอ เข็ม และด้ายเย็บผ้า เพื่อวางในกระด้งตอนทำพิธีร่อนกระด้ง ถ้าเด็กเป็นผู้ชายให้วางสมุด ดินสอในกระด้ง เพราะเด็กจะได้รักเรียนหรือเรียนเก่ง แต่ถ้าเด็กเป็นผู้หญิงก็จะวางเข็ม เย็บผ้าและด้าย เพราะเด็กจะได้มีฝีมือเย็บปักถักร้อยเป็นแม่บ้านแม่เรือน

ตอนคลอด การคลอดบุตรในสมัยก่อนคลอดที่บ้านทั้งนั้น เพราะสมัยก่อนไม่มีโรงพยาบาลหรือถ้าบ้านอยู่ในชนบทห่างไกลที่มีการคมนาคมลำบากเมื่อใกล้คลอดก็อาจจะมา

อยู่ที่บ้านหมอตำแยเลยก็มี ปัจจุบันการคมนาคมสะดวกสบายมากขึ้น มีโรงพยาบาล มีแพทย์เชี่ยวชาญ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงนิยมไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาล

เมื่อถึงเวลาที่หญิงมีครรภ์เจ็บท้องจะคลอด ในสมัยก่อนจะมีวิธีการปฏิบัติตามที่ได้รับสืบทอดต่อกันมา คือ คนในบ้านต้องรีบไปล้มฟืนที่กองไว้ให้ทลายลง แล้วชักเอาฟืนนั้นมา 2-3 ท่อนไปติดไฟ ต้มน้ำใช้ในเวลาคลอด แล้วนำฟืนนั้นไปเป็นเชื้อจุดเวลาอยู่ไฟต่อไป

เมื่อหญิงมีครรภ์จะคลอดนั้นมักจะมีข้อห้ามและสิ่งที่ควรปฏิบัติหลายอย่าง เช่น หญิงมีครรภ์ห้ามนั่ง ยืน ที่ประตูและบันไดหรือห้ามพูดมีคำว่า ติด ขัด ค้าง คา เพราะจะทำให้คลอดยาก ต้องเปิดประตู หน้าต่าง ไขสลักไขกุญแจตู้ ลิ้นชัก หรืออะไรอื่นที่ลั่นเอาไว้ออกให้หมด ตลอดจนซีกไม้หรือสิ่งใดๆ ที่เหน็บ ที่ขัดหรือเสียบไว้ใต้หลังคาก็ต้องเอาออก เมื่อคลอดแล้วจึงเอามาเก็บไว้ที่เดิม สาเหตุที่ต้องปฏิบัติเช่นนี้ ก็เพราะเชื่อว่าจะทำให้หญิงมีครรภ์คลอดง่าย ปลอดภัย ไม่ติดขัด

การจะคลอดบุตรต้องเลือกหาทิศ เพราะเชื่อว่าการเลือกทิศนั้นจะทำให้คลอดง่าย ทิศที่นิยมเลือก ได้แก่ ทิศตะวันออกและทิศเหนือ เวลาเจ็บท้องถี่ๆ ให้จุดธูปเทียนบูชาพระภูมิเจ้าที่เป็นการขอสมาเพื่อให้ท่านทราบว่าจะมีการคลอดลูกในเขตที่ท่านคุ้มครอง เวลาเจ็บท้อง ก็ไปตามหมอตำแยคนที่หญิงมีครรภ์ฝากครรภ์ไว้

เมื่อหญิงมีครรภ์เจ็บท้อง หมอตำแยจะทำน้ำสะเดาะไว้ประพรมชโลมตัวหญิงมีครรภ์และให้ดื่ม หากการคลอดนั้นเกิดขลุกขลักคลอดได้ช้า และถ้ามีอุปสรรคอื่น เช่น ถ้าศีรษะของเด็กโผล่ออกมาอยู่ระหว่างช่องคลอดแต่เด็กไม่คลอดออกมา หมอตำแยก็จะใช้เกลือตัวผู้ที่มีแง่คมเอามากรีด ช่องคลอดให้ขาดออก และต้องช่วยกันข่มท้องเพื่อให้เด็กหลุดจากช่องคลอดออกมา แต่ในปัจจุบันถ้าหญิงมีครรภ์ประสบปัญหานี้ แพทย์จะใช้วิธีการและอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ผ่านการฆ่าเชื้อโรคช่วย หรืออาจใช้วิธีการผ่าตัด

เตรียมยาสมุนไพรที่ใช้รักษาแผลที่เกิดจากการคลอด เช่น เหล้า ใช้สำหรับล้างแผล ไพลกับเกลือใช้ตำและพอกที่แผล สำหรับผู้ที่มีฐานะดีมักจะใช้ฝิ่นสุกทา เพราะไม่แสบมากเหมือนพวกไพลกับเกลือ

เมื่อตัวเด็กตกถึงพื้น ซึ่งเรียกว่า "ตกฟาก" นั้น แต่เดิมทารกที่คลอดออกมาจะตกลงมาบนพื้นฟากจริงๆ ตอนที่เด็กคลอดออกมานี้ หมอตำแยจะเอาผ้าปูรองรับ หรือให้เอาผ้านุ่งของแม่ตอนที่เป็นชายกระเบนปิดคลุมเอาไว้ก่อน เพื่อกันไม่ให้เด็กถูกลม เพราะถ้าถูกลมเด็กอาจจะไม่สบายได้ เวลาตกฟากนี้มักจะมีการจดจำหรือเขียนไว้ตามฝาบ้าน ทั้งนี้เพื่อเอาไว้เป็นส่วนประกอบในการดูดวงชะตา

เมื่อคลอดแล้วหมอตำแยก็เอาผิวไม้ไผ่มาตัดสายสะดือเด็ก ส่วนรกก็เอาไปใส่หม้อดิน หมกเกลือ พอแม่ออกไฟแล้วก็เอาไปฝังไว้ตามต้นไม้ใหญ่ริมน้ำ ถือว่าเด็กจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย แล้วหมอตำแยก็จัดการอาบน้ำทาขมิ้นเด็ก เอาเด็กนอนในกระด้ง ส่วนแม่พอคลอดลูกแล้ว หมอตำแยก็จะให้กินน้ำส้มมะขามเปียกกับเกลือ เพื่อช่วยขับเลือดที่ค้างอยู่ออกจากร่างกาย แล้วเอาขมิ้นกับไพลสดตำนำไปทาท้อง

หลังคลอดหมอตำแยจะให้แม่อยู่ไฟโดยให้นอนบนเตียงไม้กระดานแผ่นเดียว แล้วก่อกองไฟไว้ใกล้ๆ ให้ท้องและหลังร้อน มดลูกจะได้แห้ง ระหว่างการอยู่ไฟนั้นจะอยู่กี่วันก็ได้ แล้วแต่สภาพของหญิงที่คลอดว่าจะแข็งแรงเร็วแค่ไหน อย่างน้อยต้อง 7 วันขึ้นไป แต่ถ้าอยู่ได้นานก็ยิ่งดี ส่วนกำหนดการออกไฟจะนิยมออกในวันคี่เพราะถือคติว่า วันคู่ลูกถี่วันคี่ลูกห่าง

สมัยนั้นยังมีความเชื่อเรื่องผีสางว่าจะมาคอยรังควานอยู่ หมอตำแยก็จะเอาด้ายสายสิญจน์ผูกคอ ผูกข้อมือทั้งแม่และลูก เอายันต์มาปิดไว้ตามที่ต่างๆ ในบ้าน และเอาหนามมาล้อมไว้รอบใต้ถุนห้องที่อยู่ไฟ หรือตรงที่มีช่องมีรู เชื่อกันว่าเพื่อกันผีที่จะมาทำอันตรายโดยเฉพาะผีกระสือ หนามที่นำมาล้อมส่วนมากเป็นหนามพุทรา หนามมะขามเทศ หรือหนามไม้ไผ่เพราะหาง่าย

ระหว่างอยู่ไฟหมอตำแยจะมาฝีนท้องให้ทุกวัน เพื่อช้อนให้มดลูกเข้าอู่ จากนั้นก็จะกล่อมมดลูก โดยใช้มือคลึงที่หัวเหน่า เพื่อให้ปากมดลูกหดตัวกลับเข้าที่เดิม และเป็นการทำให้น้ำคาวปลาทะลักออกมา ทำให้ผู้คลอดบุตรรู้สึกสบาย นอกจากการอยู่ไฟแล้ว หมอตำแยจะให้หญิงที่คลอดฟื้นฟูสมรรถภาพหลังคลอดด้วยการเข้ากระโจม ประคบตัว และนั่งถ่าน

การดูแลหญิงหลังคลอดบุตรของคนไทยในสมัยก่อน จะมีวิธีการดูแลรักษาโดยให้หญิงที่คลอดเลี่ยงการใช้น้ำเย็น และห้ามอยู่ในที่เย็นๆ เพราะอาจจะทำให้หญิงที่คลอดและลูกไม่สบายได้ ด้วยเหตุนี้จึงให้ใช้ความร้อนในการดูแลรักษาคือการใช้น้ำร้อนและไฟ ทั้งนี้เพราะถือว่าการคลอดบุตรมีเลือด และสิ่งสกปรกที่เป็นมลทินแก่ร่างกาย หากจะใช้น้ำชำระล้างกันตามธรรมดาอาจไม่หมด จึงต้องใช้ความร้อนช่วย อาทิ หลังคลอดก็ให้อาบน้ำร้อน ดื่มน้ำร้อน เพื่อรักษาสุขภาพของผู้ที่เป็นแม่ ทั้งนี้เพราะน้ำและอาหารที่ร้อน ถือว่าได้รับการฆ่าเชื้อโรคแล้ว ดังนั้นหญิงมีครรภ์ในระยะตั้งครรภ์และหลังคลอดจะถูกจำกัดเรื่องการกินอาหารและควบคุมพฤติกรรม เพื่อเป็นการป้องกันและการบำบัด นอกจากนี้ยังได้มีการใช้ยาสมุนไพรควบคู่ไปกับการรักษาด้วย ตัวยาที่ใช้กันอยู่บ่อยๆ เช่น ขมิ้น ปูน ใบพลู เกลือ หัวตะไคร้ มะกรูด เป็นต้น ตัวยาเหล่านี้เป็นตัวยาที่หาได้ง่าย เป็นของที่มีประจำบ้าน แต่ในปัจจุบันนี้สภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ และสิ่งแวดล้อมได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้หญิงส่วนใหญ่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ประกอบกับมีวิทยาการด้านการแพทย์ที่เจริญและทันสมัย จึงส่งผลให้การดูแลหญิงหลังคลอดบุตรมีขั้นตอนลดลง ไม่ยุ่งยากซับซ้อนเหมือนแต่ก่อน ส่วนใหญ่มีการรักษาด้วยการรับประทานยาแผนปัจจุบัน หากต้องการรับประทานยาสมุนไพร เช่น ว่านชักมดลูกก็มีสมุนไพรสำเร็จรูปทั้งชนิดน้ำ ชนิดผง หรือชนิดเม็ด จำหน่ายตามร้านขายยา นอกจากนี้การอยู่ไฟหลังคลอดก็ใช้เพียงกระเป๋าน้ำร้อนเท่านั้น

ในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ มีภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยเรื่องการเกิด ตั้งแต่ระยะเริ่มตั้งครรภ์จนกระทั่งถึงระยะหลังคลอด ดังนี้

ก่อนตั้งครรภ์หรือเมื่อเริ่มตั้งครรภ์ใหม่ๆ หญิงมีครรภ์หรือสามีมักจะฝันแปลกๆ เป็นการช่วยให้รู้ล่วงหน้าว่าจะมีบุตร หรือเป็นการบอกให้ทราบว่าบุตรในครรภ์นั้นจะเป็นหญิงหรือเป็นชาย มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร เมื่อโตขึ้นจะเป็นเช่นไร ดังปรากฏในตอนที่ท้าวยศวิมลได้ฝันว่ามีดวงอาทิตย์ตกลงมาหน้าพระพักตร์ ท้าวยศวิมลได้คว้าดวงอาทิตย์ไว้ในพระหัตถ์ขวาและคว้าดวงดาราได้ในพระหัตถ์ซ้าย ดังบทประพันธ์ว่า

ฝันว่าอาทิตย์ฤทธิรงค์ ตกลงตรงพักตร์ข้างทักษิณ
ดาวน้อยพลอยค้างอยู่กลางดิน เราผินพักตร์ฉวยเอาด้วยพลัน
มือซ้ายได้ดวงดารา มือขวาคว้าได้สุริย์ฉัน
แล้วหายไปแต่พระสุริยัน ต่อโศกศัลย์ร่ำไรจึงได้คืน
(สังข์ทอง. 2540 : 11)

ท้าวยศวิมลเล่าความฝันให้โหรฟัง จากความฝันของท้าวยศวิมล โหรเห็นว่าท้าวยศวิมลจะได้ของมีค่า 2 สิ่ง สิ่งแรก ดวงอาทิตย์ในมือขวา ด้วยความร้อนแรง และแสงสว่างที่เจิดจ้าของดวงอาทิตย์นั้นเปรียบเหมือนความมีอำนาจ มีอานุภาพและยิ่งใหญ่ ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะของผู้ชาย ส่วนดวงดาราหรือดวงดาว หมายถึง ความสวยงาม ความอ่อนหวาน อาจมีอำนาจบ้างแต่น้อยกว่าดวงอาทิตย์ ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของผู้หญิง จากความหมายของความฝัน โหรจึงทำนายว่าท้าวยศวิมลจะมีพระโอรสที่มีบุญญาธิการมากกับพระมเหสีฝ่ายขวา และจะมีพระธิดากับพระสนม ดังบทประพันธ์ว่า

จึงทูลทำนายตามสุบิน ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา
จะทรงครรภ์พระราชบุตรา บุญญาธิการมากมี
แต่จะพลัดพรากไปจากวัง ภายหลังจึงจะคืนกรุงศรี
ดาราคือพระบุตรี จะเกิดที่สนมอันควร
(สังข์ทอง. 2540 : 11)

ตอนตั้งครรภ์หญิงมีครรภ์มักมีอาการแพ้ท้อง คลื่นไส้อาเจียน อยากกินของแปลกๆ อยากกินของเปรี้ยว และอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายเกิดการเปลี่ยนแปลง จนหญิงมีครรภ์และผู้ใกล้ชิดสามารถสังเกตได้ เช่น การเปลี่ยนแปลงที่เต้านม เต้านมของหญิงมีครรภ์จะเริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สัปดาห์แรกๆ ของการตั้งครรภ์ เพื่อเตรียมสร้างน้ำนมสำหรับลูก โดยหญิงมีครรภ์จะรู้สึกเจ็บและคัดตึงที่เต้านม หัวนมจะขยายใหญ่ขึ้น สีคล้ำขึ้น เมื่อตั้งครรภ์แล้ว 2-3 เดือนขึ้นไป ที่เต้านมของหญิงมีครรภ์มีเลือดมาเลี้ยงมากขึ้น ต่อมไขมันและต่อมน้ำนมขยายตัว จึงทำให้หัวนมขยายกว้างขึ้น สีคล้ำขึ้น รอบๆ หัวนมมีตุ่มเล็กๆ บนเต้านมมีเส้นเลือดดำปรากฏจนเห็นได้ชัด

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เต้านมของหญิงมีครรภ์ มีปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ ตอนที่ท้าวยศวิมลทรงเห็นว่าอวัยวะ และเส้นเลือดในร่างกายของนางจันท์เทวีเปลี่ยนแปลงไป นางจันท์เทวีมีความงามมากขึ้น มีผิวพรรณผุดผ่อง พระเต้าทั้งสองข้างสีคล้ำขึ้นและมีเส้นเลือดปรากฏที่ทรวงอกอย่างเห็นได้ชัด ด้วยการเปลี่ยนแปลงนี้จึงทำให้ท้าวยศวิมล มีความมั่นพระทัยว่า นางจันท์เทวีทรงครรภ์แน่นอน ดังบทประพันธ์ว่า

จึงแจ้งกับองค์มเหสี ถ้วนถี่ชี้แจงแถลงไข
พระค่อยเป็นสุขสนุกใจ ทรามวัยงามขึ้นทุกคืนวัน
เปล่งปลั่งมังสาดั่งทาทอง พระเต้าคล้ำหมองทั้งสองถัน
เส้นพาดพานทรวงดวงจันทร์ แจ้งว่าทรงครรภ์มั่นคง
(สังข์ทอง. 2540 : 12)

นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น หญิงมีครรภ์ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะหญิงมีครรภ์มักจะตื่นเต้น ดีใจ และสมหวังที่จะมีลูก มีความรู้สึกอยากปกป้องทะนุถนอม อยากเลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ ในขณะเดียวกันก็รู้สึกหวั่นใจเรื่องต่างๆ จึงทำให้หญิงมีครรภ์มีอารมณ์หงุดหงิด โกรธง่าย โมโหง่าย ใจน้อย ดังนั้นสามีหรือผู้ใกล้ชิดจะต้องดูแลเอาใจใส่หญิงมีครรภ์ให้มากๆ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของผู้ตั้งครรภ์มีผลต่อการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์ กระทบต่อสุขภาพของหญิงมีครรภ์และลูก ด้วยความสำคัญดังกล่าว คนในสมัยก่อนจึงกำหนดข้อปฏิบัติต่างๆ ให้ผู้ตั้งครรภ์ปฏิบัติ เช่น ห้ามไปงานศพ ห้ามดูภาพหรือสิ่งที่ไม่น่าดู เพราะกลัวว่าลูกจะขี้เหร่ น่าเกลียด ให้ดูภาพสวยๆ หรือภาพเด็กน่ารักๆ เพื่อลูกจะได้น่ารัก

การดูแลหญิงมีครรภ์ ผู้ใกล้ชิดหรือสามีมักจะกำหนดข้อปฏิบัติต่างๆ ให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติ เพื่อปกป้องรักษาหญิงมีครรภ์และทารกที่จะคลอดให้ปลอดภัย เช่น ห้ามไปเยี่ยมผู้ป่วยที่ป่วยหนักเพราะอาจเกิดความสะเทือนใจทำให้คิดมากหรือเสียขวัญ อีกทั้งมีการแนะนำให้หญิงมีครรภ์คิดและพูดเฉพาะเรื่องที่ดีๆ ให้ดูแต่สิ่งที่สวยงามเพราะจะทำให้หญิงมีครรภ์ มีจิตใจเบิกบาน ไม่คิดมาก เรื่องสังข์ทองท้าวยศวิมล ทอดพระเนตรเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เต้านมของนางจันท์เทวี ท้าวยศวิมลจึงมั่นพระทัยว่านางจันท์เทวีทรงครรภ์แน่นอน ท้าวยศวิมลจึงทรงเลือกสาวใช้ที่สวยงามมาคอยปรนนิบัติดูแล และรับใช้นางจันท์เทวีในช่วงระหว่างตั้งครรภ์ เพื่อให้นางจันท์เทวีมีสุขภาพจิตดีเห็นแต่สิ่งที่สวยงาม ลูกที่ออกมาจะได้น่ารัก ดังบทประพันธ์ว่า

ผิวพรรณผุดผ่องละอองพักตร์ พระแสนสุดที่รักนวลหง
จัดเลือกแสนสาวที่รูปทรง มาห้อมล้อมโฉมยงอนงค์นวล
(สังข์ทอง. 2540 : 12)

ตอนคลอด ปกติคนจะคลอดจะมีลมกัมมัชวาตหรือลมเบ่ง ช่วยให้คลอดตามธรรมชาติอยู่แล้ว หมอตำแยเป็นเพียงผู้ช่วยให้คลอดง่ายขึ้น ด้วยการช่วยฝืนท้องดังปรากฏในตอนที่เมื่อครรภ์ของนางจันท์เทวีครบสิบเดือน ถึงเวลาใกล้คลอด ครรภ์ของนางเคลื่อนคล้อยลงต่ำ และมีลมเบ่ง นางเจ็บครรภ์มากขึ้น และถี่ขึ้นทุกที เมื่อสาวใช้เห็นดังนั้นต่างก็พากันวิ่งให้วุ่น บ้างไปตามตามหมอ บ้างไปทูลท้าวยศวิมล เมื่อหมอตำแยมาถึงได้ช่วยฝืนท้องให้กับนางจันท์เทวี ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น มเหสีโฉมฉินปิ่นห้าม
ค่อยเพียรรักษาพยายาม พระครรภ์โฉมงามได้สิบเดือน
จวนใกล้ฤกษ์พานาที นาภีใหญ่น้อยก็คล้อยเคลื่อน
ระดมลมเส้นก็เต้นเดือน ลูกน้อยคล้อยเคลื่อนเลื่อนลง
เจ็บครรภ์กระสันขึ้นทุกที ปางเพียงชีวีจะผุยผง
ร้องเรียกแสนสาวเหล่าอนงค์ มาพร้อมล้อมองค์นางเทวี
เรียกพลางทางป่วนครวญครรภ์ ช่วยกันเร็วเร็วนางสาวศรี
องค์สั่นยันยุดทรุดอินทรีย์ มเหสีโอดโอยโรยแรง

บัดนั้น ฝูงนางผู้รักษากล้าแข็ง
ฝืนท้องต้องนางยังคลางแคลง เห็นแข็งไปสิ้นไม่ดิ้นรน
กลมกลมกลิ้งกลิ้งยิ่งสงสัย หลากใจไม่เห็นตัวทั่วคน
บ้างไปทูลองค์ทรงสกล ให้ทราบยุบลกิจจา

ครั้นถึงกราบทูลพระภูมินทร์ ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา
จะคลอดสมเด็จพระลูกยา ขอเชิญผ่านฟ้าเสด็จไป
(สังข์ทอง. 2540 : 14)

ท้าวยศวิมลดีพระทัยยิ่งที่จะได้พระโอรส จึงรีบเสด็จไปหานางจันท์เทวีทันที พร้อมตรัสสั่งให้ข้าราชการฝ่ายในเตรียมการ จัดประโคมดนตรีเพื่อเป็นการฉลองลูกหลวงเกิดใหม่ ดังบทประพันธ์ว่า

จึงกล่าวเอาใจมเหสี เจ้าพี่อย่าพรั่นหวั่นไหว
ลูกของเทวัญท่านให้ไว้ แข็งใจขบฟันกลั้นทน
นักเทศจงไปสั่งการ พนักงานของใครให้ขวายขวน
เตรียมไว้ในพระราชมณฑล ขนมาประโคมพระลูกเรา
(สังข์ทอง. 2540 : 14)

เมื่อถึงเวลาใกล้คลอด หญิงที่จะคลอดจะเจ็บท้องถี่มากยิ่งขึ้น บางคนอาจเจ็บท้องนาน และคลอดยาก หมอตำแยอาจทำพิธีทางไสยศาสตร์ช่วย หากไม่ได้ผล หมอตำแยก็จะให้ไปตามสามีมาช่วยพูดสร้างขวัญและกำลังใจแก่ภรรยา ซึ่งอาจช่วยให้ภรรยามีความอบอุ่นใจ มีความรู้สึกปลอดภัย คลายความกังวลและอยากเห็นหน้าลูกมากขึ้น ทำให้เกิดแรงเบ่งมากขึ้น การปฏิบัติเช่นนี้ในสมัยก่อนไม่นิยมปฏิบัติกันจะห้ามไม่ให้สามีเข้าไปในห้องคลอด แต่ ท้าวยศวิมลสามารถเข้าไปในห้องคลอดได้ เพราะท้าวยศวิมลเป็นกษัตริย์ ท้าวยศวิมลทอดพระเนตรเห็นนางจันท์เทวียังเจ็บครรภ์อยู่มาก จึงเข้าไปพูดปลอบใจ และให้กำลังใจแก่นางจันท์เทวีว่าลูกที่จะเกิดมานั้นมีบุญญาธิการ

เพราะเทวดาท่านให้มา ขอให้นางอดทนต่อความเจ็บปวดและแข็งใจเบ่งแล้วจะได้เห็นหน้าลูก นางจันท์เทวีเจ็บครรภ์กระสับกระส่ายอีกครู่ใหญ่ แล้วนางก็คลอดลูกออกมาเป็นหอยสังข์ ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
มิได้วายว่างบางเบา
เป็นกรรมตามทันมเหสี
ยามปลอดก็คลอดพระลูกยา
มเหสีป่วนปั่นพระครรภ์เจ้า
เจ็บราวกับเขาผูกคร่าร้า
จะจากที่สมบัติวัตถา
กุมารากำบังเป็นสังข์ทอง
(สังข์ทอง. 2540 : 15)

ตอนหลังคลอด เมื่อคลอดลูกแล้วหมอตำแยจะให้แม่อยู่ไฟ เพื่อเป็นการบำบัดรักษาให้มดลูกเข้าอู่ และให้กระดูกเชิงกรานซึ่งครากเพราะคลอดลูกกลับเข้าที่ แล้วจึงให้แม่นอนกระดานไฟเพื่ออยู่ไฟ การอยู่ไฟจะอยู่กี่วันก็ได้ ถ้าอยู่นานได้ยิ่งดี การอยู่ไฟมีปรากฏในเรื่องตอนที่ท้าวยศวิมลต้องการซักถามนางจันท์เทวีเรื่องลูกกลายเป็นหอยสังข์ แต่อย่างไรก็ตามท้าวยศวิมลก็ยังให้ความสำคัญของการอยู่ไฟหลังคลอด ท้าวยศวิมลจึงให้นางจันท์เทวีปฏิบัติตามขั้นตอนคลอดลูก คือให้นางอยู่ไฟเสียก่อนแล้วจึงซักถามเนื้อความต่อไป ทั้งนี้เพราะต้องการให้นางได้พักผ่อนและ มีโอกาสตั้งสติในการตอบคำถาม ดังบทประพันธ์ว่า

ว่าโอรสนั้นจะมีบุญ
เข้าไปให้หายโรคัน
ได้เพ็ดทูลไว้ตามทำนายฝัน
แล้วทรงธรรม์ตรัสถามเนื้อความดู

และ

จริงแล้วจะถามความก่อน
จึงให้ทรามชมบรรทมไฟ
ให้แน่นอนว่าเห็นเป็นไฉน
คละไคลออกท้องพระโรงครัน
(สังข์ทอง. 2540 : 16)

ท้าวยศวิมลนำความไปปรึกษาโหร และให้โหรทำนายใหม่ โหรได้ทีจึงเปลี่ยนคำนายใหม่ว่า นางจันท์เทวีและลูกเป็นกาลกิณี อาจทำให้บ้านเมืองล่มจม วิธีแก้คือไล่ไปให้พ้นเมืองให้เร็วที่สุด ท้าวยศวิมลหลงเชื่อจึงไล่นางจันท์เทวีและลูกออกไปจากวัง นางจันท์เทวีได้ขอผัดผ่อนให้นางได้อยู่ไฟหลังคลอดสัก 7 วันก่อน พอเลือดลมแห้งแล้ว นางก็จะไปแต่คำขอร้องนั้นก็มิเป็นผล ดังบทประพันธ์ว่า

มีกรรมจำจากพระบาทแล้ว น้องแก้วหาขัดขืนไม่
จะขอผัดผ่อนต่อนอนไฟ มิให้ช้านักสักเจ็ดวัน
แต่พอให้แห้งเหือดเลือดลม จะซุกซมซ่อนไปในไพรสัณฑ์
พ่อไม่ขึ้งโกรธโทษทัณฑ์ เหตุไรไม่ทันบัญชา
(สังข์ทอง. 2540 : 20)

ในสมัยก่อนการเกิดเป็นช่วงระยะเวลาที่สำคัญและอันตรายที่สุดของหญิงมีครรภ์ เพราะสมัยก่อนวิทยาการด้านการแพทย์ยังไม่เจริญ ส่วนมากมักพึ่งตนเองอาศัยประสบการณ์และความรู้ที่ได้รับจากบรรพบุรุษ เช่น การสังเกตลักษณะอาการของ หญิงที่ตั้งครรภ์ตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการคลอด เช่น ฟืนสำหรับอยู่ไฟ กระด้ง ขมิ้น หม้อดิน ผิวไม้ไผ่ น้ำร้อน เกลือ เตรียมอุปกรณ์ในการอยู่ไฟ และเตรียมยาสมุนไพรเพื่อใช้รักษาหลังคลอดในการเข้ากระโจม ประคบตัว และนั่งถ่าน ตลอดเวลาระหว่างตั้งครรภ์สามีและผู้ใกล้ชิดต้องให้การดูแลปลอบใจและให้กำลังใจ การดูแลนี้มักกำหนดข้อปฏิบัติให้หญิงมีครรภ์ปฏิบัติ การปฏิบัติตนของหญิงมีครรภ์ตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ จนกระทั่งคลอดนับว่าเป็นการพึ่งพาตนเองโดยตลอด ดังนั้นบุตรที่เกิดมาจึงนับว่ามีบุญที่สุด เพราะการเกิดแต่ละลำดับขั้นมีความยากลำบากและเป็นอันตรายมาก ด้วยเหตุนี้พ่อ แม่ และคนในบ้าน จึงเฝ้าทะนุถนอมบุตรราวกับดวงตาดวงใจ

พิธีเกี่ยวกับการเกิดในสมัยโบราณดังกล่าวมาแล้ว ที่ชาวไทยได้ยึดถือปฏิบัติค่อยๆ เปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ต่อมาการแพทย์และสาธารณสุขเจริญมากยิ่งขึ้น ชาวไทยจึงค่อยๆ เปลี่ยนแปลงแนวคิด และยอมรับเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาแทนที่พิธีกรรมแบบเก่า

1.1.2 การปฐมพยาบาล

การปฐมพยาบาล คือ การรักษาพยาบาลผู้ป่วยที่ได้รับการเจ็บป่วยอย่างกะทันหันในเบื้องต้น

การเจ็บป่วยอย่างกะทันหันในที่นี้ คือ เป็นลมหมดสติ

อาการเป็นลมหมดสติ คือ อาการที่ผู้ป่วยไม่รู้สึกตัว และมักจะล้มลง

สาเหตุของการเป็นลมหมดสติ ทางการแพทย์กล่าวว่าเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น การชอบคิดมาก การมีเรื่องเคร่งเครียดกังวลใจอยู่เสมอ หงุดหงิดง่าย ขี้โมโหขี้กลัว ฯลฯ การเป็นลมหน้ามืดเพราะเหตุนี้มักจะไม่ถึงกับหมดสติจนไม่รู้สึกตัวจริงๆ มักจะเป็นเพียงแค่รู้สึกหน้ามืด วิงเวียน ใจหวิวๆ หรือวูบลงไป มือเท้าไม่มีแรงคล้ายจะล้มหรืออาจล้มได้ อาการเหล่านี้มักจะเกิดเวลาที่มีอารมณ์รุนแรงหรืออยู่ในที่แออัดยัดเยียด หรือร้อนอบอ้าว หรือหลังทำงานหนัก หรือในขณะที่เปลี่ยนท่าทำงานทันที เช่น จากนอนหรือนั่งยองๆ เป็นยืน หรือก้มหน้าทำงานอยู่นานๆ แล้วเงยหน้าขึ้นทันที เป็นต้น

การปฐมพยาบาลขณะที่ผู้ป่วยเป็นลม ให้ผู้ป่วยนอนศีรษะต่ำกว่าตัวเล็กน้อย หรือให้นอนราบก็ได้ ขยายเสื้อผ้าให้หลวม อย่าให้คนมุงดู ให้ดมยาดมหรือแอมโมเนีย ให้ใช้ผ้าชุบน้ำเย็นบิดแล้วนำไปเช็ดหน้า ช่วยพัดและบีบนวดสักพักจะหาย

การปฐมพยาบาลผู้ป่วยที่เป็นลมหมดสติมีปรากฏในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ ในตอนที่นางจันท์เทวีเสียใจที่ท้าวยศวิมลคิดว่านางและลูกเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง จึงต้องไล่นางออกจากวัง นางจึงร้องไห้เป็นลมสลบไป นางจันท์เทวีคลอดลูกออกมาเป็นหอยสังข์ เมื่อนางทราบว่าลูกในครรภ์ที่นางเฝ้าคอยหวังจะได้เห็นหน้า และได้เชยชมกลายเป็นหอยสังข์ นางจันท์เทวีเสียใจและผิดหวังมาก นางเกิดความกังวลใจในการที่ต้องตอบคำถามท้าวยศวิมล และทุกข์ใจที่ท้าวยศวิมลเชื่อโหรว่า นางและลูกเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมืองถึงกับต้องไล่นางและลูกออกจากวัง ด้วยเหตุเหล่านี้จึงส่งผลให้นางจันท์เทวีคิดมากจนเกิดความเครียด อีกทั้งร่างกายของนางก็ยังอ่อนเพลียจากการคลอดอยู่ จึงทำให้นางจันท์เทวีเป็นลมสลบไป เมื่อท้าวยศวิมลเห็นนางจันท์เทวีสลบแน่นิ่งไป

ด้วยความรัก ความห่วงใยที่มีต่อนางจันท์เทวีและด้วยความตกใจกลัวนางจันท์เทวีจะตาย จึงทำให้ท้าวยศวิมลหน้ามืดเป็นลมหมดสติไปอีกคนหนึ่ง นางจันทาเห็นเข้าจึงเข้าไปปฐมพยาบาลด้วยการรินน้ำดอกกุหลาบหอมมาชโลมให้ทั้งสองพระองค์ เมื่อท้าวยศวิมลและนางจันท์เทวีได้รับความเย็นและกลิ่นหอมของน้ำดอกกุหลาบทำให้ทั้งสองพระองค์รู้สึก สดชื่นขึ้น ครู่หนึ่งทั้งสองก็ฟื้นคืนสติขึ้นมา ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น จันทาแสนกลคนขยัน
เห็นสองสลบทบทับกัน ผันผินรินน้ำกุหลาบมา
ชโลมองค์ทรงทาทั้งสองศรี ค่อยได้สมประดีที่โหยหา
แล้วโลมเล้ากล่าวคำด้วยหยาบช้า เคราะห์กรรมทำมาจะโทษใคร
(สังข์ทอง. 2540 : 18)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่า คนในสมัยก่อนนำเอาดอกกุหลาบซึ่งเป็นดอกไม้ที่ดีที่สุดในสมัยนั้น และเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม โดยอาจนำดอกหรือกลีบมาลอยน้ำเย็นในคนโทหรือภาชนะอื่นตามต้องการเพื่อไว้ใช้เป็นประจำ เมื่อใช้ประพรมหรือชโลมตามร่างกายแล้วจะทำให้รู้สึกเย็นชื่นใจ และมีความสดชื่นยิ่งขึ้น ฉะนั้นเมื่อมีผู้ป่วยเป็นลมหมดสติ จึงนำน้ำดอกกุหลาบที่มีอยู่นั้นมาช่วยในการปฐมพยาบาลได้ทันที และเมื่อผู้ป่วยได้รับความเย็นและความหอมของน้ำกุหลาบก็จะช่วยให้ฟื้นคืนสติขึ้นมา

จากบทประพันธ์จะเห็นว่า ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยเป็นความรู้ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในสมัยก่อน การรักษาจะใช้ยาที่ได้จากพืชสมุนไพร มีการให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ มีข้อห้ามหรือมีการทำพิธีให้ ทั้งนี้เป็นการให้ขวัญและกำลังใจแก่ผู้ป่วย

1.2 ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อน มีการกำหนดความเป็นอยู่พอประมาณตนตามฐานะตามอัตภาพ

การดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการปฏิบัติตนทางด้านจิตใจ และความเป็นอยู่เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้มีการพึ่งพาตนเองโดยใช้ความรู้ความสามารถ และสติแก้ปัญหาหรือสถานการณ์ที่ประสบอยู่อย่างสร้างสรรค์ โดยยึดหลักพออยู่ พอกิน พอใช้ ซึ่งหากผู้ใดกระทำได้ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ลักษณะของการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ ดังนี้

1.2.1 ด้านการประกอบอาชีพ

ในอดีตนั้นคนไทยมีความเป็นอยู่และดำเนินชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติ นำเอาของใกล้ตัวหรือที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ในชีวิตประจำวัน หรือนำไปขาย ซึ่งการขายนี้จะเป็นในลักษณะของการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน สินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยนกันนั้นส่วนใหญ่จะเป็น สิ่งที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การแลกเปลี่ยนผักและฟืน ผักที่นำมาแลกเปลี่ยนเป็นผักที่เก็บเฉพาะวันและแลกเปลี่ยนกันเป็นรายวัน ทั้งนี้เพราะจะทำให้ได้ผักที่สด หากเก็บไว้นานอาจเหี่ยวหมดคุณค่าทางอาหาร ส่วนฟืนก็เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องใช้ในครัวเรือน สามารถหาได้จากป่า การเก็บก็จะเก็บมาตามกำลังและตามอัตภาพ การประกอบอาชีพค้าขายของคนในสมัยก่อนเป็นการทำเพื่อให้มีอยู่ มีกินมากกว่าที่จะทำเพื่อความมั่งมี และความร่ำรวย อาชีพค้าขายหรือการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน มีปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันท์เทวีไปอาศัยอยู่กับตายายในป่า นางจันท์เทวีได้ออกไปเก็บผักและหักฟืนในป่ามาขาย ดังในบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น โฉมจันท์กัลยามารศรี
อยู่ด้วยยายตาได้ห้าปี ยากแค้นแสนทวีทุกเวลา
ครั้นค่ำตักน้ำตำข้าว ครั้นรุ่งเช้าเจ้าเข้าป่า
เก็บผักเที่ยวหักฟืนมา กัลยาค้าขายได้เลี้ยงตัว
(สังข์ทอง. 2540 : 23)

นอกจากอาชีพค้าขายแล้ว คนไทยในสมัยก่อนยังมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ปลูกพืชที่ไม่มีในป่าไว้บริเวณใกล้ๆ กับที่อยู่อาศัยของตน เพื่อนำมาบริโภคและขายในช่วงที่พืชผักตามธรรมชาติมีน้อย การปลูกพืชนี้อาจเป็นการช่วยให้พืชผักที่มีตามธรรมชาตินั้นได้แตกกิ่ง ใบ และยอดมากขึ้นๆ ทั้งยังเป็นการช่วยอนุรักษ์พันธุ์ไม้ไม่ให้หมดไปจากป่า อาชีพเกษตรกรรมมีปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันท์เทวีถูกขับไล่ออกจากวังแล้วเดินทางมายังบ้านป่า นางได้พบตากับยายปลูกถั่วปลูกงา

เดินมา สุริยาร้อนแรงแสงใส
แลเห็นบ้านป่าพนาลัย โฉมยงดีใจเข้าไปพลัน
พบสองเฒ่าปลูกถั่วงา นางนั่งวันทาขมีขมัน
ฝ่ายว่าสองราดูหน้ากัน ยายถามตานั้นทันใด
(สังข์ทอง. 2540 : 23)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่า คนในสมัยก่อนมีการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย โดยการพึ่งพาของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ พึ่งพาตนเองและทำงานทุกอย่างตามกำลังและอัตภาพของตนเอง มีการจัดลำดับงานในแต่ละช่วงเวลา เช่น ออกไปเก็บผักหักฟืนในช่วงเวลาเช้า เพราะอากาศไม่ร้อน ผักที่หามาได้ก็จะไม่เหี่ยว ช่วงค่ำก็จะตักน้ำตำข้าว เพราะเป็นงานที่ทำอยู่กับบ้าน สามารถทำไปหยุดพักไป ไม่ต้องเร่งรีบ

1.2.2 ด้านการนำวัสดุธรรมชาติมาใช้

คนไทยสมัยก่อนมีการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้เองอย่างหลากหลาย เช่น อุปกรณ์เกี่ยวกับการเกษตร อุปกรณ์ที่ใช้ในครัวเรือน เป็นต้น วัสดุที่นำมาใช้ในการประดิษฐ์ เป็นวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น หาง่าย และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน วัสดุธรรมชาติที่นิยมนำมาประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยนั้น ได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้มักคำนึงถึงประโยชน์ในการนำมาใช้ คือสามารถนำมาใช้กับงานได้หลายอย่าง มิใช่ใช้ครั้งเดียวแล้วทิ้งสามารถเก็บไว้ใช้ได้อีก หากชำรุดก็จะนำมาซ่อมแซมหรือทำใหม่ ดังนั้นการนำวัสดุจากธรรมชาติมาใช้จึงเป็นการใช้ที่ไม่สิ้นเปลือง ไม่ทำลายธรรมชาติ อีกทั้งยังเป็นการช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติได้ด้วย เพราะใช้วัสดุเท่าที่จำเป็นและได้เว้นระยะให้ต้นไม้มีโอกาสเจริญเติบโต การนำวัสดุธรรมชาติมาประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ มีปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันท์เทวีอาศัยอยู่กับตาและยาย นางจันท์เทวีได้ใช้อุปกรณ์ที่ผลิตจากวัสดุธรรมชาติในชีวิตประจำวัน คือ แผง หาบ สาแหรก และคาน ดังบทประพันธ์ว่า

นางมิได้เอนองค์ลงนิทรา สุริยารุ่งรางสว่างแสง
วางลูกลงไว้ไปจัดแจง ลากแผงออกวางที่กลางดิน
เอาข้าวออกตากแล้วฝากยาย จับหาบผันผายเข้าไพรสิณฑ์
เที่ยวเก็บผักหญ้าเป็นอาจิณ โฉมฉินซอนซนดันมา
(สังข์ทอง. 2540 : 24)

และ

พินิจพิศดูแล้วทูนเกศ น้ำเนตรหลั่งไหลทั้งซ้ายขวา
จวนรุ่งพุ่งแสงพระสุริยา ทำเป็นไปหาสาแหรกคาน
(สังข์ทอง. 2540 : 25)

ในบทประพันธ์ข้างต้น กวีได้กล่าวถึงอุปกรณ์ที่ใช้ในครัวเรือนและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำมาหากินของนางจันท์เทวี ล้วนเป็นอุปกรณ์ที่ทำด้วยวัสดุที่ได้จากธรรมชาติ ได้แก่ แผง หาบ สาแหรก คาน อุปกรณ์ดังกล่าวเป็นอุปกรณ์ที่สามารถเก็บไว้ใช้งานได้นาน และใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น

แผง เป็นเครื่องจักสานที่มีลักษณะเป็นแผ่นๆ คล้ายเสื่อหรือลำแพน สมัยก่อนใช้ตากของ หรือใช้กั้นกันสัตว์ที่จะมาทำความเสียหายกับของที่ตากไว้ เช่น ไก่ เป็นต้น

คาน หมายถึง ไม้สำหรับหาบหรือหามสิ่งของต่างๆ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2538 : 184)

สาแหรก เป็นอุปกรณ์ใส่ของ ใช้สำหรับหาบหรือหิ้ว ปกติทำด้วยหวายหรือไม้ไผ่ ตอนบนทำเป็นหูสำหรับหิ้วหรือสอดไม้คาน ตอนล่างขัดกันเป็นสี่เหลี่ยมสำหรับวางกระจาด กระบุง หากต้องการใส่ไม้หรือฟืน ก็มิต้องใส่กระจาดหรือกระบุง

ปัจจุบันมีอุปกรณ์เครื่องใช้ที่ประดิษฐ์ด้วยวัสดุ และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ให้คนไทยได้เลือกใช้หลายรูปแบบ และหาซื้อได้ง่าย แต่แผง หาบ สาแหรก คาน ก็ยังมีใช้บ้างกับกลุ่มอาชีพบางอาชีพ เช่น ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ จับกัง และพ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ เป็นต้น

1.3 ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย

ที่อยู่อาศัยหรือบ้าน เป็นปัจจัยที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์รู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย ในอดีตมนุษย์อาศัยอยู่ในถ้ำ ในป่าหรือสร้างบ้านเป็นที่พักอย่างง่ายๆ เมื่อเวลาผ่านไปจึงได้พัฒนารูปแบบที่อยู่อาศัย เป็นบ้านที่มีรูปแบบหลากหลาย ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยความแตกต่างของสภาพแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของผู้คน สภาพสังคม เศรษฐกิจ สุนทรีย ทรรศนะ และคติความเชื่อของผู้สร้างที่อยู่อาศัยนั้น ลักษณะโดยทั่วไปการสร้างที่อยู่อาศัยของคนไทยจะมีลักษณะไม่เหมือนกัน ทั้งนี้แล้วแต่ลักษณะของภูมิประเทศ และภูมิอากาศของแต่ละท้องถิ่น แต่แนวคิดในการสร้างบ้านจะมีลักษณะที่คล้ายกัน คือ การคำนึงถึงสถานที่ที่ใช้สร้าง ทิศทางลมและแสงแดด ด้วยแนวคิดนี้การสร้างบ้านของคนไทยจึงมีลักษณะใต้ถุนสูง เพราะต้องการใช้สอยพื้นที่ใต้ถุนบ้าน และป้องกันอุทกภัยได้ นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่เก็บสัตว์เลี้ยง ตัวบ้านมีหน้าต่างและช่องลมจำนวนมาก เพื่อให้ลมพัดผ่านช่วยผ่อนคลายความร้อน หลังคาซึ่งเป็นรูปหน้าจั่วนั้นนอกจากช่วยป้องกันความร้อนจากแสงอาทิตย์แล้ว ยังมีส่วนช่วยให้น้ำฝนไหลลงสู่พื้นดินเร็วขึ้น วัสดุที่ใช้มุงหลังคา ได้แก่ กระเบื้องที่ผลิตได้เอง ไม้ฝานเป็นแผ่นบางๆ หญ้าคา หญ้าแฝก ใบไม้ ส่วนฝาบ้านใช้ไม้หรือไม้ไผ่ขัดแตะ หรือใบไม้เย็บรวมเป็นแผง

การสร้างบ้านของคนไทย นิยมสร้างบ้านหลายหลังอยู่ในบริเวณเดียวกัน ภายในบ้านจะมีห้องนอนที่แยกเป็นสัดส่วนเฉพาะเพียงห้องเดียว ส่วนพื้นที่อื่นที่เหลือจะเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ คือ พื้นที่เดียวกันใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง แต่เดิมรูปแบบบ้านของคนไทยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ เรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับ เรือนเครื่องผูกเป็นเรือนที่ใช้วัสดุก่อสร้างจากธรรมชาติ อาทิ ไม้ไผ่ จาก ตองตึง หญ้าคา ฯลฯ การยึดโครงสร้างของเรือนใช้เส้นตอก หรือเส้นหวายผูก เรือนประเภทนี้

มีอายุการใช้งานไม่ยาวนาน เรือนเครื่องสับ เป็นเรือนที่มีอายุการใช้งานนานกว่าเรือนเครื่องผูก เนื่องจากวัสดุที่ใช้สร้างเป็นไม้เนื้อแข็ง การยึดโครงสร้างเรือน และส่วนประกอบของบ้านทุกส่วน ใช้การเข้าเดือยหรือลิ่มไม้ใช้ตะปูตอกติด เมื่อขนย้ายไปที่อื่นก็สามารถทำได้สะดวก ไม่แตกหัก นี่คือภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทย ลักษณะบ้านของคนไทยทั้ง 2 ลักษณะนี้ปัจจุบันมีเหลืออยู่น้อย หรือแทบไม่มีให้เห็น โดยเฉพาะในชุมชนเมือง เพราะบ้านของคนไทยในปัจจุบันนิยมสร้างตามแบบตะวันตก นิยมสร้างบ้านสองชั้น มีห้องหลายห้อง วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ก่อสร้าง ได้แก่ อิฐ หิน ปูน ทราย เหล็ก เป็นต้น

การสร้างภูมิทัศน์บริเวณบ้านของคนไทยนิยมปลูกไม้ผล ไม้มงคล และพืชผักสวนครัวไว้ในบริเวณบ้าน ไม้ผลที่นิยมปลูกส่วนใหญ่เป็นไม้ที่ให้ประโยชน์ทั้งร่มเงาและใช้บริโภคด้วย ไม้ผลที่นิยมปลูกได้แก่ มะม่วง ชมพู่ ฝรั่ง กล้วย น้อยหน่า ฯลฯ นอกจากไม้ผลแล้วคนไทยยังนิยมปลูกไม้มงคลไว้ในบริเวณบ้าน เพราะเชื่อว่าจะมีผลดีต่อสมาชิกในครอบครัวตามชื่อของไม้มงคลนั้น ไม้มงคลที่นิยมปลูกได้แก่ มะยม มะขาม และขนุน เป็นต้น พืชผักสวนครัวที่นิยมปลูกเพื่อนำมาใช้ประกอบอาหารในครัวเรือน ได้แก่ ขิง ข่า ตะไคร้ กะเพรา โหระพา สะระแหน่ มะกรูด มะนาว ฯลฯ ปัจจุบันคนไทยส่วนใหญ่ก็ยังให้ความสำคัญต่อการปลูกต้นไม้ในบริเวณที่อยู่อาศัย แต่ต้นไม้ที่นิยมปลูกจะเป็นไม้ดอกหรือไม้ประดับที่ให้ความสวยงาม เช่น ปาล์ม บอนไซ ไม้ผลและพืชผักสวนครัวมีปลูกบ้างตามชนบทหรือชานเมือง แต่ส่วนมากถ้าต้องการใช้บริโภคก็ไปหาซื้อตามร้านค้าหรือตลาด

ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย ที่อยู่อาศัยในที่นี้ หมายถึง กระท่อม

ในสมัยก่อนผู้ที่สร้างกระท่อมเป็นที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีฐานะยากจน มีการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย จำนวนผู้อาศัยอยู่ในกระท่อมจะมีจำนวนไม่มากนัก อาจมี 1-3 คน กระท่อมที่สร้างจึงเป็นหลังเล็กๆ โดยใช้วัสดุจากธรรมชาติในการสร้าง เช่น ใช้ไม้หรือลำไม้ไผ่มาทำโครงสร้างและตัวกระท่อม ใช้หญ้าคา หญ้าแฝก และใบไม้ มุงหลังคา ฝาบ้านใช้ไม้ไผ่ขัดแตะ แม้จะไม่มิดชิดเพราะตามฝาจะมีรอยแตกและช่อง แต่การมีช่องก็ช่วยถ่ายเทอากาศ ทำให้ไม่ร้อน ภายในกระท่อมอาจมีห้องนอนหรือเป็นห้องโล่งๆ มีนอกชานที่ติดกับตัวกระท่อมเอาไว้นั่งพักผ่อน และ มีลมพัดผ่านได้เป็นอย่างดี ทำให้ไม่ร้อน ส่วนภูมิทัศน์บริเวณกระท่อมจะมีต้นไม้ใหญ่เพื่อใช้เป็นร่มเงา ภูมิปัญญาด้านการสร้างที่อยู่อาศัยมีปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันท์เทวีคอยแอบดูพระสังข์อยู่บริเวณใกล้ๆ กระท่อม กระท่อมของนางจันท์เทวีมีขนาดเล็ก มีห้องโล่ง ไม่มีห้องนอน เพราะนาง จันท์เทวีอยู่เพียงคนเดียว มีใต้ถุนสูงไม่มากนัก ฝาบ้านไม่มิดชิดมีช่องเพราะนางจันท์เทวีสามารถมองเห็นพระสังข์ซึ่งอยู่ในบ้านได้อย่างชัดเจน นางจันท์เทวีเห็นพระสังข์ออกมาจากหอยสังข์แล้วออกไปนั่งเล่นที่นอกชานและลงไปเก็บกรวดทรายเล่น นางจันท์เทวีเห็นเช่นนั้นจึงเข้าไปในกระท่อมแล้วตีสังข์จนแตก ดังบทประพันธ์ว่า

ลงจากกระท่อมแล้วด้อมมอง ค่อยย่องแอบไม้ไม่ไกลบ้าน
แอบช่องมองดูอยู่ช้านาน นงคราญกลั้นไว้ไม่พูดจา

เมื่อนั้น
ไม่แจ้งว่าองค์พระมารดา
สงัดเงียบผู้คนไม่พูดจา
นั่งที่นอกชานสำราญกาย
มารดาซ่อนเร้นเห็นพร้อมมูล
ซ่อนอยู่ในสังข์กำบังตัว
ย่างเข้าในห้องหับจับได้ไม้
พระสังข์ตกใจดังไฟลน
พระกุมารเยี่ยมหอยแลหา
แฝงฝาคอยอยู่ไม่รู้กาย
เล็ดลอดออกมาแล้วผันผาย
เก็บกรวดทรายเล่นไม่รู้ตัว
อุแม่เอ๋ยพ่อคุณทูนหัว
พ่อทูนหัวของแม่ประหลาดคน
ก็ต่อยสังข์ให้แหลกแตกป่น
จะหนีเข้าหอยตนก็จนใจ
(สังข์ทอง. 2540 : 25-26)

จากบทประพันธ์ ทำให้เห็นลักษณะของบ้าน และภูมิทัศน์บริเวณบ้านของนางจันท์เทวีได้อย่างชัดเจน คือ บ้านของนางจันท์เทวีเป็นบ้านที่สร้างแบบชั่วคราว เป็นเรือนขนาดเล็ก เรียกว่า กระท่อม มีใต้ถุนสูงจากพื้นดินไม่มากนัก ภายในตัวบ้านจัดเป็นสัดส่วน มีห้องโล่ง ไม่มีห้องนอน มีนอกชาน ฝาบ้านไม่มิดชิดมีช่อง คนข้างนอกสามารถมองเข้าไปภายในบ้านได้บริเวณด้านนอกกระท่อม มีต้นไม้อยู่รอบกระท่อม และมีพื้นที่ว่างสำหรับใช้ประโยชน์ เช่น ใช้เป็นที่ตากข้าวและฟืน อีกทั้งยังเป็นที่เล่นของพระสังข์อีกด้วย

การสร้างที่อยู่อาศัยของคนไทยในสมัยก่อน จะสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม ภูมิประเทศ และคติความเชื่อ วัสดุที่นำมาใช้ในการสร้างเป็นวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีการสร้างภูมิทัศน์ด้วยการปลูกไม้ยืนต้นประเภทต่างๆ ไว้รอบๆ บริเวณเพื่ออาศัยร่มเงา และนำผลมารับประทาน สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์

1.4 ภูมิปัญญาด้านการส่งข่าวสาร

ในสมัยก่อนเมื่อมีข่าวสารที่ต้องการแจ้งให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบ มักจะใช้วิธีการส่งข่าวโดยมอบหมายให้คนถือไป หากว่าไม่เร่งร้อนนักมักฝากไปกับพ่อค้าหรือคนที่เดินทางผ่านไปทางนั้น การส่งข่าวจะใช้วิธีการใดก็ขึ้นอยู่กับประเภทหรือลักษณะของข่าว ดังที่ พิพัฒน์ ชูวรเวช (2542 : 51) ได้กล่าวถึงลักษณะและวิธีการส่งข่าวในสมัยก่อนว่า

> การส่งข่าวสาร ติดต่อข่าวสารในกองทัพจะใช้ม้าเร็ว หรือผู้สื่อข่าวที่ใช้ม้าเป็นพาหนะในการสืบข่าวข้าศึกในยามสงบทางราชการก็จะมีม้าเร็วหรือคนเร็ว ซึ่งเป็นคนขี่ม้าส่งข่าวสารหากเป็นงานทางราชการที่เป็นหนังสือจากเจ้ากรมส่งไปยังหัวเมือง เรียกว่า ท้องตรา มักจัดส่งเป็นทอดๆ จากเมืองหนึ่งไปสู่อีกเมืองหนึ่งจนถึงปลายทาง เป็นหน้าที่ของกรมการเมืองตามรายทางที่หนังสือผ่าน ต้องหาคนรับผิดชอบจัดส่งหนังสือ ต่อจากเมืองหนึ่งถึงอีกเมืองหนึ่ง ทางหัวเมืองหากมีข่าวสารจะส่งมายังเมืองหลวงก็จะทำใบบอก หรือบอกเป็นหนังสือราชการ โดยจัดหาคนนำ “กระบอก” เดินทางมาเมืองหลวง

หากพ่อค้าประชาชนคนธรรมดาต้องการส่งจดหมายหรือหนังสือถึงกัน ก็มักจะหาวิธีป้องกันจดหมายหรือหนังสือไม่ให้ฉีกขาด สูญหายหรือเปียกน้ำ ก็จะนำจดหมายนั้นไปใส่ในกระบอกไม้ไผ่แล้วนำไปฝากกับผู้เดินทาง หรือส่งให้บอกต่อๆ กันไป ด้วยวาจาหรือหากเป็นหนังสือสำคัญก็จะหาวิธีป้องกันโดยนำครั่งมาปิดที่ปากกระบอกไม้ไผ่เอาไว้ แล้วนำไปฝากกับคนเดินหนังสือราชการที่กำลังจะไปเมืองนั้นๆ ให้ช่วยส่งให้ หรืออาจจะใช้คนของตนนำไป ดังปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันทาได้ร่วมกันวางแผนกับสาวใช้ เพื่อกำจัดนางจันท์เทวีโดยตัดสินใจติดสินบนแก่โหร นางจันทาได้เขียนหนังสือถึงโหรแล้วให้สาวใช้ของตนถือไป ดังบทประพันธ์ว่า

เขียนหนังสือลับกำชับสั่ง เราหวังไว้ใจเจ้าหนักหนา
ถอดแหวนส่งให้มิได้ช้า นี้ข้าถึงใจให้พลาง
....
ว่าคุณตายาใจปรานีด้วย จงช่วยให้สมอารมณ์หวัง
จงเห็นไมตรีให้จีรัง แล้วยื่นหนังสือให้มิได้ช้า
....
บัดนั้น โหรใหญ่สงสัยเป็นหนักหนา
รับเอาหนังสือที่มือมา ใส่แว่นตาก็รู้ความ
(สังข์ทอง. 2540 : 13)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าสมัยนั้น มีการส่งข่าวด้วยการใช้คนสื่อสารโดยตรง โดยการเขียนหนังสือไปให้หรือแจ้งด้วยวาจา เป็นต้น ปัจจุบันไทยเรามีระบบไปรษณีย์โทรเลข โทรคมนาคมและอุปกรณ์การสื่อสาร ให้คนไทยได้เลือกใช้อย่างหลากหลาย การส่งและการรับข่าว จึงสะดวก ว่องไว ใช้เวลาน้อย และสามารถติดต่อด้วยตนเอง อย่างไรก็ดีการส่งข่าวด้วยการใช้คนถือหนังสือ การเขียนจดหมายหรือด้วยวาจาก็ยังมีใช้อยู่มิได้สูญหายไปจากสังคมไทย เพียงแต่ใช้วิธีดังกล่าวน้อยลงเท่านั้นเอง

การส่งข่าวโดยการใช้คนสื่อสารโดยตรงของคนในสมัยก่อน สะท้อนให้เห็นว่าคนในสมัยก่อนไว้วางใจกัน เชื่อมั่นในคำพูดของกันและกัน มีความซื่อสัตย์ ถึงแม้ไบบอกจะเปิดอ่านได้แต่ก็ไม่เปิดอ่าน อีกนัยหนึ่งวิธีการนี้ช่วยพิสูจน์คนสื่อสารว่ามีสติปัญญาและมีความจำเพียงใด มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้ส่งข่าวและต่อบ้านเมืองเพียงใด

จากเหตุการณ์และการแสดงพฤติกรรมของตัวละครจะเห็นว่า ตัวละครมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก มีวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งพาธรรมชาติ นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์โดยนำมาสร้างเป็นที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพ ประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ และปฐมพยาบาล ลักษณะความเป็นอยู่ดังกล่าวของตัวละคร สามารถสรุปลักษณะของภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ได้ว่า เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม สามารถจับต้องได้

สามารถนำมาใช้ได้จริง เป็นความสามารถเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นความสามารถในการพึ่งพาตนเองในด้านต่างๆ เพื่อความอยู่รอดของชีวิต

2. ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยม

ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยม เป็นความสามารถในการนำหลักคำสอนทางศาสนาปรัชญาความเชื่อ มาปรับใช้ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ลักษณะการประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลจะกระทำแตกต่างกัน ซึ่งบางครั้งอาจมีเหตุผล บางครั้งอาจไร้เหตุผล ทั้งนี้เพราะบุคคลจะเลือกประพฤติปฏิบัติตามที่ตนชอบ ปรารถนาอยากได้ ปรารถนาจะเป็นเพราะเชื่อว่าหากได้ปฏิบัติก็จำทำให้ตนมีความสบายใจ มีความสุขกับสิ่งที่ได้เห็น ได้ฟัง และได้เป็นเจ้าของ วิถีการประพฤติปฏิบัติตนเช่นนี้ มีปรากฏในเรื่องสังข์ทองตอนที่ศึกษาดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง การที่มนุษย์ยอมรับนับถือหรือเกิดการยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัยและมั่นคงในชีวิตนั้น อาจมีเหตุผลที่เพียงพอต่อการยอมรับหรือไม่ก็ได้ และเมื่อมนุษย์เกิดยอมรับในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว ก็จะมีการแสดงออกไม่ว่าจะทางกายหรือทางใจ (ขนิษฐา จิดชินะกุล. 2545 : 33)

จากความหมายข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มนุษย์ยอมรับนับถือ มีทั้งสิ่งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน เป็นสิ่งที่อาจจะพิสูจน์ได้หรืออาจจะพิสูจน์ไม่ได้ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถค้นหาคำตอบได้อย่างแน่ชัด จะใช้วิธีการเดาโดยอาศัยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตนเคยรู้มาก่อน หรือไม่ก็เดาจากเรื่องราวที่เคยมีผู้เล่าไว้ก่อน และถ้าเรื่องนั้นสอดคล้องกับความรู้สึกหรือสอดคล้องกับเรื่องที่เกิดขึ้นก็จะตกลงใจเชื่อทันที และเชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นความจริงเป็นสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ เหนือมนุษย์ มีอำนาจบันดาลให้มนุษย์มีความทุกข์หรือความสุขก็ได้ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงกลัวว่าตนเองและหมู่คณะจะเกิดความทุกข์ มนุษย์จึงคิดที่จะเอาใจใส่กับสิ่งเหล่านั้นด้วยการเซ่นสรวงบูชาปฏิบัติตามที่เคยมีผู้ปฏิบัติมา ปฏิบัติตามคำแนะนำ มีสัมมาคารวะ พูดไพเราะอ่อนหวาน ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสุข มิให้ถูกลงโทษ หรืออาจช่วยบันดาลให้สมปรารถนาในสิ่งที่ต้องการ สำหรับสาเหตุของการเกิดความเชื่อของมนุษย์นั้นก็มาจากความกลัวของมนุษย์นั่นเอง

ความเชื่อที่เกิดจากความกลัวคือ ความเชื่อที่มนุษย์กลัวว่าตนจะเกิดทุกข์ และมีความเชื่อว่าหากทำดี พูดดีและปฏิบัติดีต่อสิ่งเหล่านั้นแล้วจะช่วยให้เกิดสุข จากสาเหตุที่เกิดความเชื่อดังกล่าวปราชญ์ชาวบ้านจึงได้นำเอาเรื่องที่คนกลัวไปใช้เป็นประโยชน์ในการอบรมสั่งสอนลูกหลาน และคนอื่นๆ โดยนำเอาเรื่องที่คนกลัวมาขู่หรือเล่าให้ฟัง ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ผู้นั้นประพฤติตามแนวทางที่ถูกที่ควร มีมารยาท มีความละเอียดรอบคอบ ไม่ประมาท มีความปลอดภัย มีสุขภาพอนามัยดี มีความสุข ความเจริญ และยังเป็นผลให้เกิดความมีระเบียบขึ้นในสังคม ลักษณะความเชื่อที่ปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ มีดังนี้

2.1.1 ความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ต้องการปลูกฝัง และโน้มน้าวจิตใจของบุคคลให้กระทำความดีละเว้นความชั่ว และเกรงกลัวต่อบาป ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ ประกอบด้วย

2.1.1.1 ความเชื่อเรื่องการรักษาศีล ศีลคือการรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย โดยทั่วไปแบ่งศีลออกเป็น 4 ประเภท คือ ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 และศีล 227

ศีลที่จะกล่าวในที่นี้ คือ ศีล 5 มี 5 ประการ คือ

1. ไม่ฆ่าสัตว์
2. ไม่ถือเอาสิ่งของของคนอื่น โดยที่ตนไม่มีสิทธิ์
3. ไม่ประพฤติผิดในกาม คือ ไม่เกี่ยวข้องในทางความรักกับผู้ที่ตนไม่มีสิทธิ์
4. ไม่พูดเท็จ
5. ไม่เสพของมึนเมา

การรักษาศีล 5 คือ การตั้งใจทำให้ร่างกายและจิตใจบริสุทธิ์ ด้วยการละเว้นการกระทำบาป 5 ประการ ดังกล่าว

คนไทยให้ความสำคัญกับการรักษาศีล 5 เพราะเชื่อว่าการรักษาศีล 5 จะช่วยทำให้คนมีจิตใจมั่นคงและสบายใจมากยิ่งขึ้น จิตใจสงบ

เรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ กวีได้กล่าวถึงศีลห้าและการรักษาศีลห้าไว้ในตอนที่ท้าวยศวิมลกลุ้มพระทัยมาก ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรดี เพราะราษฎรต่างเรียกร้องให้มีพระโอรสเพื่อสืบราชสมบัติ ท้าวยศวิมลตรัสปรึกษากับมเหสีจันท์เทวี และตัดสินใจทำพิธีบวงสรวงขอพระโอรสจากเทวดา เพื่อให้พิธีนี้ประสบผล ท้าวยศวิมลได้รับสั่งให้สนมที่เข้าร่วมพิธีทุกคนรักษาศีลทุกวันอย่างเคร่งครัด เพราะการรักษาศีลห้าทำให้จิตบริสุทธิ์ ทำความดีและอาจส่งผลให้การทำพิธีขอพระโอรสสมปรารถนา ดังบทประพันธ์ว่า

บวงสรวงซ่องเชทุกเวลา รักษาศีลด้วยช่วยอุดหนุน
ถ้วนทุกนางในให้พร้อมมูล เกลือกบุญของใครได้สร้างมา
(สังข์ทอง. 2540 : 9)

และ

เสร็จแล้วพระแก้วก็ไสยา ทรงศีลห้าทุกวันหาขาดไม่
ทศธรรมไม่ลำเอียงใคร ภูวไนยเข้าที่บรรทมพลัน
(สังข์ทอง. 2540 : 10)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าศีลห้า เป็นศีลที่บุคคลทุกชนชั้นสามารถรักษาและปฏิบัติได้ตลอดชีวิต ถ้าหากตั้งใจจะรักษา

2.1.1.2 ความเชื่อเรื่องการอโหสิกรรม การอโหสิกรรม หมายถึง การกล่าวขออภัย หรือขออโหสิกรรมของผู้กระทำผิดต่อผู้ถูกกระทำ เราเชื่อว่าเมื่อกล่าวแล้วกรรมเหล่านั้นจะไม่ส่งผลให้ ผู้กระทำผิดและผู้กระทำผิดนั้นก็จะสบายใจ เพราะแน่ใจว่าได้รับการยกโทษให้แล้วหรือได้รับการอโหสิกรรมแล้ว การอโหสิกรรมมีปรากฏในเรื่องสังข์ทองตอนที่นางจันท์เทวีถูกขับออกจากวัง ขณะที่นางกำลังจะออกจากวังนั้น นางได้กล่าวขออโหสิกรรมต่อท้าวยศวิมลว่า หากนางได้ทำสิ่งใดผิดพลาดไป ขอให้ท้าวยศวิมลยกโทษให้เพื่อจะได้ไม่เป็นกรรมติดตัวไปอีก จากนั้นนางจันท์เทวีก็ได้กล่าวถวายพระพรแก่ท้าวยศวิมลให้มีอายุยืนยาวไม่มีโรคภัย ซึ่งแสดงให้เห็นว่านางจันท์เทวียกย่องท้าวยศวิมลและไม่มีจิตพยาบาทต่อท้าวยศวิมล ดังบทประพันธ์ว่า

ว่าพลางยกเอาลูกน้อย น้ำเนตรหยดย้อยดังฝอยฝน
ร้องทูลพระองค์ทรงสกล น้องคนมีกรรมจะขอลา
ดูรูปจำร่างเสียยังแล้ว พระแก้วจะไม่ได้เห็นหน้า
จะไม่คืนคงอย่าสงกา มิได้รองฝ่าพระบาทไป
สิ่งใดเมียได้พลาดพลั้ง แต่หลังให้ขัดอัชฌาสัย
เมียขอสมาอาภัย อย่าได้เป็นเวราเลย
ให้พ่ออยู่ยืนได้หมื่นปี โรคาอย่ามีพ่อคุณเอ๋ย
(สังข์ทอง. 2540 : 21)

นางจันท์เทวีมิได้ขออโหสิกรรมแต่เพียงท้าวยศวิมลเท่านั้น นางยังได้กล่าวอโหสิกรรมต่อสาวใช้ที่นางเคยเรียกใช้มาก่อน ดังบทประพันธ์ว่า

ค่อยอยู่เถิดเจ้านางสาวศรี บุญน้อยแล้วมิอยู่ด้วยได้
ข้าได้เรียกขานวานใช้ อภัยอย่าได้เป็นกรรมกัน
(สังข์ทอง. 2540 : 21)

จากบทประพันธ์สะท้อนให้เห็นว่า การกล่าวขออภัย และการให้อภัยซึ่งกันและกันของบุคคลย่อมช่วยให้ทั้งผู้ขอและผู้ให้ มีจิตใจสบาย ไม่มีจิตคิดพยาบาทต่อกัน ไม่ต้องเครียดในการคิดหาวิธีทางแก้แค้น มีแต่การคิดดี พูดดี และปรารถนาดีต่อกัน ทุกฝ่ายก็จะมีแต่ความสบายใจไม่เครียด และทำให้มีสุขภาพจิตดี

2.1.1.3 ความเชื่อเรื่องบุญ-กรรม กรรม คือ การกระทำความดี และความชั่วโดยเจตนา ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ย่อมเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ใครทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลของกรรมเช่นนั้น เรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ได้กล่าวถึงเรื่องบุญกรรมว่า ใครที่เคยทำกรรมไว้ในชาติก่อนอย่างไร แล้วกรรมนั้นก็ตามสนองในชาติต่อมา ดังมีปรากฏในตอนที่ท้าวยศวิมลทรงปลอบนางจันท์เทวีก่อนจะออกจากวัง โดยบอกเหตุผลว่า

ต่อมา ดังมีปรากฏในตอนที่ท้าวยศวิมลทรงปลอบนางจันท์เทวีก่อนจะออกจากวัง โดยบอกเหตุผลว่าคงเป็นเพราะกรรมเก่าของนางจันท์เทวี ที่เคยทำกรรมโดยพรากคู่ของสัตว์มาก่อน ขณะนี้กรรมนั้นก็ได้ตามมาสนองให้นางจันท์เทวีต้องพลัดพรากจากท้าวยศวิมลและต้องออกจากวังไปเพื่อชดใช้กรรม ดังบทประพันธ์ว่า

ครั้นจะมิให้เจ้าไปเล่า ร้อนเร่าด้วยคำจันทาว่า
บ่ายเบือนเยื้อนออกวาจา แล้วแก้วตาของพี่ผู้มีกรรม
เจ้าเคยพรากสัตว์ให้พลัดคู่ เวรมาชูชุปอุปถัมภ์
แม้มีกรรมไม่ไปใช้กรรม ไพร่ฟ้ามันจะทำย่ำยี
มิใช่พี่ไม่รักน้อง ร่วมห้องอกสั่นกันแสงศรี
ไม่ยับดับสูญบุญมี เคราะห์ดีสิ้นกรรมจะเห็นกัน
(สังข์ทอง. 2540 : 19 – 20)

จากบทประพันธ์สะท้อนให้เห็นว่า คนในสังคมมักเชื่อว่า การที่บุคคลจะมีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับผลของการทำกระทำดีของบุคคล และเชื่อว่าหากบุคคลใดทำกรรมใดไว้ก็ย่อมได้รับผลกรรมนั้นตอบสนองไม่ช้าก็เร็ว

2.1.1.4 ความเชื่อเรื่องความเกรงกลัวและความละอายต่อบาป การละอายและเกรงกลัวบาป หมายถึง ผู้ที่จะทำบาปนั้นรู้สึกรังเกียจและกลัวว่าถ้าทำไปแล้วจะเกิดความทุกข์แก่ตนทั้งทางร่างกายและจิตใจ เรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ได้กล่าวถึงเรื่องความเกรงกลัวและความละอายต่อบาป ในตอนที่เสนาชั่วที่ได้รับสินบนของนางจันทาจะฆ่านางจันท์เทวีแต่มีเสนาดีที่มาด้วยกันห้ามไว้โดยพูดเตือนสติให้เสนาชั่วผู้นั้นสำนึกถึงบุญคุณของนางจันท์เทวี เพราะนางจันท์เทวีเคยเป็นเจ้านายมาก่อน และหากฆ่านางจันท์เทวีตายก็จะเป็นกรรมติดตัวไป ควรปล่อยนางจันท์เทวีไปดังบทประพันธ์ว่า

ครั้นถึงจึงส่งนางเทวี ดูน่าปรานีระเหระหน
เสนีที่ได้กินสินบน ขัดสนด้วยคนเขามากมาย
จะฆ่าเทวีก็มิได้ มารยาว่าไปดังใจหมาย
ไหนไหนไม่พ้นเป็นคนตาย จะลองดาบกรายเล่มนี้ดู
เพื่อนกันช่วยฉุดยุดไว้ ผิดไปไม่ได้อย่าจู่สู่
ตามกรรมตามเวรนางโฉมตรู จู่สู่จะพากันวุ่นวาย
ไม่คิดถึงตัวกลัวกรรม เวรามาทำเองง่ายง่าย
ถึงชั่วดีเล่าเป็นเจ้านาย จะทำผิดคิดร้ายก็ไม่ดี

(สังข์ทอง. 2540 : 22)

จากบทประพันธ์และจากเหตุการณ์ในเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า บุคคลเมื่อมีผู้มาพูดเตือนสติมิให้ทำบาป ให้กลัวกรรมที่ติดตัวไป บุคคลจะกลัวบาป ไม่ทำบาป ซึ่งนับว่าช่วยให้คนเราลดการทำความชั่วลง

ความเชื่อทางพุทธศาสนามักเชื่อในเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ เชื่อในเรื่องกรรม เชื่อว่าทุกสิ่งเป็นอนิจจังคือไม่เที่ยงแท้แน่นอน คงเหลือแต่บาปกับบุญเท่านั้นเป็นสิ่งเที่ยงแท้ เชื่อในเรื่องชาติก่อนและผลของกรรมที่ตามสนองในชาตินี้และชาติหน้า เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ด้วยเหตุที่ศาสนาพุทธมีความเกี่ยวพัน และมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทย เป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนไทย ดังนั้นจึงมุ่งสอนให้คนประพฤติดีประพฤติชอบ ละเว้นความชั่ว กระทำจิตใจให้ผ่องใส มีศีลธรรมประจำใจ ให้หมั่นรักษาศีลอยู่เป็นนิจ มีจิตใจเมตตาต่อกัน รู้จักให้อภัย ไม่จองเวร ไม่อาฆาตและไม่ผูกพยาบาทต่อกัน ซึ่งหากปฏิบัติได้ตามคำสอนนี้คนในสังคมก็จะมีแต่ความสุข

2.1.2 ความเชื่อที่เชื่อต่อๆ กันมา หมายถึง ความเชื่อ ความรู้อันเนื่องด้วยสิ่งลึกลับอยู่เหนือธรรมชาติ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ มีการใช้เวทมนตร์คาถา เสกเป่าสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ใช้มนตร์คาถานั้น

บทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนที่ศึกษานี้มีความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ หลายเรื่อง ได้แก่ การบวงสรวง การสะเดาะเคราะห์ ความฝันและการทำนายฝัน เวทมนตร์คาถา และความเชื่อเรื่องผี

2.1.2.1 การบวงสรวง หมายถึง บูชาเทวดาด้วยเครื่องสังเวย และดอกไม้ ธูป เทียน (ราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 610) โดยทั่วไปมักจัดเครื่องพลีเป็น 2 ประเภท คือ เครื่องบูชา และ เครื่องสังเวย

เครื่องบูชา ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน หรือเครื่องหอมอย่างอื่น

เครื่องสังเวย คือ ของกิน ซึ่งมี หัวหมู บายศรี กล้วย อ้อย มะพร้าว น้ำตาล เป็นต้น

การบวงสรวงเทวดา มีปรากฏในเรื่องตอนที่ท้าวยศวิมลกลุ้มพระทัยยิ่งนัก เมื่อราษฎรต่างเรียกร้องให้พระองค์มีโอรส ท้าวยศวิมลจึงตรัสปรึกษากับนางจันท์เทวี ท้าวยศวิมลเห็นควรว่าต้องบวงสรวงขอโอรสจากเทวดา โดยรักษาศีล ดังบทประพันธ์ว่า

บวงสรวงซ่องเซทุกเวลา ถ้วนทุกนางในให้พร้อมมูล

รักษาศีลด้วยช่วยอุดหนุน เกลือกบุญของใครได้สร้างมา (สังข์ทอง. 2540 : 9)

นางจันท์เทวีเห็นชอบด้วยกับท้าวยศวิมลที่จะทำพิธีบวงสรวงขอโอรสจากเทวดา ท้าวยศวิมลก็ดีพระทัยนัก จึงตรัสสั่งบรรดาสนมให้แต่งข้าวของเครื่องบูชาให้พร้อมมูล แล้วให้ยกมายังที่ประทับในเวลาพลบค่ำ และตรัสสั่งบรรดาสนม ช่วยกันดูแลเครื่องบูชามิให้ขาด ดังบทประพันธ์ว่า

นางจันท์เทวีเห็นชอบด้วยกับท้าวยศวิมลที่จะทำพิธีบวงสรวงขอโอรสจากเทวดา ท้าวยศวิมลก็ดีพระทัยนัก จึงตรัสสั่งบรรดาสนมให้แต่งข้าวของเครื่องบูชาให้พร้อมมูล แล้วให้ยกมายังที่ประทับในเวลาพลบค่ำ และตรัสสั่งบรรดาสนม ช่วยกันดูแลเครื่องบูชามิให้ขาด ดังบทประพันธ์ว่า

ฟังนาฏ
สิ่งท้าวนางในดังใจปอง
พลบค่ำย่ำแสงสุริยา
บอกเหล่าสาวศรีบริวาร
จัดแจงแต่งเครื่องบูชา
ทุกวันทุกเวรอย่าเว้นว่าง

พิศวาสในน้ำคำสนอง
ให้แต่งของบูชาบรรณาการ
ยกมาเตรียมไว้ในสถาน
สั่งการให้ทั่วทุกตัวนาง
ธูปเทียนชวาลาต่างต่าง
นอนปรางค์ข้างที่เราทุกคน
(สังข์ทอง. 2540 : 9)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าการเซ่นสรวงเป็นเหมือนการให้ ซึ่งนับว่าเป็นการสอนให้คนรู้จักการให้ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนอื่น ทำดีต่อคนอื่น เช่น การเซ่นสรวงต้องใช้อาหาร และหลังจากเซ่นสรวงแล้วอาหารเหล่านั้นก็สามารถนำไปแจกให้ผู้อื่นรับประทานได้

2.1.2.2 ความเชื่อเรื่องการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ คือ การทำพิธีเพื่อช่วยลดหรือผ่อนโทษที่เกิดจากผลกรรม ทำให้เหตุร้ายกลายเป็นดี ทำให้เจริญขึ้น และมีความสุขขึ้น การทำพิธีสะเดาะเคราะห์สามารถทำได้หลายวิธีตามแต่ความเชื่อของบุคคล การสะเดาะเคราะห์ที่นิยมปฏิบัติกันในปัจจุบัน เช่น ปล่อยสัตว์ต่างๆ ได้แก่ เต่า ปลา นก หรือทำบุญตักบาตร บริจาคโลงศพ ฯลฯ การสะเดาะเคราะห์ลักษณะนี้นับว่าเป็นการปลูกฝังให้คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น มีน้ำใจ รู้จักเสียสละ การทำพิธีอาจแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น การทำพิธีสะเดาะเคราะห์มีปรากฏในเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ ตอนที่ท้าวยศวิมลและนางจันท์เทวีเป็นลมฟื้นคืนสติขึ้นมา นางจันทาได้แสร้งทูลเรื่องที่นางจันท์เทวีต้องออกจากพระนครว่าเป็นการสะเดาะเคราะห์ของบ้านเมือง เมื่อสร่างเคราะห์แล้วจึงค่อยให้นาง จันท์เทวีกลับคืนวัง ดังบทประพันธ์ว่า

โหรเล่าใช่เขาจะชั่วช้า
จำไปให้สิ้นเคราะห์ภัย
ไม่ม้วยดับชีพสูญหาย
แต่พอเคราะห์นั้นค่อยบรรเทา

เคยนับถือมาแต่ไหนไหน
เกลือกไปเคราะห์นั้นจะบรรเทา
มิใช่ล้มตายอะไรเล่า
แล้วเราจึงรับกันกลับมา
(สังข์ทอง. 2540 : 18)

ท้าวยศวิมลฟังถ้อยคำของนางจันทาแล้วค่อยคลายทุกข์โศกลง และเห็นจริงตามถ้อยคำของนางจันทา ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
ได้ฟังถ้อยคำนางจันทา
เห็นจริงไม่กริ่งถ้อยคำ
จึงมีวาจาว่าไป

พระฤาสายค่อยคลายที่โหยหา
ตรึกตราสะท้อนถอนใจ
ด้วยเวรกรรมมาทำให้
เจ้าเอาใจด้วยช่วยจัดแจง
(สังข์ทอง. 2540 : 18)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าการสะเดาะเคราะห์นับว่าเป็นการช่วยกระตุ้นหรือปลูกฝังให้บุคคลมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่นและช่วยเตือนมิให้ตั้งตนอยู่ในความประมาท เดารพบุพการีและหมั่นสร้างคุณงามความดีอย่างสม่ำเสมอ

2.1.2.3 ความเชื่อเรื่องความฝันและการทำนายฝัน ความฝัน คือ การเห็นเป็นเรื่องราวขณะหลับ มนุษย์มีความเชื่อว่าความฝันอาจเป็นลางบอกเหตุการณ์ดีร้ายที่จะเกิดแก่ผู้ฝันได้ หากเป็นลางบอกเหตุดีก็นับว่าเป็นกำลังใจให้ผู้ฝัน และหากเป็นลางบอกเหตุร้าย ผู้ฝันก็จะได้เตรียมตัวรับหรือหาแนวทางป้องกันและแก้ไข

ในสารานุกรม เล่มที่ 19 (ราชบัณฑิตยสถาน. 2527 : 12437-12438) ได้อ้างแนวคิดเรื่องสาเหตุของความฝันของพระนันทาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์สารัตถสังคหะว่าสาเหตุของความฝันมี 4 ประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ความฝันที่เกิดจากธาตุโขภหรือธาตุกำเริบ เป็นความฝันที่เกิดขึ้นเพราะอาหารไม่ย่อยหรือร่างกายไม่ปกติ ได้รับความเจ็บป่วย เมื่อนอนหลับแล้วจึงฝันไปต่างๆ นานา

2. ฝันเพราะใจของผู้ฝันนึกถึงอะไรอยู่แล้วเก็บเอาสิ่งนั้นมาฝัน หรือได้เห็นได้ฟังเรื่องราวต่างๆ แล้วมีจิตประหวัดถึงเรื่องราวเหล่านั้นและฝันถึงเรื่องราวนั้น ฝันลักษณะนี้เรียกว่า จิตนิวรณ์

3. ฝันเพราะมีเทวดามาดลใจให้ฝัน บ้างกล่าวว่าเป็นเพราะเทวดาปรารถนาจะช่วยเหลือ จึงมาบอกเรื่องราวให้ผู้ฝันทราบ ความฝันลักษณะนี้เรียกว่า เทพสังหรณ์

4. ฝันโดยเป็นบุรพนิมิต เป็นความฝันที่บอกเหตุล่วงหน้าว่าจะมีเหตุดีหรือเหตุร้ายเกิดขึ้นกับผู้ฝัน

ในทางพุทธศาสนากล่าวว่า ความฝันที่เกิดขึ้นในเวลากลางวันและในเวลาตั้งแต่เวลา 18 นาฬิกา จนถึงเวลา 2 นาฬิกา เป็นความฝันที่ไม่แน่นอนและเชื่อไม่ได้ แต่หากฝันในช่วงปัจฉิมยามคือตั้งแต่เวลา 2 นาฬิกา ไปจนถึงย่ำรุ่ง ความฝันนั้นจะเป็นจริงและสามารถนำมาทำนายเหตุล่วงหน้าได้

เรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ กวีได้กล่าวถึงประเภทของความฝันไว้ในตอนที่หลังจากท้าวยศวิมลกระทำพิธีบวงสรวงขอโอรสจากเทวดาแล้ว ท้าวยศวิมลจึงเข้าบรรทมและได้ฝันในลักษณะเทพสังหรณ์ในช่วงเวลาใกล้สว่างว่าจะได้พระโอรส เมื่อท้าวยศวิมลตื่นบรรทมก็จำเนื้อความได้อย่างแม่นยำ ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น ท้าวยศวิมลฝันว่า
วันเมื่อจะได้พระลูกยา เข้าที่นิทราในราตรี
ฝันเห็นเป็นเทพสังหรณ์ ทินกรจะใกล้ไขสี
สะดุ้งตื่นฟื้นพลันทันที จำได้ถ้วนถี่ในนิมิต
(สังข์ทอง. 2540 : 11)

ท้าวยศวิมลฝันในช่วงเวลาใกล้สว่างว่ามีดวงอาทิตย์ดวงใหญ่สุกสว่าง ตกลงที่ตรงพระพักตร์ข้างทิศทักษิณ แล้วยังมีดาวดวงน้อยลอยลงมาอีก ท้าวยศวิมลคว้าไว้ได้ทั้งดวงอาทิตย์และดวงดาว แต่มินานดวงอาทิตย์กลับหายไป ท้าวยศวิมลร่ำไห้อยู่นาน จึงได้ดวงอาทิตย์คืนมา แล้วท้าวยศวิมลก็สะดุ้งตื่นขึ้นมาในเวลายามสาม ดังบทประพันธ์ว่า

เสนาข้าเฝ้าก็กราบกราน จึงมีโองการสารสนอง
กับโหรผู้ใหญ่ตั้งใจปอง ท่านจงตรึกตรองดูในสุบิน
ฝันว่าอาทิตย์ฤทธิรงค์ ตกลงตรงพักตร์ฉวยข้างทักษิณ
ดาวน้อยพลอยค้างอยู่กลางดิน เราผินพักตร์ฉวยเอาด้วยพลัน
มือซ้ายได้ดวงดารา มือขวาคว้าได้สุริย์ฉัน
แล้วหายไปแต่พระสุริยัน ต่อโศกศัลย์ร่ำไรจึงได้คืน
สักสามยามหย่อนค่อนรุ่ง เราสะดุ้งคว้าหาผวาตื่น
ดีร้ายทายตามอย่ากล้ำกลืน ตาหมื่นโหราจงว่าไป
(สังข์ทอง. 2540 : 11)

เมื่อโหรฟังความฝันจากท้าวยศวิมลแล้ว ก็หยิบกระดานชนวนมาคำนวณ และแปลความหมายความฝันอยู่ครู่หนึ่งแล้ว โหรเห็นว่าท้าวยศวิมลจะได้ของมีค่า 2 สิ่ง สิ่งแรกดวงอาทิตย์ในมือขวา ดวงอาทิตย์มีความร้อนแรงและมีแสงสว่างไปทั่ว ซึ่งหมายถึงความมีอำนาจ มีอานุภาพและมีความยิ่งใหญ่ ซึ่งเปรียบได้กับผู้ชาย ส่วนดวงดาวนั้น หมายถึง ความสวยงาม ความอ่อนหวาน อาจมีอำนาจบ้างแต่น้อย เพราะแสงของดาวที่เปล่งประกายนั้นมีน้อย ซึ่งเปรียบได้กับผู้หญิง เมื่อแปลความได้แน่ชัดแล้ว โหรจึงทำนายว่าท้าวยศวิมลจะได้พระโอรสที่มีบุญญาธิการกับพระมเหสีฝ่ายขวาและจะได้พระธิดากับพระสนม ส่วนพระอาทิตย์ที่หายไป คือพระโอรสจะพลัดพรากไปจากวังภายหลังจึงจะกลับคืนมา สำหรับความฝันที่ว่าทรงโศกานั้น โหรได้แปลความในทางกลับกันว่าท้าวยศวิมลจะทรงเกษมสันต์เพราะได้พระโอรสและพระธิดา ทั้งนี้เพราะไม่ต้องการให้ท้าวยศวิมลเกิดความกังวลใจ ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น
คิดคูณหารดูรู้แจ้งใจ
จึงทูลทายทำนายตามสุบิน
จะทรงครรภ์พระราชบุตรา
แต่จะพลัดพรากไปจากวัง
ดาราคือพระบุตรี
ฝันว่าพระทรงโศกา
ทายตามสุบินสิ้นกระบวน

ยอดโหราหามีเสมอไม่
ภูวไนยจะเกิดบุตรา
ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา
บุญญาธิการมากมี
ภายหลังจึงคืนกรุงศรี
จะเกิดที่สนมอันควร
จะได้ชมลูกยาเกษมสรวล
ถี่ถ้วนจงทราบพระบาทา
(สังข์ทอง. 2540 : 11)

เมื่อท้าวยศวิมลฟังคำทำนายจากโหรแล้วมีความสุข ด้วยความดีพระทัยมาก จึงตรัสบอกโหรว่า ถ้าหากคำทำนายของโหรเป็นจริงก็จะให้รางวัล ดังบทประพันธ์ว่า

ฟังทูล
แย้มโอษฐ์โปรดตรัสแก่โหรา

พรไพบูลย์ภิรมย์หรรษา
แม้นเหมือนท่านว่าจะรางวัล
(สังข์ทอง. 2540 : 12)

ต่อมานางจันท์เทวีคลอดลูกออกมาเป็นหอยสังข์ ทำให้ท้าวยศวิมลเสียพระทัยมาก จึงเรียกหาโหรมาสอบถามและให้ทำนายใหม่ ดังบทประพันธ์ว่า

ให้หาโหราเข้ามาเฝ้า
เดิมทายโฉมยงว่าทรงครรภ์
เหตุไรลูกน้อยเป็นหอยสังข์
จะเป็นชายทายทูลว่าบุญญา
ให้ดูแลหมายว่าจริงจัง
เป็นเหตุเภทพาลประการใด

พระเจ้าตรัสถามเนื้อความฝัน
ก็แม่นมั่นเหมือนคำจำนรรจา
พลาดพลั้งบิดเบือนไม่เหมือนว่า
ถ้อยคำท่านว่านั้นนั้นผิดไป
เลือดตากูดังจะย้อยไหล
โหรว่าไปอย่าอำพราง
(สังข์ทอง. 2540 : 16)

เมื่อท้าวยศวิมลให้โหรทำนายฝันใหม่ จึงเป็นโอกาสให้โหรเปลี่ยนและดัดแปลงคำทำนายใหม่ว่า นางจันท์เทวีและลูกเป็นกาลกิณีต่อบ้านเมืองจะทำให้บ้านเมืองได้รับความเดือดร้อน ควรไล่ไปให้พ้นจากวังโดยเร็ว ดังบทประพันธ์ว่า

เพราะบ้านเมืองร้ายต้องกลายกลับ
เป็นกรรมตามทันกัลยา
จะเลิศเรื่องเฟื่องฟ้าทั้งกรุงไกร
บ้านเมืองก็จะล่มโทรมทรุด
แม้นขับไล่ไปไกลบุรี
อย่าไว้พระทัยให้เนิ่นนาน
พระองค์ว่ากับโอรสา
แม้นพระบุตราเป็นมนุษย์
เคราะห์ร้ายกลายไปเสียสิ้นสุด
ม้วยมุดฉิบหายวายปราณ
ธานีจะเย็นเกษมศานต์
เพลิงกาพจะเผาเอาพารา
(สังข์ทอง. 2540 : 16-17)

โหรเปลี่ยนคำทำนายความฝันของท้าวยศวิมลใหม่ ซึ่งเป็นคำทำนายจากดีกลายเป็นร้าย ทำให้ท้าวยศวิมลเกิดความทุกข์ใจและเสียพระทัยเป็นอย่างมาก ดังบทประพันธ์ว่า

ฟังโหรทาย
กระนั้นจริงเจียวหรือโหรา
ว่าพลางสะท้อนถอนใจ
คืนเข้าห้องแก้วแพรวพรรณ
ดังจะวายชีวังสังขาร์
อนิจจาหลัดหลัดมาพลัดกัน
กลั้นน้ำพระเนตรไว้แล้วผายผัน
หามิ่งเมียขวัญทันใด
(สังข์ทอง. 2540 : 17)

จากบทประพันธ์ จะเห็นว่า การทำนายฝันมีอิทธิพลต่อร่างกาย และจิตใจของผู้ที่ถูกทำนายเป็นอย่างมาก ถ้าคำทำนายเป็นไปในทางร้าย ผู้ฝันก็จะมีความทุกข์ วิตกกังวล เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ทำนายมักจะให้ขวัญกำลังใจด้วย คำว่า "ฝันร้ายจะกลายดี" หรือให้คำแนะนำวิธีการแก้ความฝันร้าย ด้วยการทำบุญหรือสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น หากการทำนายฝันเป็นไปในทางดี ผู้ฝันก็จะมีความสุขและปลาบปลื้มใจ แต่อย่างไรก็ตาม การทำนายฝันนับว่าเป็นการให้คติหรือข้อเตือนใจให้บุคคลได้รู้จักระมัดระวังตนในการดำเนินชีวิต ดังนั้นการที่จะฟังคำทำนายก็ต้องไตร่ตรองและนำคำเตือนนั้นไปเป็นข้อเตือนใจให้รู้จักระมัดระวังและไม่ประมาท

2.1.2.4 ความเชื่อเรื่องการใช้เวทมนตร์คาถา เวทมนตร์คาถา คือ ข้อความอันศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขึ้นเพื่อนำไปใช้ให้ได้ประโยชน์ตามที่ผู้ใช้ต้องการ เช่น ป้องกันตัว ทำร้ายผู้อื่น แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ รักษาโรค ป้องกันผี และการทำเสน่ห์ให้ผู้อื่นหลงรัก เป็นต้น

เรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ กวีได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องการใช้เวทมนตร์คาถาของตัวละครในตอนที่นางจันท์เทวีเดินทางอยู่กลางป่า แล้วพูดรำพันกับลูกน้อยหอยสังข์ถึงเรื่องที่นางต้องถูกขับไล่ออกจากวังมาระหกระเหินอยู่ในป่า ไม่ใช่เป็นเพราะนางจันทากับโหรร่วมกันพูดปดอย่างเดียว แต่เป็นเพราะท้าวยศวิมลถูกนางจันทาใช้เวทมนตร์คาถาด้วย ไม่ว่านางจันทาจะเสนอความคิดสิ่งใด ท้าวยศวิมลก็เห็นดีเห็นชอบด้วยทุกประการ ดังบทประพันธ์ว่า

พระร่วมห้องของน้องยังอาลัย เหตุไรไม่เกรงทูลกระหม่อมแก้ว
พ่อหลงกลมนดร์มันแน่แล้ว เดินพลางนางแก้วก็โศภี
(สังข์ทอง. 2540 : 23)

จากบทประพันธ์สะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนในสมัยก่อนว่า การที่บุคคลเห็นผิดเป็นชอบและเชื่อคำพูดของผู้อื่นโดยง่ายนั้นเป็นเพราะถูกเวทมนตร์คาถา แต่ในความเป็นจริงแล้วอาจเป็นเพราะบุคคลนั้นขาดความรอบคอบที่จะไตร่ตรองพิจารณาตัดสิน เรื่องนั้นก็ได้

2.1.2.5 ความเชื่อเรื่องผี ผีในที่นี้ คือ ผีเรือน ผีเรือน หมายถึง ผีรักษาบ้าน คนโบราณเชื่อว่าทุกบ้านมีผี หากผู้ที่อยู่อาศัยปฏิบัติต่อผีเป็นอย่างดี ผีก็จะคุ้มครองคนในบ้าน หากปฏิบัติไม่ดีคนในบ้านอาจได้รับทุกข์ภัย อาจหลอกหลอน ดังปรากฏตอนที่นางจันท์เทวีกลับมาจากเก็บผักหักฟืน ก็ได้เห็นพระสังข์นั่งเล่นอยู่ที่ประตูเรือน นางจึงรีบวางหาบและตามไปดูแต่ไม่พบใคร นางจันท์เทวีจึงคิดว่า ผีเรือนแกล้งหลอกหลอนตน ดังบทประพันธ์ว่า

หรือว่าผีเรือนเป็นเพื่อนร้อน แกล้งหลอกหลอนเล่นเป็นไฉน
จึงสาปสูญกายหายไป คิดวนเวียนในพระทัยนาง
(สังข์ทอง. 2540 : 25)

จากบทประพันธ์สะท้อนให้เห็นว่า คนในสมัยก่อนเชื่อว่า บ้านทุกบ้านมีผีสิงสถิตอยู่ และเชื่อว่าผีสามารถคุ้มครองได้แต่ทั้งนี้คนในบ้านต้องเป็นคนดี ความเชื่อนี้นับว่าช่วยส่งเสริมให้คนทำดี พูดอ่อนหวานไพเราะ พูดสิ่งที่เป็นมงคล ปฏิบัติดี กตัญญูรู้คุณ และมีความเคารพนบนอบ ดังนั้น การเชื่อเรื่องผีก็น่าจะนำมาเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ประการหนึ่ง โดยมีความเชื่อในระดับพอดี ไม่งมงายจนเกินไป

2.1.3 ความเชื่อทางวรรณคดี เป็นความเชื่อที่กวีมักใช้อ้างถึงในการแต่งวรรณคดี ในที่นี้หมายถึง ความเชื่อที่เป็นเรื่องราวหรือตำนานเกี่ยวกับเทวดา

เทวดา หมายถึง พวกชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2542 : 408)

จากความหมายนี้ มนุษย์จึงเชื่อว่าเทวดามีลักษณะพิเศษเหนือกว่ามนุษย์ธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การตาย ที่อยู่ อาหาร อำนาจ และความพิเศษอื่นๆ

ในวรรณคดีไทยเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงเรื่องการเกิด การตาย ที่อยู่ อาหาร อำนาจ และความพิเศษอื่นๆ ของเทวดาไว้ว่า เทวดามีการเกิดที่ต่างจากมนุษย์ และสัตว์ คือมนุษย์และสัตว์จะถือกำเนิดจากครรภ์จากไข่ จากเหงื่อไคลที่เปียกชื้น แต่บรรดาเทวดาทั้งหลายไม่ได้ถือกำเนิดโดยวิธีดังกล่าว หากแต่เป็นผู้ถือกำเนิดขึ้นเองโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ อาศัยอดีตกรรม หรืออาศัยผลบุญของตนที่ทำไว้ และเมื่อใดเทวดาลงมาปฏิสนธิบนโลกมนุษย์ ก็จะเกิดเหตุอัศจรรย์-

เช่น แผ่นดินไหว แม่น้ำสั่นสะเทือน เมื่อคลอดออกจากครรภ์ของมารดาก็จะมีลักษณะพิเศษ มีรูปร่างแตกต่างไปจากมนุษย์ เช่น เป็นงู คางคก หรือเป็นหอยสังข์ เป็นต้น

เรื่องการจุติหรือการตายก็เช่นกันที่ต่างจากมนุษย์ คือมนุษย์หรือสัตว์ไม่สามารถรู้ได้ล่วงหน้าว่าตนจะตายเมื่อใด แต่เทวดาเมื่อใกล้ถึงกำหนดที่จะต้องจุติ เทวดานั้นๆ จะรู้ได้เองจากนิมิต 5 ประการที่เกิดขึ้นกับสมบัติหรือตนเอง ซึ่งประกอบด้วย ผ้าที่ทรงอยู่นั้นดูหม่นหมองไม่สุกใสตลอดเวลาเหมือนก่อน ดอกไม้ในวิมานไม่มีกลิ่นหอมและเหี่ยว ร่างกายรุ่มร้อน มีเหงื่อไคลออกตามรักแร้ อาสน์ที่เคยนั่งและนอนร้อนและแข็งกระด้างไม่อ่อนนุ่มเหมือนเดิม และผิวกายของเทวดานั้น มีแต่เศร้าหมองและเหี่ยวแห้ง

ความแตกต่างเรื่องที่อยู่ เทวดาในสรวงสวรรค์ชั้นต่างๆ จะประทับหรือสถิตอยู่ที่วิมานหรือปราสาทซึ่งอาจเป็นปราสาทแก้ว ปราสาทเงิน ปราสาททอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลบุญของเทวดานั้นๆ บริเวณโดยรอบวิมานมีอุทยานไม้ดอกไม้ประดับสวยงาม มีต้นไม้นานาพันธุ์ มีไม้ผลที่ออกดอกออกผลตลอด มีสระน้ำ น้ำในสระนั้นใสประดุจแก้วและมีกลิ่นหอม และมีกำแพงแก้วล้อมรอบวิมานหรือปราสาทนั้น

ความแตกต่างอีกอย่างหนึ่งคือเรื่องอาหาร มนุษย์บริโภคอาหารหยาบเพราะมีกากใย ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อระบบขับถ่าย แต่เทวดามิได้บริโภคอาหารเช่นเดียวกับมนุษย์เพราะเทวดาไม่มีการขับถ่ายสิ่งสกปรกออกจากกาย อาหารที่เทวดาใช้ในการดำรงชีพจนกว่าจะจุติ คือ ความปิติ นอกจากนี้มนุษย์เชื่อว่าเทวดามีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดาคือเป็นผู้หยั่งรู้และเห็นเรื่องราวต่างๆ สามารถล่วงรู้ความเดือดร้อนของผู้อื่น มีความกล้าหาญและมีอานุภาพในการเอาชนะสิ่งชั่วร้ายได้

นอกจากนี้เทวดายังมีความพิเศษอื่นๆ เช่น มีอายุยืนยาวกว่ามนุษย์ โดยมีกำหนดตายตัวว่าเทวดามีอายุ 1,000 ปีทิพย์เท่ากับ 36 ล้านปีมนุษย์ เป็นต้น เทวดาสามารถเคลื่อนไหวเหนือปกติวิสัยของมนุษย์ไม่ว่าจะดำดินหรือเหาะเหินเดินอากาศ เทวดามีรัศมีออกมาจากร่างกาย มีรูปโฉมและผิวพรรณงาม มีจิตเมตตากรุณา เสียสละ โอบอ้อมอารีต่อมวลมนุษย์และปรารถนาให้มนุษย์อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

ในเรื่องสังข์ทองตอนที่ศึกษานี้ ได้กล่าวถึงลักษณะและความพิเศษของเทวดาไว้หลายประการ ได้แก่ เรื่อง การเกิด การตาย และความงาม

เรื่องการเกิดและการตายของเทวดามีปรากฏในตอนที่มีเทวดาตนหนึ่งซึ่งอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถึงเวลาที่จะต้องจุติ เทวดานั้นก็เกิดอัศจรรย์โดยมีอาการรุ่มร้อน รัศมีที่เคยสุกใสก็หม่นหมอง วิมานทองที่เคยอยู่ก็มัวมืดไม่งดงาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้เทวดารู้ทันทีว่าตนต้องจุติ เมื่อส่องเนตรดูก็ทราบว่าท้าวยศวิมลทำพิธีบวงสรวงขอโอรส เทวดาจึงตัดสินใจจุติ ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ดังบทประพันธ์ว่า

มาจะกล่าวบทไป สุราลัยในดาวดึงส์สวรรค์
เมื่อผลจะสิ้นพระชนม์นั้น อัศจรรย์ร้อนรนเป็นพ้นไป
รัศมีศรีตนก็หม่นหมอง สิ่งของของตัวก็มัวไหม้

เทวาตระหนกตกใจ
แล้วจึงตรึกตรองส่องเนตร
พระเจ้าท้าวยศวิมล
เทวาจะมานิมนต์เรา
อย่าเลยจะจุติพลัน
ลงไปเกิดในมนุสสา
ดิดแล้วกลั้นใจให้วายชนม์
แจ้งในพระทัยจะวายชนม์
แจ้งใจในเหตุเภทผล
เสสรวงบวงบนแก่เทวัญ
ให้พรากจากดาวดึงส์สวรรค์
อย่าให้เทวัญทันนิมนต์
แสวงหาศีลทานการกุศล
ปฏิสนธิ์ยังครรภ์กัลยา
(สังข์ทอง. 2540 : 10)

เมื่อเทวดาลงมาปฏิสนธิ ผู้เป็นมารดาจะตั้งครรภ์นานกว่า 9 เดือน ซึ่งผิดจากมารดาคนอื่นๆ ดังปรากฏในตอนที่นางจันท์เทวีทราบว่าตั้งครรภ์ก็เฝ้าดูแลประคับประคองครรภ์อย่างดีเป็นเวลา 10 เดือน จึงคลอด ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
ค่อยเพียรรักษาพยายาม
มเหสีโฉมฉินปิ่นห้าม
พระครรภ์โฉมงามได้สิบเดือน
(สังข์ทอง. 2540 : 14)

ขณะที่เทวดาลงมาปฏิสนธิจะมีเหตุการณ์เป็นที่น่าอัศจรรย์ ลักษณะการเกิดก็จะแตกต่างไปจากคนธรรมดา ดังเช่นพระสังข์ได้เกิดมาเป็นหอยสังข์ ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
มิได้วายว่างบางเบา
เป็นกรรมตามทันมเหสี
ยามปลอดก็คลอดพระลูกยา
มเหสีป่วนปั่นพระครรภ์เจ้า
เจ็บราวกับเขาผูกคร่าร้า
จะจากที่สมบัติวัตถา
กุมาราทำบังเป็นสังข์ทอง
(สังข์ทอง. 2540 : 15)

หรือเทวดานั้นจะมีความงามยิ่งกว่ามนุษย์ มนุษย์เชื่อว่าเป็นลักษณะของบุคคลที่มีบุญญาธิการ ดังตอนที่ ตากับยายที่นางจันท์เทวีไปอาศัยอยู่ด้วยนั้น เมื่อพบกับพระสังข์ถึงกับตะลึงในความงามของพระสังข์ ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น
พากันเข้าไปในทับนาง
ตะลึงขึงแข็งไปทั้งตัว
พ่อคุณเป็นบุญของยายตา
ตายายให้คิดอางขนาง
แลเห็นรูปร่างกุมารา
ทูนหัวน่ารักเป็นหนักหนา
เกิดมายังไม่ได้ยินเลย

พึ่งพบพึ่งเห็นเป็นเที่ยงแท้ ลูกของเจ้าแน่หรือแม่เอ๋ย
บุญหนักศักดิ์ใหญ่กระไรเลย พ่อเอ๋ยรูปร่างช่างสร้างมา
ชั่วปู่ชั่วย่าตายาย ล้มตายไม่เห็นเป็นหนักหนา
กอดจูบลูบไล้ทั้งยายตา สองราเกษมเปรมปรีดิ์
(สังข์ทอง. 2540 : 27)

ความเชื่อเรื่องเทวดามีมานานในสังคมไทย คนในสังคมไทยเชื่อว่าเทวดาสามารถช่วยคุ้มครองและช่วยดลบันดาลให้สมความปรารถนาได้ และคิดว่าเทวดาเป็นสัญลักษณ์ของการทำความดี บุคคลจึงสั่งสอนให้ลูกหลานนับถือและเคารพบูชาเทวดาประจำสถานที่ต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า นี่คือภูมิปัญญาในการสั่งสอนให้บุคคลทำความดี มีสัมมาคารวะ มีความเคารพต่อสถานที่ และให้เห็นคุณค่าของการทำดีว่าผู้ที่ทำความดีจะได้รับความคุ้มครองและช่วยให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ความเชื่อเรื่องเทวดานี้ ปัจจุบันยังคงมีอยู่ สังเกตได้จากการที่ประชาชนมีการตั้งศาลพระภูมิตามบ้านเรือน หรือสถานที่ราชการหรือตามแหล่งสาธารณะ

2.2 ภูมิปัญญาด้านค่านิยม ฟังมาต่อสักนิดนึงเลย.

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ (2536 : 3-4) ได้สรุปความหมาค่านิยมที่ผู้รู้หลายท่านได้ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

ไพบูลย์ ช่างเรียง กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คนต้องการ (Needs) สนใจ มีความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือมีทัศนคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความปรารถนา ความต้องการ หรือเจตคติเหล่านี้กลับส่งผลสะท้อนให้คนจะต้องทำสิ่งนั้น และเมื่อได้กระทำสิ่งนั้นแล้ว อาจมีความสุขและสังคมนิยมยกย่อง หรือถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าคนไม่ทำสิ่งนั้นสังคมอาจมองในแง่ผิดทำนองคลองธรรม ดังนั้น ค่านิยมของสังคมจึงเป็นวิธีการจัดรูปพฤติกรรมของมนุษย์ (Human Behavior) ที่ฝังแน่นอยู่ในตัวคนและเป็นสิ่งที่คนเรายึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2540 : 75) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง ความรู้สึกที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีคุณค่าหรือมีความสำคัญ ค่านิยมเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม ค่านิยมมีอิทธิพลต่อการแสดงทรรศนะของบุคคลนั้นๆ

ราชบัณฑิตยสถาน (2546 : 242) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่บุคคลหรือสังคมยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของคน

จากความหมายของค่านิยมที่ท่านผู้รู้แต่ละท่านได้ให้ไว้นั้น พอจะสรุปได้ว่า

ค่านิยมเป็นทัศนคติ เป็นสิ่งที่ทุกคนอยากเป็น ใฝ่ฝันจะเป็น เป็นแนวปฏิบัติและเป็นสิ่งที่มนุษย์ว่าดีแล้ว สังคมยอมรับและปฏิบัติต่อกันมา

ภูมิปัญญาด้านค่านิยม เป็นความสามารถในการประพฤติปฏิบัติตนตามที่ทุกคนอยากเป็นใฝ่ฝันจะเป็น ในเรื่องสังข์ทองตอนที่ศึกษาตัวละครได้แสดงภูมิปัญญาด้านค่านิยม ซึ่งมีทั้งการประพฤติปฏิบัติตนที่ดีและไม่ดี ดังนี้

2.2.1 การมีภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี สังคมไทยให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ผู้ชายมีอำนาจสูงสุดในครอบครัว เป็นผู้นำและมีหน้าที่เลี้ยงดูครอบครัว ผู้ชายสมัยก่อนส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับราชการ ต้องออกไปทำงานนอกบ้านหรือถ้าหากบ้านเมืองเกิดสงครามก็ต้องไปทำหน้าที่รับใช้ชาติด้วยการเป็นทหาร ด้วยเหตุนี้สังคมจึงต้องการให้สตรีมีคุณธรรมพร้อมที่จะเป็นภรรยาที่ดี ซื่อสัตย์เชื่อฟังสามี ปรนนิบัติให้สามีมีความสุข ทั้งนี้เพื่อให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคง สามีจะได้หมดความกังวล และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการได้อย่างเต็มที่

ค่านิยมการมีภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี ในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์นี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงที่เป็นภรรยานั้นต้องเป็นภรรยาที่ดี จงรักภักดีต่อสามี ดังเช่น นางจันท์เทวี

นางจันท์เทวีเป็นมเหสีเอกของท้าวยศวิมล เป็นคนใจกว้าง ใจดีน้ำใจงาม จงรักภักดีต่อท้าวยศวิมล เป็นภรรยาที่ดี รักและบูชาสามี ทำทุกสิ่งทุกอย่างให้สามีด้วยความเต็มใจ ดังปรากฏในเรื่องตอนที่ท้าวยศวิมลปรึกษากับนางจันท์เทวีตัดสินใจทำพิธีกรรมบวงสรวงขอโอรสจากเทวดา โดยให้นางจันท์เทวีและเหล่านางสนมเข้าร่วมพิธี และรับสั่งว่าหากบุตรเกิดแก่ผู้ใดจะยกเมืองให้ครอง นางจันท์เทวีก็มิได้คิดอิจฉาริษยา แต่กลับคิดว่าเป็นโอกาสที่จะได้พึ่งบารมีบุตรนั้น ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น มเหสีมิได้คิดอิจฉา
คำนับรับบัญชา พระอย่าระคางหมางใจ
จะพึ่งพ่อขอฝากดวงชีวัน หาคิดเกียดกันฉันทาไม่
ตามแต่กุศลของใคร ให้สิ้นสงสัยพระทัยปอง

(สังข์ทอง. 2540 : 9)

นางจันท์เทวีจงรักภักดีต่อท้าวยศวิมลมาก เมื่อทำสิ่งที่สามีต้องการไม่ได้ นางก็ยินดีให้ชีวิตของนาง เพื่อรักษาเกียรติยศของสามี ดังปรากฏในเรื่องตอนนางจันท์เทวีให้กำเนิดลูกเป็นหอยสังข์ นางถึงกับยอมตายเพราะนางทำให้ท้าวยศวิมลผิดหวัง ดังบทประพันธ์ว่า

ฟังตรัส
สองกรข้อนทรวงเข้าฟูมฟาย
พ่อเจ้าพระคุณของเมียเอ๋ย
เสียแรงอุ้มท้องประคองมา
มิรู้ว่ามาได้อัปยศ
พระองค์ทรงพระขรรค์ฟาดฟันเมีย
ดังใครตัดเศียรเด็ดกระเด็นหาย
นางถวายบังคมกัมโศกา
กรรมสิ่งไรเลยเป็นหนักหนา
ดีใจหมายว่างามหน้าเมีย
พลอยยศพระคุณให้สูญเสีย
ตายเสียอยู่ขายบาทบงสุ์
(สังข์ทอง. 2540 : 15)

นอกจากจะเป็นภรรยาที่รักสามีแล้ว นางจันท์เทวียังเป็นภรรยาที่คอยเตือนสติสามี เมื่อเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ดังตอนที่นางเตือนท้าวยศวิมลเรื่องคำทำนายของโหรที่ทำนาย ครั้งที่ 2 ซึ่งคลาดเคลื่อนไปจากเดิมว่า

ฟังเอยฟังสาร
นางตระหนกตกใจดังไฟกัลป์
สวมสอดกอดบาทของผัวแก้ว
เมียให้ฆ่าฟันให้บรรลัย
โหรามันว่าเป็นคำสอง
ขับไล่ไม่มาฆ่าดี
ดังคนผลาญชีวาให้อาสัญ
อกสั่นขวัญหนีไม่มีใจ
ข้อนทรวงเข้าแล้วก็ร้องไห้
รักใคร่เมตตาไม่ฆ่าตี
พ่อตรองให้ควรถ้วนถี่
เหมือนม้วยชีวีไปจากกัน
(สังข์ทอง. 2540 : 17)

นางจันท์เทวีเป็นคนฉลาด และรู้เท่าทันคนอื่น แต่ก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ด้วยเหตุที่นางเป็นเพียงหญิง ไม่มีอำนาจที่จะแสดงความเฉลียวฉลาดมากกว่าสามี ดังปรากฏจากคำรำพึงของนางจันท์เทวีว่า

เดินพลางทางอุ้มลูกพลาง
บุกป่าฝ่าไพรแม่ไม่เคย
เป็นคนหรือจะได้มาเป็นเพื่อน
ทั้งนี้เพราะอีจันทา
ทั้งอีสาวศรีมันร่วมใจ
ทั้งอ้ายเสนาจะฆ่าฟัน
พระร่วมห้องของน้องยังอาลัย
พ่อหลงกลมนตร์มันแน่แล้ว
เห็นทุกข์แม่บ้างพ่อสังข์เอ๋ย
เพราะกรรมทรามเชยเจ้าเกิดมา
มีเหมือนไม่มีโอรสา
กับอ้ายโหรามันรู้กัน
มันเร่งรัดให้แม่ผายผัน
อัศจรรย์ใจแม่นี้แน่แล้ว
เหตุไรไม่เกรงทูลกระหม่อมแก้ว
เดินพลางนางแก้วก็โศกี
(สังข์ทอง. 2540 : 22 – 23)

ถึงแม้ว่านางจันท์เทวีจะถูกเนรเทศให้ออกจากเมือง ด้วยคำสั่งของท้าวยศวิมล นางก็มิได้โกรธเคืองและยังรักสามีอยู่เหมือนเดิม นางกลับยอมรับสภาพโดยดีดังปรากฏในบทประพันธ์ว่า

ว่าพลางยกเอาลูกน้อย น้ำเนตรหยดย้อยดังฝอยฝน
ร้องทูลพระองค์ทรงสกล น้องคนมีกรรมจะขอลา
ดูรูปจำร่างเสียยังแล้ว พระแก้วจะได้ไม่เห็นหน้า
จะไม่คืนคงอย่าสงกา มิได้รองฝ่าพระบาทไป
สิ่งใดเมียได้พลาดพลั้ง แต่หลังให้ขัดอัชฌาสัย
เมียขอสมาอาภัย อย่าได้เป็นเวราเลย
ให้พ่ออยู่ยืนได้หมื่นปี โรคาอย่ามีพ่อคุณเอ๋ย
ไม่เยี่ยมม่านทองดูน้องเลย ทำเฉยเสียได้ไม่นำพา
นิ่งได้ให้เขามาสั่งเสีย ตัดเมียเสียได้ไม่ดูหน้า
ว่าแล้วนางแก้วบังคมลา สาวใช้ซ้ายขวาก็ตามไป
(สังข์ทอง. 2540 : 21)

พฤติกรรม และการแสดงออกของนางจันท์เทวีที่กระทำต่อท้าวยศวิมลนั้นแสดงให้เห็นลักษณะของหญิงที่เป็นภรรยาที่ดี รักและเข้าใจสามี ให้เกียรติยกย่องและนับถือสามี เตือนสติเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ลักษณะการกระทำของนางจันท์เทวีเช่นนี้ เป็นการสอนหญิงให้ทำหน้าที่ภรรยาที่ดี โดยรักและยกย่องสามีทั้งต่อหน้าและลับหลัง ให้อภัยและเตือนสติเมื่อสามีทำไม่ถูกไม่ควร ค่านิยมนี้นับว่ามีความสำคัญต่อสถาบันครอบครัว เพราะจะทำให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นและมั่นคง คนในสังคมจึงปลูกฝังให้ผู้หญิงปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีมากระทั่งทุกวันนี้

2.2.2 การเลี้ยงดูบุตร เมื่อบิดามารดาทราบว่า บุตรมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว มักยินดีและหวังที่จะได้เชยชมบุตร บิดามารดาจึงตั้งใจทะนุบำรุงรักษาบุตรในครรภ์ตามสมควรแก่ความสามารถ ครั้นบุตรครบกำหนดคลอดไม่ว่าบุตรนั้นจะเป็นชายหรือหญิง บิดามารดาก็เฝ้าถนอมกล่อมเลี้ยงบุตรด้วยความรัก และห่วงใยอยู่ตลอดเวลา เมื่อบุตรเจริญวัยขึ้นก็ให้การอบรมสั่งสอน ให้บุตรประพฤติปฏิบัติชอบ เช่น กตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณทุกคน สอนให้เป็นผู้เสียสละ สอนให้เชื่อเรื่องบุญและบาป สอนให้เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ให้เป็นคนมีน้ำใจและโอบอ้อมอารี มีสัมมาคารวะ ช่วยทำงานบ้านหรืองานอื่นตามกำลังความสามารถ การให้ความรู้ บิดามารดาในสมัยก่อนจะให้บุตรหญิงเรียนเกี่ยวกับงานบ้าน งานประดิษฐ์ ส่วนบุตรชาย บิดามารดาก็จะส่งให้ไปเรียนหนังสือกับพระที่วัด ด้วยการบวชเป็นสามเณรหรือเป็นลูกศิษย์วัด เมื่อมีอายุครบ 20 ปี บริบูรณ์ก็ต้องเข้าพิธีอุปสมบทซึ่งคนไทยถือว่าเป็นการทดแทนบุญคุณของบิดามารดา แต่หากบิดามารดาเสียชีวิตก่อนที่บุตรชายอายุครบบวชก็สามารถทดแทนบุญคุณด้วยการบวชหน้าศพ หรือบวชหน้าไฟแทน การให้ความสำคัญเรื่องเพศของบุตร ในสมัยก่อนบิดามารดาจะให้ความสำคัญแก่บุตรชายมากกว่าบุตรหญิง เพราะบุตรชายสามารถบวชให้ได้ สามารถเป็นที่พึ่งได้ทั้งแรงกายและ

แรงใจช่วยปกป้องดูแลครอบครัวและช่วยสืบสกุลของตนมิให้สูญหายไป แต่ปัจจุบันค่านิยมในการเลี้ยงดูบุตรต่างไปจากเดิมบ้างตามสภาพของสังคม เช่น เรื่องการให้ความสำคัญแก่บุตรทั้งหญิงและชาย ส่งเสริมบุตรทั้งชายและหญิงเข้ารับการศึกษาในสถานศึกษาของรัฐบาลและเอกชน ส่งเสริมให้บุตรทำงานตามความรู้ความสามารถหรือตามที่ชอบ อย่างไรก็ตามบิดามารดาในปัจจุบันก็ได้ปฏิบัติตามประเพณีไทย คือ เมื่อบุตรชายมีอายุครบบวชก็ต้องเข้าพิธีอุปสมบท เช่นเดิม

บิดามารดาทุกคนต่างก็มุ่งหวังให้บุตรของตนเป็นคนดี หากมีบุตรประพฤติตนดี ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบิดามารดา มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด คิดทำการแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ บุตรประเภทนี้มักเป็นที่เชิดหน้าชูตาของบิดามารดาและวงศาคณาญาติ คนในสังคมให้ความรักใคร่นับถือและกล่าวยกย่องสรรเสริญ

ค่านิยมในการเลี้ยงดูบุตรในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ มีปรากฏในตอนที่นางจันท์เทวีและลูกได้มาอาศัยอยู่กับตาและยายในป่าได้ 5 ปี ดังบทประพันธ์ว่า

อุ้มเอาลูกน้อยหอยสังข์ สุดกำลังแม่แล้วพ่อทูนหัว
เลี้ยงไว้ว่าจะได้เป็นเพื่อนตัว ทูนหัวไม่ช่วยแม่ด้วยเลย
เนื้อเย็นเป็นคนนะลูกแก้ว ห้าหกขวบแล้วนะลูกเอ๋ย
กำดัดจะภิรมย์ชมเชย ลูกเอ๋ยจะเบาทุเลาแรง
(สังข์ทอง. 2540 : 23)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่า นางจันท์เทวีได้เลี้ยงลูกน้อยหอยสังข์ด้วยความรักความห่วงใย แม้ว่าลูกจะไม่ใช่คน เวลาผ่านไปห้าปีแล้วนางจันท์เทวีก็ยังมีความหวังว่าลูกน้อยหอยสังข์ จะกลายเป็นคนให้นางได้เชยชมสมปรารถนา และในยามยากเช่นนี้ถ้าหากนางได้พูดคุยเล่นหัวกับลูกก็คงจะช่วยให้นางคลายความทุกข์โศกลงได้บ้าง จากเหตุการณ์ในเรื่องสามารถสรุปได้ว่า บิดามารดาทุกคน ทุกยุค ทุกสมัย ต่างเลี้ยงดู อบรม สั่งสอน ให้บุตรเป็นคนดี ให้เป็นที่รักใคร่ของบิดามารดา และผู้อื่น และเป็นที่พึ่งของบิดามารดาได้ทั้งแรงกายและแรงใจ ไม่ว่าบุตรจะมีสภาพไม่ปกติ พิกลพิการ บิดามารดาก็พร้อมจะให้ความรักอย่างเต็มใจ ดังเช่นที่นางจันท์เทวีฟูมฟักลูกซึ่งเป็นหอยสังข์ นางยังมีความหวังอยู่เสมอว่าสักวันนางคงจะได้ชื่นชมลูกเช่นเดียวกับลูกของคนอื่นๆ

2.2.3 ความกตัญญูกตเวที ความกตัญญู หมายถึง การรู้จักบุญคุณ รู้อุปการะคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน และระลึกถึงคุณนั้นด้วยความซาบซึ้งอยู่เสมอ

ระบบครอบครัวไทยให้ความสำคัญเรื่องความกตัญญู เพราะถือว่าเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ บิดามารดาจะปลูกฝังให้บุตรตระหนักถึงความสำคัญในบุญคุณของบุพการี ผู้มีอุปการะคุณตลอดจนครูบาอาจารย์ บุตรควรบำรุงเลี้ยงบิดามารดาในยามท่านแก่ชรา หรือในยามที่ท่านได้รับความลำบาก ค่านิยมนี้มีปรากฏในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ในตอนที่เทวดาแปลงตนเป็นไก่

มาคุ้ยเขี่ยข้าวของนางจันท์เทวี เมื่อพระสังข์เห็นไก่กำลังคุ้ยเขี่ยข้าว จึงออกจากหอยสังข์ไปไล่ไก่ ดังบทประพันธ์ว่า

เมื่อนั้น
พระแม่ไปป่าเป็นอาจิณ
จะใครออกช่วยพระแม่เจ้า
เหนื่อยยากลำบากกาย
ไม่ว่าลูกน้อยเป็นหอยปู
พระคุณล้ำลบภพไตร
ไก่ป่าพาฝูงมากินข้าว
คุ้ยเขี่ยเรี่ยรายทั้งดินดาน

พระสังข์ซ่อนอยู่ก็รู้สิ้น
ในจิตคิดถวิลทุกเวลา
สงสารผ่านเกล้าเป็นหนักหนา
กลับมาจนค่ำแล้วร่ำไร
อุ้มชูชมชิดพิสมัย
จะออกให้เห็นตัวก็กลัวการ
ของพระมารดาอยู่ฉาวฉาน
พระมารดามาเห็นจะร่ำไร

หรือ

กอบเก็บข้าวหกที่ตกดิน
เหลียวดูผู้คนชนนี
หุงข้าวหาปลาไว้ท่าแม่
ช่วยขับไก่ป่าประสาจน

ผันผินลอยลับขยับหนี
จะหนีเข้าสังข์กำบังตน
ดูแลจัดแจงทุกแห่งหน
สาละวนเล่นพลางไม่ห่างดู
(สังข์ทอง. 2540 : 24-25)

ตลอดเวลาที่พระสังข์ซ่อนตัวอยู่ในหอยสังข์นั้น พระสังข์รู้ทุกอย่างว่านางจันท์เทวีออกไปป่าเพื่อเก็บผักหักฟืนตั้งแต่เช้า และจะกลับมาในตอนย่ำค่ำทุกวัน พระสังข์สงสารมารดา เพราะนางต้องเหนื่อยยากลำบากกาย กระนั้นนางก็ยังเลี้ยงลูกอย่างไม่รังเกียจเดียดฉันท์ ถึงแม้ว่า ลูกน้อยจะเป็นหอย แม่ก็ยังอุ้มชูเชยชมด้วยความรักใคร่ พระคุณของแม่นั้นล้ำเลิศหาสิ่งใดเปรียบ มิได้เลย เมื่อมีไก่ป่ามาคุ้ยเขี่ยข้าว พระสังข์เกรงว่าข้าวของแม่จะหกหมด จึงตัดสินใจออกจาก หอยสังข์ไปไล่ไก่แล้วเก็บข้าวที่ตกดิน พระสังข์หุงข้าวปลาอาหาร ถูบ้าน ไว้อย่างเรียบร้อย จากเหตุการณ์ในเรื่องจะเห็นว่าพระสังข์ระลึกถึงบุญคุณของนางจันท์เทวีอยู่เสมอ เมื่อมีโอกาสที่จะได้แสดงความกตัญญู พระสังข์ก็ได้กระทำอย่างตั้งใจ และเต็มความสามารถเท่าที่เด็กจะทำได้ ดังนั้น การแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณจึงเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งที่คนทุกเพศ ทุกวัย ควรปฏิบัติจนเป็นนิสัยเพราะสังคมไทย ถือว่าผู้ใดเป็นผู้กตัญญูรู้คุณคน ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐ และเป็นที่สรรเสริญของคนในสังคม

2.2.4 การยกย่องผู้มีอำนาจ สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมระบบศักดินา มีระบบการปกครองแบบการแบ่งเป็นชนชั้นปกครองกับผู้อยู่ใต้การปกครอง มีระบบอุปถัมภ์ นายกับไพร่ จึงส่งผลให้เกิดค่านิยม "การมีอำนาจ" โดยฝ่ายมีอำนาจบังคับบัญชาและสั่งการผู้อยู่ภายใต้บังคับบัญชา คำสั่งของนายจึงแสดงถึงอำนาจที่ระดับไพร่ไม่อาจขัดแย้งได้ ความเป็นนายจึงไม่ได้อยู่ด้วยเหตุผล ค่านิยมลักษณะนี้ส่งผลให้ผู้อยู่ภายใต้การปกครองไม่กล้าแสดงความคิดเห็น และไม่โต้แย้ง

คำสั่งของนาย แม้ว่านายจะเป็นฝ่ายผิด ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนไทยเคยชินกับระบบการใช้อำนาจในการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ทรัพย์สินเงินทอง บริวาร ตำแหน่ง ฯลฯ อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงความยิ่งใหญ่ เพราะคนทั่วไปจะเกรงกลัวและเกรงใจ และบุคคลเหล่านี้ยังได้รับการยกย่องจากสังคมอีกด้วย

ค่านิยมนี้มีปรากฏในเรื่องตอนที่นางจันทาทราบว่านางจันท์เทวีทรงครรภ์ นางจันทาไม่พอใจ เพราะถ้านางจันท์เทวีมีพระโอรสก็จะได้รับยกย่องให้มียศศักดิ์สูงขึ้น ส่วนนางจันทาหามีลูกไม่ ก็จะต้องตกต่ำ นางจันทาจึงกลับเข้าห้องอย่างเดียดแค้น และเรียกสาวใช้คนสนิทไปปรึกษาเพื่อหาวิธีกำจัดนางจันท์เทวี ดังบทประพันธ์ว่า

ฝ่ายนางจันทามาถึงห้อง เศร้าหมองตรองจิตคอยอิจฉา
อาบเอิบกำเริบด้วยโภคา ผ่านฟ้าว่าใครมีครรภ์
สมบัติจะยกให้ลูกครอง มีสองต้องคิดผิดผัน
ท่านมียศศักดิ์จะรักกัน ลูกเต้าเหล่านั้นจะหมองมัว
ที่ไหนจะได้พระบุรี สาวศรีจะซวนกันยิ้มหัว
ยิ่งตรึกยิ่งตรองยิ่งหมองมัว จึงเรียกนางแม่ครัวเข้าข้างใน
สาวศรีเจ้าจงเอ็นดูเรา เบี้ยข้าวเงินทองจะกองให้
จงช่วยปิดงำอำไว้ เอาทองไปให้แก่โหรา

(สังข์ทอง. 2540 : 12-13)

เมื่อนางจันทาและสาวใช้ร่วมกันคิดหาวิธีกำจัดนางจันท์เทวีได้แล้ว นางจันทาได้สั่งให้สาวใช้ดื่มเหล้าแล้วลอบเข้าไปใกล้ห้องของนางจันท์เทวี พร้อมพูดให้นางจันท์เทวีได้ยินว่านางได้รับคำสั่งให้รีบพานางจันท์เทวีออกไปจากวังโดยเร็ว หากมัวรีรอหรือช้านางก็จะถูกลงโทษ ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น สาวใช้ผู้ร่วมอัชฌาสัย
รู้กันในกลยลใน ลอบเข้าไปใกล้นางชายา
กินเหล้าเมาโป้งโฉงเฉง ไม่เกรงไม่ขวยด้วยโอหัง
ด้วยกลัวไพรีจะบีฑา เตือนมาให้พาแม่คลาไคล
จะมีโทษแต่ข้าน้อย ดับความโศกสร้อยละห้อยไห้
มีกรรมจำเป็นเข็ญใจ อย่าให้ข้าไทต้องภัยโพย

(สังข์ทอง. 2540 : 20-21)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าสาวใช้ของนางจันทาได้กระทำตามคำสั่งของนางจันทาด้วยความโอหัง ไม่มียำเกรงนางจันท์เทวีเลยทั้งนี้เพราะสาวใช้เชื่อว่านางจันทาสามารถคุ้มครอง

นางได้ และสามารถอำนวยผลประโยชน์ให้แก่นางได้ นางจึงเชื่อฟังและยินดีปฏิบัติตามคำสั่งของนางจันทาทุกอย่าง ถึงแม้ว่าคำสั่งของนางจันทานั้นจะไม่ถูกต้องหรือผิดศีลธรรมก็ตาม

จากเหตุการณ์ในเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า คนในสังคมให้ความสำคัญแก่ผู้มีอำนาจ เพราะผู้มีอำนาจเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง ผู้คนทั่วไปเกรงกลัวและเกรงใจ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีตำแหน่งสูงในหน้าที่ราชการ ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ที่อยู่ในฐานะที่ด้อยกว่ามักให้ความเคารพยำเกรงผู้มีอำนาจ เพราะมั่นใจว่าผู้มีอำนาจสามารถคุ้มครองและอำนวยผลประโยชน์เรื่องทรัพย์สินเงินทอง ตำแหน่ง ความเป็นอยู่ได้ ฯลฯ จากความสำคัญนี้คนไทยจึงนิยมส่งเสริมบุตรหลานให้เข้ารับราชการหรือเป็นนักการเมือง ทั้งนี้เพราะอยากมีอำนาจ

2.2.5. การติดสินบนและเห็นแก่สินบน

สินบน หมายถึง ทรัพย์หรือสิ่งของที่จะให้เป็นเครื่องบูชาคุณ หรือตอบแทนผู้ที่จะช่วยให้สำเร็จตามประสงค์ หรือทรัพย์สิน ประโยชน์อื่นใดที่ให้แก่บุคคล เพื่อจูงใจให้ผู้นั้นกระทำการหรือไม่กระทำการอย่างใดในตำแหน่งไม่ว่าการนั้นจะชอบหรือมิชอบด้วยหน้าที่ (ราชบัณฑิตยสถาน. 2542 : 839)

ในเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ กวีได้กล่าวถึงการติดสินบน และการเห็นแก่สินจ้างรางวัลของตัวละครไว้หลายตอน โดยเริ่มจากการติดสินบนของนางจันทาแก่แม่ครัว นางจันทาได้ติดสินบนโดยให้แหวนแม่ครัวเพื่อนำหนังสือแจ้งดิดสินบนไปให้โหร ดังบทประพันธ์ว่า

สาวศรีเจ้าจงเอ็นดูเรา เบี้ยข้าวของเงินทองจะกองให้
จงช่วยปิดงำอำไว้ เอาทองไปให้แก่โหรา
เขียนหนังสือลับกำซับสั่ง เราหวังไว้ใจเจ้าหนักหนา
ถอดแหวนสั่งให้มิได้ช้า นี่ข้าถึงใจให้พลาง
(สังข์ทอง. 2540 : 13)

เมื่อได้รับสินจ้างจากนางจันทาแล้ว สาวใช้ก็ยินดีทำตามที่นางจันทาต้องการด้วยความเคารพนบนอบ สาวใช้รีบนำห่อทองคำสามชั่งไปบ้านโหร ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น สาวใช้ได้กินสินจ้าง
เคารพนบนอบแล้วตอบพลาง ลูกแล้วอย่าหมางระคางใจ
สู้ตายจะตายด้วยแม่เจ้า ลูกเล่าหาพึ่งผู้ใดไม่
แม่ได้ดีลูกนี้จะดีใจ ลากห่อทองได้ใส่แหวนมา
(สังข์ทอง. 2540 : 13)

สาวใช้รีบนำห่อทองคำสามชั่ง และหนังสือแจ้งสินบนไปยังบ้านของโหร เมื่อถึงบ้านของโหร นางก็ได้ส่งห่อทองคำและหนังสือนั้นแก่โหร และบอกว่านางจันทาให้นำมาให้ ดังบทประพันธ์ว่า

มาถึงซึ่งบ้านโหรเฒ่า
ไหว้แล้วแก้ทองของจันทา
ว่าคุณตายาใจปรานีด้วย
จงเห็นไมตรีให้จีรัง
จู่เข้าไปได้ในเคหา
คุณแม่ให้มาแต่ในวัง
จงช่วยให้สมอารมณ์หวัง
แล้วยื่นหนังสือให้มิได้ช้า
(สังข์ทอง. 2540 : 13)

โหรรับห่อทองคำสามชั่ง และหนังสือแจ้งสินบนจากสาวใช้ โหรหยิบหนังสือมาอ่านดูก็รู้ว่านางจันทาให้ตนบิดเบือนคำทำนายแล้วจะได้เงินอีกห้าชั่งภายหลัง โหรเห็นแก่สินบนที่เป็นเงินห้าชั่งและทองคำสามชั่งจึงตอบตกลง ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น
รับเอาหนังสือที่มือมา
นิ่งนึกตรึกตรองอยู่ในใจ
แม้นกูมิรับกลับความ
ถ้ากูแก้ไขนางจันทา
โหรใหญ่สงสัยเป็นหนักหนา
ใส่แว่นตาก็รู้ความ
โลกเห็นแต่จะได้ไม่เกรงขาม
ทองคำสามชั่งจะคืนไป
เงินตราห้าชั่งนั้นจะได้
(สังข์ทอง. 2540 : 130)

โหรตกลงยอมรับสินบนของนางจันทา เมื่อท้าวยศวิมลเรียกโหรให้ไปทำนายอีกครั้ง จึงเป็นโอกาสให้โหรบิดเบือนคำทำนายว่า ลูกที่เกิดจากนางจันท์เทวีถ้าเป็นมนุษย์จึงจะเป็นคนดี แต่เมื่อเป็นหอยสังข์แล้วก็จะทำให้บ้านเมืองประสบความหายนะ ต้องไล่นางจันท์เทวีและพระสังข์ออกจากเมือง ดังบทประพันธ์ว่า

เพราะบ้านเมืองร้ายต้องกลายกลับ
เป็นกรรมตามทันกัลยา
จะเลิศเรืองเฟื่องฟุ้งทั้งกรุงไกร
บ้านเมืองก็จะล่มโทรมทรุด
แม้นขับไล่ไปไกลบุรี
อย่าไว้พระทัยให้เนิ่นนาน
พระองค์ว่ากับโอรสา
แม้นพระบุตราเป็นมนุษย์
เคราะห์ร้ายกลายไปเสียสิ้นสุด
ม้วยมุดฉิบหายวายปราณ
ธานีจะเย็นเกษมศานต์
เพลิงกาพจะเผาเอาพารา
(สังข์ทอง. 2540 : 16 – 17)

การรับสินบนของโหรแล้วบิดเบือนคำทำนายนั้นส่งผลให้นางจันท์เทวี ถูกขับออกจากเมือง พระสังข์ต้องพลัดที่อยู่ เมืองของท้าวยศวิมลต้องไร้โอรส ทำให้นางจันทาได้โอกาสยุ

แหย่ให้ไล่นางจันท์เทวีออกไปจากเมืองโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้นางจันทาหวังที่จะผลักดัน ตนเองให้เลื่อนฐานะขึ้นเป็นใหญ่ ดังบทประพันธ์ว่า

โหรเล่าใช่เขาจะชั่วช้า เคยนับถือมาแต่ไหนไหน
จำไปให้สิ้นเคราะห์ภัย เกลือกไปเคราะห์นั้นจะบรรเทา
ไม่ม้วยดับชีพสูญหาย มิใช่ล้มตายอะไรเล่า
แต่พอเคราะห์นั้นค่อยบรรเทา แล้วเราจึงรับกันกลับมา
(สังข์ทอง. 2540 : 18)

และ

บัดนี้ไพร่ฟ้าข้าเมือง ลือเลื่องฮึกฮักหนักหนา
มันจะกลุ้มรุมกันทั้งพารา โกรธว่าจะพาให้ยากเย็น
ว่าข้าไปมิใคร่จะจากวัง มันจะพังบ้านเมืองเคืองเข็ญ
น้ำตาข้าน้อยพลอยกระเด็น กรรมเวรเป็นไปทุกสิ่งอัน
(สังข์ทอง. 2540 : 18-19)

นางจันทามิได้ติดสินบนเพียงสาวใช้และโหรเท่านั้น นางยังได้ให้สาวใช้นำสินบนไปให้แก่เสนาที่ไปส่งนางจันท์เทวีออกเมือง เพื่อให้เสนาฆ่านางจันท์เทวีเสีย ดังบทประพันธ์ว่า

มิได้จัดแจงแต่งของ เงินทองข้าวปลาไม่หาให้
กระซิบสั่งสาวศรีที่ร่วมใจ เอาเงินไปให้แก่เสนา
ว่าเอ็นดูด้วยช่วยเรา พาเอานางไปอย่าไว้หน้า
ไกลคนพ้นแดนพารา เสนาฆ่าเสียให้วอดวาย
สุดแต่อย่าให้มันครองวัง ปิดความกำบังให้สูญหาย
จะทดแทนคุณให้มากมาย เจ้าอย่าแพร่งพรายให้ใครฟัง
(สังข์ทอง. 2540 : 19)

จากบทประพันธ์เห็นว่าบรรดาเหล่าเสนาข้าทาสชายหญิง และโหรไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่เห็นแก่สินจ้างรางวัลจึงใช้หน้าที่ของตนไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ทำให้นางจันท์เทวีและพระสังข์ต้องเดือดร้อน

จากเหตุการณ์ในเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า เหตุการณ์ดังกล่าวย่อมเกิดขึ้นได้ในสังคมจริงของมนุษย์ การรับสินบนเล็กๆ น้อยๆ เป็นทอดๆ จนกลายเป็นกลุ่มใหญ่ ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายอันใหญ่หลวงต่อบ้านเมือง ซึ่งนับว่าเป็นการได้มาที่ไม่คุ้มค่ากับผลที่เสียไป แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์นั้นย่อมมีใจหวั่นไหวต่ออามิสสินจ้าง เห็นผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม หากหวังให้มนุษย์มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่เต็มเปี่ยมนั้นคงเป็นไปได้ยาก ดังนั้นจะเห็นได้ว่าค่านิยมการติดสินบนและ

การเห็นแก่สินบนนี้เป็นค่านิยมที่ไม่ดี เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ซึ่งเป็นค่านิยมที่ควรถูกขจัดไปให้สิ้นเพื่อที่สังคมและประเทศชาติจะได้มีความเจริญมากยิ่งขึ้น

2.2.6 การซ้ำเติมผู้ผิดพลาด คนในสังคมไทยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ นิยมชมชอบ ยกย่อง สรรเสริญบุคคลที่มียศ ตำแหน่ง และทรัพย์สินเงินทอง ผู้ที่มีฐานะด้อยกว่า ย่อมคิดว่าบุคคลเหล่านั้นมีอำนาจ สามารถให้ความคุ้มครอง ช่วยเหลือตนให้มีชีวิต และความเป็นอยู่ดี ทั้งยังสามารถช่วยให้มีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้ จึงจงรักภักดี เคารพนับถือและยำเกรงบุคคลเหล่านั้น และในทางตรงกันข้ามหากบุคคลเหล่านั้นไร้ยศตำแหน่ง ไร้สินทรัพย์และไร้อำนาจ ผู้ที่เคยจงรักภักดีเคยเคารพนบนอบและยำเกรงก็หามีไม่ กลับแสดงท่าทางก้าวร้าว วาจาแข็งกระด้าง หรือแม้กระทั่งหมายจะเอาชีวิต ดังตัวอย่างในตอนที่เสนาที่กินสินบนพานางจันท์เทวีลงเรือเพื่อที่จะส่งออกไปนอกวัง เมื่อนางจันท์เทวีลงเรือช้าเสนาก็พูดจาก้าวร้าวต่อนางจันท์เทวี และเร่งให้นางจันท์เทวีลงเรือ เมื่อส่งนางจันท์เทวีขึ้นฝั่งที่นอกเขตแดนเมือง เสนาซึ่งกินสินบนของนางจันทามาก็หมายจะฆ่านาง จันท์เทวี ดังบทประพันธ์ว่า

บัดนั้น
รับเอาโฉมงามทรามวัย
ทูลว่าภูมินทร์ปิ่นเกล้า
เชิญแม่มาไปให้พ้นวัง
ทำให้คนยากลำบากด้วย
ที่มีปัญญาก็ว่าไป
ว่าพลางเชิญลงนาวา
ทางสิบห้าวันกันดาร
ครั้นถึงจึงส่งนางเทวี
เสนีที่ได้กินสินบน
จะฆ่าเทวีก็มิได้
ไหนไหนไม่พ้นเป็นคนตาย
เสนีที่ร่วมอัชฌาสัย
สาวใช้ขึ้นไปยังในวัง
อาวรณ์ร้อนเร่าเป็นหนักหนา
รับสั่งจะช้าอยู่ว่าไร
คราวรวยหาทักรู้จักไม่
นี่พูดอะไรไม่ต้องการ
มิช้าบ่ายบากจากสถาน
พ้นบ้านไกลทีไม่มีคน
ดูน่าปรานีระเหระหน
ขัดสนด้วยคนเขามากมาย
มารยาว่าไปดังใจหมาย
จะลองดาบกรายเล่มนี้ดู
(สังข์ทอง. 2540 : 21 – 22)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่าเมื่อนางจันท์เทวีไม่มียศฐาบรรดาศักดิ์ ต้องตกระกำลำบาก นางไม่สามารถให้ประโยชน์แก่ผู้ใด เสนาจึงไม่เคารพยำเกรง ทั้งยังลบหลู่ล่วงเกินด้วยวาจาและท่าทาง พฤติกรรมเช่นนี้สะท้อนความจริงในสังคมว่า “มีเงินเขาก็นับว่าน้อง มีทองเขาก็นับว่าพี่” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “เมื่อมีอำนาจวาสนา เขาก็พากันยกย่อง เมื่อหมดอำนาจวาสนา เขาก็พากันซ้ำเติม”

จากเหตุการณ์ในเรื่องและวิธีการประพฤติปฏิบัติตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนอยากจะเป็น ไฝฝันจะเป็นของตัวละครจะเห็นว่า มีการปฏิบัติทั้งดีและไม่ดี การแสดงพฤติกรรมที่ไม่ดี ส่อการทุจริตของตัวละคร สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมไทยยังมีกลุ่มคนบางกลุ่มถือปฏิบัติในทางที่ไม่ดีเพื่อผล

ประโยชน์ของตนเอง โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น เป็นการกระทำที่ขึ้นอยู่กับโอกาส สถานการณ์ กระแสของสังคม วัย และอื่นๆ การกระทำของคนกลุ่มนี้มักทำกันในที่ลับ รู้กันเฉพาะกลุ่มต้องคอยปิดบังมิให้ผู้อื่นรู้ เพราะตนและพรรคพวกอาจได้รับผลเสียหาย แต่อย่างไรก็ตามการถือปฏิบัติในทางที่ไม่ดีของตัวละคร ก็นับว่าเป็นอุทาหรณ์ช่วยสอนให้คนเห็นว่า ไม่ควรแสดงพฤติกรรมหรือปฏิบัติตามอย่างตัวละคร ทำให้เห็นโทษของการปฏิบัติ ทำให้เห็นว่าผลตอบแทนที่ได้มาจากความทุจริตนั้นจะอยู่กับผู้ปฏิบัติไม่นาน มีความสบายไม่นาน ไม่สบายใจ กลัวผู้อื่นล่วงรู้หรือถูกจับได้ ตรงกันข้ามหากปฏิบัติตามในทางที่ดีที่ถูกต้อง ก็จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติ รู้สึกสบายใจ มีความสุข อีกทั้งยังช่วยให้สังคมมีความสุขและมีโอกาสเจริญก้าวหน้าไปด้วย

จากเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครจะเห็นว่า ตัวละครแสดงภูมิปัญญาในการประพฤติปฏิบัติตนโดยยึดตามหลักคำสอนทางศาสนา ความเชื่อด้านต่างๆ ที่ตนคิดว่าดี เพราะหากปฏิบัติแล้วจะทำให้เกิดความสบายใจ มีความสุขที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ ภูมิปัญญาการประพฤติปฏิบัติดนอีกลักษณะหนึ่งของตัวละครคือ ประพฤติปฏิบัติตามที่ตนชอบ อยากได้ ใฝ่ฝันจะเป็นและปฏิบัติตามสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ การแสดงภูมิปัญญาในการเลือกประพฤติปฏิบัติด้านความเชื่อและค่านิยมนี้ ตัวละครได้แสดงพฤติกรรมออกมาทั้งในทางที่ดีและในทางที่ไม่ดี ทั้งนี้เพื่อให้ตนเองสมปรารถนาในสิ่งมุ่งหวังไว้ จากการแสดงภูมิปัญญาด้านการประพฤติปฏิบัติของตัวละครสามารถสรุปลักษณะของภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยมได้ว่า เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถจับต้องได้ เป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิด ความคิดเห็น และเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจของบุคคลแต่ละบุคคลที่มีแตกต่างกัน เป็นภูมิปัญญาที่เน้นด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นความสามารถที่รู้จักเลือกเอาคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและค่านิยมในสังคมมาประยุกต์ใช้ประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้ตนเกิดความสบายใจ ลดความวิตกกังวล มีความสุขสมหวังในสิ่งที่ปรารถนาอยากได้ ปรารถนาจะเป็น

บทที่ 4
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ผลสรุปดังต่อไปนี้

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้วิธีศึกษาเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วนำมาศึกษาจำนวน 1 ตอน คือ ตอนกำเนิดพระสังข์

2. วิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยศึกษาจากวิถีการดำเนินชีวิต ความคิดความเชื่อ พฤติกรรมของตัวละครและอื่นๆ

3. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากการวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองตอนกำเนิดพระสังข์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากวิถีการดำเนินชีวิต สภาพความเป็นอยู่และพฤติกรรมของตัวละคร ตามจุดมุ่งหมายและวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้าที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพบว่า

ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ เป็นภูมิปัญญาที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เป็นความสามารถในการพึ่งพาตนเองและพึ่งพาธรรมชาติ ภูมิปัญญาด้านนี้มีปรากฏอยู่ในเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

ตัวละครในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองเป็นเสมือนตัวแทนของคนไทย ในสมัยก่อนที่มีภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยดังต่อไปนี้คือ การสังเกตลักษณะหญิงที่เริ่มตั้งครรภ์ การดูแลหญิงตั้งครรภ์ การสังเกตครรภ์แต่ละระยะ การทำคลอด การให้ขวัญและกำลังใจแก่หญิงเมื่อจะคลอด การใช้พืชสมุนไพรและภูมิปัญญาในการปฐมพยาบาล

2. ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

จากการศึกษาพบว่าตัวละครเคยมีความเป็นอยู่ดี มีตำแหน่งสูง มีข้าทาสบริวารมากมาย เมื่อชีวิตผกผันต้องอยู่เพียงลำพังมีสภาพความเป็นอยู่ที่ลำบาก แต่ตัวละครก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อน เพราะตัวละครมิได้นิ่งเฉย มิได้เอาแต่ฟูมฟาย เสียใจ กลับมีภูมิปัญญาในการปรับตัวปรับแนวการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม มีภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย อยู่อย่างประมาณตน พึ่งพาตนเอง มีภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติตลอดจน มีภูมิปัญญาในการใช้วัสดุอุปกรณ์และมีภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพ

3. ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย

ตัวละครในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง มีภูมิปัญญาในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้สร้างที่อยู่อาศัย สร้างภูมิทัศน์บริเวณบ้านและจัดบ้าน และมีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากส่วนต่างๆ ของบ้าน

4. ภูมิปัญญาด้านการส่งข่าวสาร

ตัวละครมีภูมิปัญญาในการเขียนหนังสือแจ้งกิจธุระหรือความประสงค์ของตนให้ผู้อื่นทราบ มีภูมิปัญญาในการเลือกคนส่งข่าวสารและฝากบอกข้อความด้วยวาจา และมีภูมิปัญญาในการจดจำข่าวสาร

ภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยมเป็นภูมิปัญญาในการประพฤติปฏิบัติตนตามความเชื่อและค่านิยมตามที่ชอบ ต้องการอยากเป็น ใฝ่ฝันจะเป็น ดังนั้นการปฏิบัติจึงทั้งดีและไม่ดี ในเรื่องสังข์ทองพบว่าตัวละครมีภูมิปัญญาด้านความเชื่อและค่านิยมดังนี้

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนา

ภูมิปัญญานี้เป็นความสามารถของตัวละครด้านการนำเอาหลักคำสอนทางศาสนาพุทธ มาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เตือนสติให้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำความดีละเว้นความชั่ว รักษาศีล มีความเมตตากรุณา ไม่ผูกพยาบาทและรู้จักให้อภัยแก่กัน

2. ความเชื่อที่เชื่อต่อๆกันมา

ความเชื่อด้านนี้เป็นความสามารถด้านการประพฤติปฏิบัติตนตามความเชื่อที่ตัวละครเชื่อว่ามีผลต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งอาจเป็นผลดีหรือร้ายก็ได้เพื่อความสบายใจ และไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาการปฏิบัติตามความเชื่อที่ตัวละครปฏิบัติได้แก่ บวงสรวงเทวดา ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ทำนายความฝัน คิดดี พูดดีกับเทวดาและผี

3. ความเชื่อทางวรรณคดี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงกำหนดให้ตัวละครในเรื่องสังข์ตอนกำเนิดพระสังข์ เป็นผู้มีภูมิปัญญาในการปฏิบัติต่อเทวดาที่สถิตอยู่ตามที่ต่างๆด้วยการให้ความเคารพบูชา มีสัมมาคารวะ ไม่ลบหลู่ พูดดี คิดดี ทำความดี ทั้งนี้เพื่อหวังให้เทวดาช่วยคุ้มครองหรือช่วยให้ตนสมความปรารถนา

4. การมีภรรยาที่จงรักภักดีต่อสามี

ในบทละครเรื่องนี้ตัวละครเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาในการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี เป็นคนใจกว้างใจดี น้ำใจงาม จงรักภักดีต่อสามี รักและบูชาสามี ให้เกียรติยกย่องสามีทั้งต่อหน้าและลับหลัง ให้อภัย และเตือนสติเมื่อเห็นว่าสามีทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และปรนนิบัติสามีด้วยความเต็มใจ

5. การเลี้ยงดูบุตร

ตัวละครในเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาในการทำหน้าที่เป็นแม่ที่ดี เฝ้าทะนุถนอมเลี้ยงดูบุตรด้วยความรักความห่วงใยเสมอ ถึงแม้บุตรจะมีสภาพอย่างไรก็ตาม

6. ความกตัญญูกตเวที

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงกำหนดให้ตัวละครมีภูมิปัญญาด้านความกตัญญูกตเวที เป็นผู้ที่ระลึกถึงบุญคุณของผู้มีพระคุณเสมอ และตอบแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณตามกำลังความสามารถเท่าที่จะทำได้

7. การยกย่องผู้มีอำนาจ

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง แสดงภูมิปัญญาในการสอนเรื่องการปฏิบัติตามค่านิยมที่ไม่ดีของสังคม เป็นสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติเพราะจะทำให้เกิดผลเสียหายแก่สังคม ตัวละครแสดงออกโดยเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาในการปฏิบัติตนเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาที่ดี ยกย่องผู้ที่มียศตำแหน่งสูงกว่าและทำทุกอย่างตามที่ผู้มีอำนาจสั่งให้ทำ

8. การติดสินบนและเห็นแก่สินบน

ภูมิปัญญาในการติดสินบนเพื่อให้งานที่มุ่งหวังไว้ประสบความสำเร็จ ภูมิปัญญาในการเลือกสิ่งของที่ใช้ติดสินบน และภูมิปัญญาในการเลือกบุคคลที่จะติดสินบนเป็นลักษณะที่ปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง

9. การซ้ำเติมผู้ผิดพลาด

ตัวละครในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองเป็นผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เคารพนพนอบต่อผู้ที่มียศและตำแหน่ง ยอมทำงานทุจริตเพื่อหวังผลตอบแทน รังเกียจ ดูถูก เหยียดหยาม ผู้ที่มีฐานะยากจนหรือด้อยกว่า

อภิปรายผล

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ปรากฏในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะเห็นว่าองค์ผู้นิพนธ์ทรงนำเสนอการดำเนินชีวิตภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของตัวละครได้อย่างละเอียดและสมจริง ตัวละครบางส่วน มีสภาพความเป็นอยู่ลำบาก ต้องต่อสู้กับอุปสรรคและความลำบากที่เกิดขึ้นในชีวิต โดยตัวละครต้องอาศัยภูมิปัญญาการปฏิบัติตนอดทนต่อสู้กับความยากลำบากเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้อย่างมีความสุข การเสนอภูมิปัญญาของตัวละครส่วนใหญ่ในบทละครนอก เรื่องสังข์ทอง ตอนกำเนิดพระสังข์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ

เลิศหล้านภาลัย มุ่งเน้นให้ตัวละครแสดงการใช้ภูมิปัญญาทั้งภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่และภูมิปัญญาด้านค่านิยม ภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ในการรู้จักใช้พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาผู้ป่วย การสังเกตและดูแลหญิงมีครรภ์ ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการใช้วิถีชีวิตการเกษตร การพึ่งพาตนเองและธรรมชาติ ภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัยโดยอาศัยธรรมชาติและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างฉลาด และด้านการส่งข่าวสารใช้การเขียนหนังสือและใช้คนส่งโดยตรงด้วยวาจา จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาด้านความเป็นอยู่ดังกล่าวเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่ายังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และด้านวิถีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยความสำคัญของภูมิปัญญาทั้ง 2 ด้านนี้ สังคมจึงนำมาประยุกต์ใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม ให้อยู่รอดได้อย่างมีความสุขในสภาวะที่ประเทศประสบกับวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ ด้วยการสนับสนุนและส่งเสริมให้คนในสังคมใช้ภูมิปัญญาด้านวิถีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพ โดยยึดหลักพออยู่ พอกิน พอใช้ นอกจากนี้ได้นำภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยมาพัฒนาและประยุกต์ใช้ในการรักษาโรค และส่งเสริมให้คนในสังคมนำมาประกอบอาชีพซึ่งได้รับการนิยมมากโดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการนวดแผนโบราณ ด้านการส่งข่าวสารโดยการใช้คนส่งข่าวสารโดยตรงและการสร้างที่อยู่อาศัยโดยใช้วัสดุธรรมชาติ ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่ไม่คงอยู่เพราะทั้ง 2 ด้านนี้ได้รับการพัฒนาตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม การส่งข่าวสารของคนในสังคมปัจจุบันจะส่งข่าวสารถึงกันด้วยเครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัยในรูปแบบต่างๆ ซึ่งมีทั้งทางโทรศัพท์และการส่งทางอินเตอร์เน็ต ส่วนการส่งข่าวสารแบบเก่าอาจมีใช้อยู่บ้างภายในหน่วยงาน ภูมิปัญญาอีกด้านหนึ่งที่ได้รับการพัฒนาไปมากคือด้านการสร้างที่อยู่อาศัย สิ่งที่ได้รับการพัฒนาได้แก่ วัสดุที่ใช้ในการสร้างเป็นวัสดุที่มีความคงทนแข็งแรงสามารถป้องกันปลวกได้ อีกสิ่งหนึ่งได้แก่รูปแบบของบ้านที่มีอย่างหลากหลาย ซึ่งส่วนมากเป็นรูปแบบของตะวันตก ส่วนการสร้างบ้านแบบไทยก็ยังคงเหลืออยู่บ้างตามพิพิธภัณฑ์ต่างๆเป็นการสร้างเอาไว้ให้คนไทยได้ศึกษาภูมิปัญญาของคนในสมัยก่อน

ด้านความเชื่อและค่านิยม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแสดงภูมิปัญญาในการสอนเป็นอุทาหรณ์ผ่านตัวละครให้เห็นว่า ความเชื่อและค่านิยมในสังคมมีผลกระทบถึงความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมและความมั่นคงของชาติ เพราะคนในสังคมต่างมีวิธีประพฤติปฏิบัติตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนอยากจะเป็น เพื่อให้ตนเองมีความสุข มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มียศ มีตำแหน่ง เป็นที่รักของผู้อื่น ฯลฯ พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นจึงมีทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเวลา วัย ฐานะ ความเป็นอยู่สถานการณ์ และกระแสของสังคม สังคมใดมีผู้ประพฤติปฏิบัติดีต่อกัน มีความรักความซื่อสัตย์ต่อกัน มีความขยันหมั่นเพียร มีความสามัคคี เสียสละ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน รู้จักให้อภัยกัน ฯลฯ สังคมนั้นย่อมมีความสุขและเจริญก้าวหน้าอย่าง แน่นอน หากสังคมใดมีผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตนไม่ดี ไม่เหมาะสม คอยอิจฉาริษยา เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน คอยยกย่องผู้มีอำนาจ ขาดความเมตตา ฯลฯ สังคมนั้นจะเสื่อมลงและขาดความมั่นคง ปัจจุบันค่านิยมของตะวันตกเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมาก ส่งผลให้คนในสังคมเกิดความอยากได้ อยากเป็น เกิดความชอบที่ปฏิบัติตามค่านิยมอย่างตะวันตกโดยให้ความสำคัญด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ ด้วยความสำคัญนี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมไทยต้องปลูกฝังค่านิยมที่

ดีๆของไทยให้กับคนในสังคมปฏิบัติจนเป็นนิสัย และเป็นอย่างให้ผู้อื่นนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งนับว่าได้ช่วยอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่ตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดี เรื่องสังข์ทอง ในตอนอื่นๆ
2. ควรศึกษาภูมิปัญญาที่ปรากฏในวรรณคดี ในประเด็นอื่นๆ ให้กว้างขวางกว่านี้
3. นำผลการศึกษาไปเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ภูมิปัญญาในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กนก จันทร์ขจร. (2543). ***วิถีชีวิตไทย***. กรุงเทพฯ : พิศิษฐ์การพิมพ์.

ศิลปากร,กรม. (2497). ***สังข์ทองตอนเลือกคู่และหาปลา***. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์พระจันทร์.

ชนิษฐา จิตชินะกุล. (2545). ***คติชนวิทยา***. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์

ณรงค์ เส็งประชา. (2544). ***วิถีไทย***. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ทรงศิริ สาประเสริฐ. (2542). ***ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน***. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่อง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธวัช ปุณโณทก. (2531). ภูมิปัญญาชาวบ้าน : ทัศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง ใน ***ทิศทางหมู่บ้านไทย***. เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน

ธัญวัฒน์ นันท์ธนะวานิช. (2538). ***การพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษาโครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น***. วิทยานิพนธ์ วท.ม. เกษตรศาสตร์. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

นวลจันทร์ กระเหิมหาญ. (2540). ***ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาผู้ป่วยกระดูกหัก กรณีศึกษา "การรักษากระดูกของหมอพระวัดยุคลราษฎร์สามัคคี ต. เกาะลอย อ. พานทอง จ. ชลบุรี"*** ปริญญานิพนธ์ วท.ม. เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.

นิคม ชมภูหลง. (2545). ***การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา***. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523). ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. ใน ***พระราชพงศาวดาร***. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

-------. (2536). ***บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทางสังคมไทย***. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.

เบญจวรรณ ฉัตระเนตร. (2518). ***พระราชนิพนธ์ละครในรัชกาลที่ 2 : การศึกษาเชิงวิจารณ์***. วิทยานิพนธ์ อ.ม. ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร

พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ. (2527). ***ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย***. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร

พัชรี สายสิทธิ์. (2542). ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีไทย. ใน ***พินิจวรรณกรรม***. หน้า 207-222. กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว

พิพัฒน์ ชูวรเวช. (2542). ***ประวัติไปรษณีย์ไทย***. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2540). ***บทละครนอกรวม 6 เรื่อง***. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร.

ยุรฉัตร บุญสนิท. (2522). ***พระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวิเคราะห์ในด้านระบบครอบครัวและการสมรส.*** วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2527). ***สารานุกรมไทย เล่มที่ 19***. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์.

------. (2546). ***พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542***.. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

วิภา กงกะนันท์. (2540). ***พระเอกในวรรณคดีไทย***. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

วรรณดี น้ำฟ้า. (2543). ***ความขัดแย้งในเสภาขุนช้างขุนแผน***. ปริญญานิพนธ์. ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ศิริพร บุณยะกาญจน. (2542). ***การผลิตหัตถกรรมไม้ไผ่ของชาวผู้ไทบ้านหนองห้าง ต.หนองห้าง อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์***. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. ไทยคดีศึกษา มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. (2536). ***ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย***. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์.

สุพัตรา สุภาพ. (2521). ***สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี***. กรุงเทพฯ :ไทยวัฒนาพานิช.

สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ ; และโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2530). ***การแพทย์แผนไทย***. กรุงเทพฯ : เอช.เอน.สเตชั่นนารีและการพิมพ์.

เสรี พงศ์พิศ. (2529). ***คืนสู่รากเหง้า. : ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน***. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2524). ***เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์***. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

อังกูล สมคะเนย์. (2535). ***สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี.*** วิทยานิพนธ์. ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุทัย สินธุสาร. (2532). **สารานุกรมไทย**. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

อคิน ระพีพัฒน์. (2521). ***สังคมไทยสมัยตอนต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2394***. กรุงเทพฯ : พิฆเนศ.

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวชุรินทร ก้อนแก้ว
วันเดือนปีเกิด	15 มีนาคม 2507
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	96/2 ซอยสวนอ้อย เขตดุสิต กรุงเทพฯ 10300
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจบัน	ข้าราชการคร ตำแหน่ง อาจารย์ 1 ระดับ 5
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนพิบูลประชาสรรค์ เขตดินแดง กรุงเทพฯ 10320
ประวัติการศึกษา	พ.ศ.2530 ค.บ.(ภาษาไทย) วิทยาลัยครูหมู่บ้านจอมบึง
	พ.ศ.2547 กศ.ม.(ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ